STUDIA THRACICA 16

ТРАКИЯ И ТРАКИТЕ В ИЗВОРОВЕДСКА ПЕРСПЕКТИВА

ИЗСЛЕДВАНИЯ

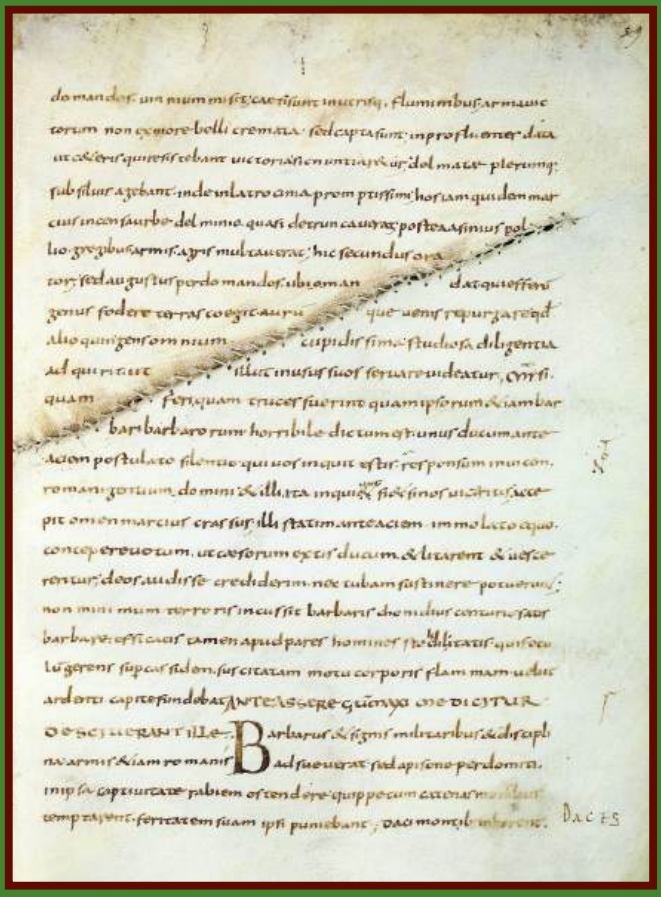

ИБ & ЦТ БАН

STUDIA THRACICA 16

ТРАКИЯ И ТРАКИТЕ
В ИЗВОРОВЕДСКА ПЕРСПЕКТИВА

ИЗСЛЕДВАНИЯ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“

София, 2025

Всички права запазени. Никоя част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана и съхранявана в информационна база данни, копирана или препечатвана с каквито и да е технически средства без предварителното писмено разрешение на издателя.

Изданието е резултат от Научен проект на ИБЦТ-БАН „Тракия и траките в извороведска перспектива“ (2023-2025 г.).

Автори: Ружа Т. Попова, Калин Цв. Стоев, Пламен Р. Петков, Стефан Д. Янакиев, Мирослав Ив. Василев, Стаменка Ем. Антонова, Иво С. Топалилов, Веселин Д. Данов, Петя В. Илиева, Адриана А. Сърбова

© Съставители и редактори: Калин Стоев, Иво Топалилов, Стефан Янакиев, Стоянка Димитрова

© Рецензенти: проф. д.и.н Валерия Фол, доц. дн Нарцис Торбов

© Дизайн на корица и предпечат: Любомира Парижкова – Люля

© Институт за балканистика с Център по тракология
„Проф. Александър Фол“ при Българската академия на науките

ISBN 978-619-7179-59-0 https://doi.org/10.62761/590.ST16

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5

Diod. 12. 31. 1: един извор, обвързващ Тракия и Боспорското царство във втората половина на V в. пр. Хр. Ружа Попова 8

Breviaria и epitomae за историята на тракийските земи в късната републиканска епоха. Калин Стоев 32

Луций Корнелий Сула като извор на Винченцо Страцула за Митридат VI Евпатор, скитите, траките и Боспорското царство. Пламен Петков 58

Казусът „Марк Прим“ според Historia Romana на Касий Дион в контекста на одриско-беските отношения. Стефан Янакиев 68

Марциан Капела и неговите сведения за Тракия и траките в Шеста книга на *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*. Мирослав Василев 86

Дикуил и неговите сведения за Тракия в *Liber de Mensura Orbis Terrae*.

Мирослав Василев 109

Дякон Евгения от Никополис и жените дякони и църковната йерархия и структура на управление. Стаменка Антонова 124

Прокопий в българската археологическа литература .....
Иво Топалилов 147

Неолитни култови масички от Грамада. Веселин Данов 161

Егейска Тракия между Ранножелязната и Архаичната епохи (според данните от керамичния комплекс от късния VIII и VII в. пр. Хр.). Петя Илиева 178

Архитектурни елементи на тракийската култова сграда под могилен насип. Стъпалата. Адриана Сърбова 200

Table of Contents

FOREWORD..... 5

Diod. 12. 31. 1: a source connecting Thrace and the Bosporan kingdom in the second half of the Vth century BC. Ruja Popova..... 31

Breviaria and Epitomae about the history of the Thracian lands in the Period of the Roman Age. Kalin Stoev..... 57

Lucius Cornelius Sulla as Vincenzo Stratzulla's source for Mithridates VI Eupator, the Scythians, Thracians and the Bosporan Kingdom. Plamen Petkov..... 67

The Case of "Marcus Primus" According to Cassius Dion's Historia Romana in the Context of Odrysian-Bessian Relations. Stefan Yanakiev 85

Martianus Capella and his References to Thrace and Thracians in Book 6 of De Nuptiis Philologiae et Mercurii. Miroslav Vasilev 108

Dicuil and his References to Thracein *Liber de Mensura Orbis Terrae*. Miroslav Ivanov Vasilev..... 123

Deacon Eugenia of Nikopolis and Women Deacons and Church Hierarchy and Structure of Governance. Stamenka Antonova..... 144

Procopius in Bulgarian Historical literature. Ivo Topalilov……. 159

Neolithic cult tables from Gramada. Veselin Danov 171

Aegean Thrace between the Early Iron Age and the Archaic period (according to the evidence of the late 8th – 7th c. BC ceramic assemblage).

Petia Ilieva..... 193

Architectural Elements of the Thracian Cult Building. The Steps. Adriana Sarbova..... 224

ПРЕДГОВОР

Представеният колективен труд обединява интересите, търсенията и качествата на научния състав на Центъра по тракология „Проф. Александър Фол“ на Института за балканистика към Българската академия на науките. Изследването на изворите е практически раждането на модерната историческа наука за древността. В същото време все по-развиващата се наука на археологията спомага да се предложат корекции на това, което античните автори ни предлагат като информация за тракийските земи.

На 7 и 8 ноември 2023 г. се проведе научен семинар „Тракия и траките в извороведска перспектива“, който трябваше да представи начина, по който добре познати и не толкова познати извори могат да се разгледат в нова светлина и по който археологическите проучвания могат да се представят като извор за историята на Тракия и траките. Основен фокус на семинара бяха текстkритични и съпоставителни анализи на изворовите сведения за траките. На семинара бяха представени и обсъдени неизползвани досега в българската историография извори, нови синопсиси на манускрипти с разночетения, слабо познати извори за важни събития от тракийската история, прегледи на мащабна изворова информация по определените на работни срещи по проекти теми.

Този том е резултат от тази научна среща и ние вярваме, че той ще направи своя принос към издигането на изворознанието за тракийската история на модерно концептуално ниво, ще въведе в употреба неизползвани досега сведения и ще допринесе за създаването на научно поле за сравнение и съпоставка на различни по характер извори.

Настоящото издание представя и двугодишната работа на Центъра по тракология по извороведската перспектива на тракийската история и култура.

Книгата е разделена на две части, посветени на писмените и епиграфски извори от една страна, и на археологическата картина от друга. В „историческата“ част са анализирани „класици“ на античното историческо творчество като Диодор Сицилийски, Касий Дион, изворовата традиция създадена от един автор – но на събитията – Луций Корнелий Сула, късноантични автори като Евтропий, Фест,

Прокопий Кесарийски. Наред с тях е обърнато внимание на по-отдалечени в исторически и географски план автори – Марциан Капела и Дикуил, които, макар и по-късни компилатори, допълват портрета на тракийското изворознание. „Археологическата“ част е опит за преценка и инструментализиране на археологическите артефакти като „извор“ в широкия смисъл на думата. Тези статии поставят мост между предмета и етноса, хората, между отдалечените времена и културните пластове, които те са насложили под тракийската история, на архитектурата, сградата като израз на тракийския и античен светоглед.

Надяваме, се, че тези въпроси ще бъдат интересни на читателите и от своя страна ще повдигнат нови, които да продължат да разширяват познанието за изворовата традиция за траките.

От съставителите

ЧАСТ I: RES SCRIPTA

https://doi.org/10.62761/590.ST16.01

DIOD. 12. 31. 1: ЕДИН ИЗВОР, ОБВЪРЗВАЩ ТРАКИЯ И БОСПОРСКОТО ЦАРСТВО ВЪВ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА V В. ПР. ХР.

Ружа Попова

Един кратък пасаж у Диодор Сицилийски ни предоставя единствената пряка информация за политическа криза, настъпила в управлението на Боспорската държава – през 438/7 г. пр. Хр. династията на Археанактидите (480 – 438/ г. пр. Хр.) е заменена от новата династия на Спартокидите, основана от някой си Спарток, или Спартак според текста на Диодор (438/7 – 431/430 г. пр. Хр.) – носител на тракийско име, но с неясен произход. Спартокидите запазват властта до ок. 110 г. пр. Хр., когато Боспорското царство е завладяно от Митридат VI Евпатор. С този фрагмент авторът на всемирна история отваря дългогодишна полемика относно произхода на първия Спарток, начина на идване във властта, както и характера на неговата власт. Целта на изследването е да защити правото на Diod. 12. 31. 1 да стане част от компендиума с извори, свързани с историята на Древна Тракия. Този текст е посветен на автора Диодор Сицилийски, разглежда нашето отношение като модерни изследователи към него и към античните сведения въобще.

Две късни, много лаконични сведения (известни към момента) представят Диодор Сицилийски (ок. 90 – ок. 30 г. пр. Хр.) – автора на всемирна история (ἱστορίαι κοιναί или καθολικαί). Първото принадлежи на св. Йероним (кр. на IV – нач. на V в.) в неговата версия на *Хрониката* на Евсевий Кесарийски: *Диодор Сицилийски е гръцки историк, бил прочут*;[1] второто е от византийската енциклопедия Суда (10. в.), според която Диодор е сицилийски историк, написал *Библиотека*, която представлява римска и разнообразна история в 40 книги; *живял по времето на Август*.[2] Последното твърдение, от своя страна, обяснява изненадващо наложеното мнение, че Диодор е автор

[1] *Diodorus Siculus Graecae scriptor historiae clarus habetur*; Hieron. *Chron*. *Ol*. 182; сведението се отнася до 1968 г. от Авраам, или 49 г. пр. Хр.

[2] γέγονε δὲ ἐπὶ τῶν χρόνων Αὐγούστου Καίσαρος καὶ ἐπάνω; Suda s.v. Διόδωρος, Adler 1151.

от Августовата епоха, което не отговаря на истината: той вероятно умира скоро след битката при Акциум, а трудът му е завършен ок. 49 г. пр. Хр., съотносимо с датата у Йероним.[3] Тези две, макар и лаконични, сведения, изглежда поставят повече въпроси, отколкото да поднасят отговори: каква история е написал Диодор – гръцка (според св. Йероним), римска (според енциклопедичния речник) или история на света? Със сигурност това, което Диодор е замислил да пише, е история на целия обитаем свят, започвайки от митични времена и свършвайки около средата на I в. пр. Хр., под влиянието на съвременните му политически и естетически възгледи;[4] или по сполучливото определение на P. Jal всемирната история от времето на Диодор Сицилийски представлява връзката на събития от миналото, факти, свързани с еволюцията на човечеството, които са достойни или се смятат за достойни да бъдат запомнени и които засягат хората от всички времена и всички страни.[5] Самият Диодор казва за себе си, че е от град Агирион,[6] във вътрешността на Сицилия, който бил посетен от Херакъл;[7] един надгробен надпис (от двата, известни от Агирион) отбелязва *Диодор, син на Аполоний*.[8] С това, изглежда, се изчерпва информацията за Диодор Сицилийски.

[3] Дискусията около датирането на Диодор и неговия труд е продължителна: част от авторите се обединяват около предложения от K. Sacks превод на ἐπάνω от Суда като *и след това* – Sacks 1990, 164; Sacks 1995, 170 – рецензия на монографията на P. Botteri, където остро критикува внимателно предложения от нея прочит на същия фрагмент като *живял и работил по времето на Август*, Botteri 1992, 7-8; K. Sacks всъщност е ревностен защитник на тезата, че Диодор е живял до края на управлението на Октавиан Август и подкрепа открива не само в прочита на сведението в Суда, но и в *Библиотеката* на патриарх Фотий (Cod. 70. 35a. 15-19, 33-39); ср. Green 2006, 2 и Sulimani 2011, 37 n. 49, които приемат превода на ἐπάνω като *и по-рано*; вж. Liddell, Scott 1996 s.v. ἐπάνω; Bailly 1935 s.v. ἐπάνω; McDougall 1983 s.v. ἐπάνω; CGL s.v. ἐπάνω за възможните преводи в контекста на изворите и различните прочити, произлизащи от тях; ср. Muntz 2017, 3 за датировките на св. Иероним и Суда, които *must be taken with a large grain of salt*; Muntz 2017, 217-221 за датирането на Диодор и *Библиотеката* с аргументи и литература.

[4] Sacks 1990, 5.

[5] Jal 1994, 57.

[6] Diod. 1. 4. 4.

[7] Diod. 4. 24.

[8] IG XIV 588.

Векове по-късно е определян от изследователите като преписвач, достоверността на чиято информация е производна на достоверността на източника му; V. Wilamowitz в лична кореспонденция го нарича *нещастен драскач*, чиято книга не би могла да бъде определена като труд;[9] според W. Soltau е *човек, вдъхващ малко доверие, плосък и глуповат държач на перо*,[10] а A. D. Nock определя въведението към *Историческа библиотека*, в което Диодор детайлно излага историографските си цели, като дело на *малък човек с претенции*.[11] Всички тези хипернегативни мнения дължим на появилото се във втората половина на XVIII в. историко-критично направление в немската класическа школа, разразило се повторно към средата на XIX в. (впрочем, отнасящо се до хиперкритика на литературните извори като цяло), довело до нов етап широко признатото негативно отношение (отново основно в немската наука) към наследството на Диодор, с основен представител C. A. Volquardsen с неговото проучване върху изворите на Диодор за книги от XI до XVI.[12] Въпреки категоричното отхвърляне на част от основните критики към Диодоровия труд още в края на XIX в. и появата на монографични изследвания върху *Историческата библиотека* като цяло, а след Втората световна война – върху отделни книги от нея, снизходителното отношение към този автор продължава да е актуално. Всъщност на него дължим единствения свързан разказ, съставен от сведения (от вече преброени 87 източника за цялата *Библиотека*) от Персийските войни до наследниците на Александър Велики и разполагаме с историческа, филологическа, религиозна и митографска информация за огромния период от митологични времена до средата на I в. пр. Хр. И изглежда, че наистина неглижирането на Диодор от модерната историография често е от историци, които посвещават време да критикуват Диодоровия текст, вместо да го четат, както коректно формулира проблема P. Green;[13] дали все пак заклеймяването на Диодор е така

[9] Schwartz 1905, col. 663.
[10] Soltau 1889, 368.
[11] Nock 1959, 5.
[12] Volquardsen 1868.
[13] Green 2006, 2.

валидно за античния автор, или по-скоро за съвременните историци, често превръщащи се в роби на чужди и собствени обсесии?

Петнайсет от четирийсетте книги на *Библиотека* са почти напълно запазени (1 – 5, 11 – 20). Те включват известното и много коментирано въведение (*prooemium*); ранната история и митология на Египет, Азия, Индия, Арабия, Етиопия, Либия и Гърция; гръцката история от Персийските войни до IV в. пр. Хр. Десет от тях, обхващащи периода между 480 и 302/1 г. пр. Хр., достигат до нас в почти непрекъсната последователност.[14] Останалите са съхранени в големи колекции от фрагменти, ексцерпти и цитати през други автори: най-ранното споменаване на Диодор и заглавието на неговия опус е у Плиний Стари (I в.);[15] името на историка и това на неговото произведение, както и цитати, се появяват у много автори от римската епоха и след това;[16] най-важните от тях, през които са запазени (буквално) цитирани фрагменти от Диодоровия текст, са Атеней (нач. на III в.), Евсевий Кесарийски (или Памфил, който високо цени Диодор и широко използва *Бибилотеката*; първа пол. на IV в.), Георги Синкел (IX в.), патриарх Фотий (IX в.),[17] Константин VII Порфирогенет (X в.),[18] Суда (X в.), *Florilegium Vaticanum* (XI в.) и Йоан Цец (XII в.).[19]

И така, на критикуваната хронологична система на Диодор дължим в известна степен пълнотата на атинския архонтски списък, с който е свързан и изворът от това изложение. От което следва и поставянето за пореден, но не за последен, път на въпроса: как постъпваме със сведенията, производни на автори като Диодор, които фактически са единствена информация за конкретен исторически

[14] Вж. Sacks 2012, 455.
[15] Plin. *NH* 25.
[16] За традицията на представяне на Диодор и *Библиотеката* у тях вж. подробно у Chamoux, Bertrac 1993, cxxiii–cxlix.
[17] В Cod. 70 на неговата *Библиотека* предоставя биографична справка за автора, чиято същност е пренесена буквално от книга 1 на Диодор; в Cod. 244 той преписва големи пасажи от книги 31 – 40, свързани със събития, които представляват интерес за него; Фотий дава много висока оценка на автора и на историчността на неговия труд; установено е, че в колекцията на Фотий са включени *Диодорови* фрагменти, които обаче не му принадлежат, вж. Botteri 1983.
[18] В неговата *Excerpta historica*, където Диодор е представен в 949 фрагмента.
[19] Предполага се, че Цец е последният автор, който е разполагал с пълния текст на Диодор.

момент? В запазената трета пентада (кн. 11 – 15) от *Историческата библиотека* Диодор разказва събития, случили се в Елада, Сицилия, Италия и на Изток между 480 и 360 г. пр. Хр. За този период разполагаме и с написаното от тримата големи на гръцката историография – Херодот, Ксенофонт и Тукидид. Боспорското царство в най-ранния период на съществуването си остава извън периметъра на интересите на тези автори. Единствената информация е именно у Диодор в книга 12 на *Библиотеката*.

От лаконично сведение в книга 12 разбираме, че през 438/7 г. пр. Хр. в Боспора се появява нов владетел, който измества предходната династия. Сведението гласи: *Когато в Атина архонт бил Теодор* [438/7 г. пр. Хр.], *римляните издигнали за консули Марк Генуций и Агрипа Курций Ф(Х)илон* [които всъщност са консули за 445 г. пр. Хр.[20]] … *В Азия царуващите над Кимерийския Боспор, известни като Археанактиди, управлявали 42 години; властта наследил Спартак, който управлявал 7 години*.[21] Този ключов, а и единствен исторически извор за настъпилите политически промени в Боспорската държава през втората половина на V в. пр. Хр. поставя многобройни въпроси пред проучвателите: защо *в Азия*; кой е този Спартак/Спарток, който *наследява* управлението; по какъв начин и защо става промяната на властта; каква е природата на властта на новия владетел; какъв е произходът на самия *наследник* и много други, търсенето на чиито отговори пораждат полемики.

По-нататък Диодор, в същия телеграфен стил, съобщава: *Когато в Атина архонт бил Апсеудес* [433/2 г. пр. Хр.], *римляните издигнали за консули Тит Менений и Прокъл Геганий Мацерин* [всъщност консули

[20] Broughton 1951, 52; това е и основният повод за критики към Диодор – опитите му за нагаждане на римските консули към гръцките архонтства, които в една съществена част са грешни.

[21] Diod. 12. 31. 1: ἐπ᾽ ἄρχοντος δ᾽ Ἀθήνησι Θεοδώρου … κατὰ δὲ τὴν Ἀσίαν οἱ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου βασιλεύσαντες, ὀνομασθέντες δὲ Ἀρχαιανακτίδαι, ἦρξαν ἔτη δύο πρὸς τοῖς τετταράκοντα: διεδέξατο δὲ τὴν ἀρχὴν Σπάρτακος, καὶ ἦρξεν ἔτη ἑπτά. Ср. преводите на този параграф у Casevitz 2002, 33: *En Asie, la dynastie des Archéanactides, avait régné sur le Bosphore Cimmérien …*; *Spartakos … régna …*; вж. за същото Green 2006, 225 = 2010, 116: *In Asia, the kings of the Cimmerian Bosporus, the dynasty known as the Archaeanactidae*, [had] *ruled …*; *and the successor to the kingdom was Spartocus, who ruled…*

за 440 г. пр. Хр.[22]]. *По тяхно време Спартак, цар на Боспора, умрял, след като управлявал седем години, и бил наследен от Селевк, който царувал четирийсет години*.[23] Споменаването на Селевк като наследник на Спарток I става повод за дискусии, свързани с произхода на династията на Спартокидите, и отправна точка за спекулации. Но в книга 14, за събития отнасящи се за 393/2 г. пр. Хр., Диодор казва следното: *Същата година Сатир, син на Спартак и цар на Боспора, умрял след четирийсетгодишно господство; управлението било наследено от неговия син Левкон за четирийсет години*.[24] След F. Vogel в текстkритични издания на книга 12 от *Историческата библиотека* името на наследника от параграф 36. 1 вече се изписва като Сатир, а Селевк е отбелязан като грешка на преписвача.[25]

Книги 11 – 12 достигат до нас в 22 (кодифицирани) манускрипта, класифицирани в две категории. Трите пасажа, разглеждани тук, са от *codex Patmiacus* 50 (в изданията P) и неговия апограф.[26] По ръкописа са правени множество корекции, нанесени с една и съща ръка или с ръката на редактора-съвременник. Един от въпросите е от какъв източник е направен преписът. Но най-важният въпрос, свързан с конкретните фрагменти, се отнася до Диодоровите извори: откъде черпи информацията си за случващото се в Боспорското царство? Връщайки се към източниците на Диодор, тук конкретно за книги 11 – 15, най-общо те се делят на две категории – хронологични документи, които включват литературни съобщения, имена на администратори, както и просто записи на паметни събития; втората категория са

[22] Broughton 1951, 55.

[23] Diod. 12. 36. 1: ἐπ᾽ ἄρχοντος δ᾽ Ἀθήνησιν Ἀψεύδους Ῥωμαῖοι κατέστησαν ὑπάτους Τίτον Μενήνιον καὶ Πρόκλον Γεγάνιον Μακερῖνον. ἐπὶ δὲ τούτων Σπάρτακος μὲν ὁ Βοσπόρου βασιλεὺς ἐτελεύτησεν ἄρξας ἔτη ἑπτά, διεδέξατο δὲ τὴν ἀρχὴν Σέλευκος καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τετταράκοντα [τέτταρα].

[24] Diod. 14. 93. 1: περὶ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Σάτυρος ὁ Σπαρτάκου μὲν υἱός, βασιλεὺς δὲ Βοσπόρου, ἐτελεύτησεν, ἄρξας ἔτη τετταράκοντα: τὴν ἡγεμονίαν δὲ διεδέξατο ὁ υἱὸς Λεύκων ἐπ᾽ ἔτη τετταράκοντα. В ръкописа след тетраράконта следва τέτταρα, но F. Vogel го премахва, отбелязвайки го като дитография, какъвто е случаят и при 12. 36. 1, където извършва същата поправка.

[25] Vogel 1985 (1893); Oldfather 1993 (1954); Casevitz 2002; Green 2010.

[26] *Codex Patmiacus* 50 е пергамент, открит в библиотеката на манастира Св. Йоан Богослов на о. Патмос; датира от кр. на X или нач. на XI в.; повреден е в началото и в края; съдържа голяма част от книги 11 – 16 на *Библиотеката*; вж. Chamoux, Bertrac 1993, ci-cxxiii.

повествователни истории, подобно на Ефор и Теопомп. До каква степен обаче Диодор подхожда критично към тези два типа източници за своя труд и доколко ги проверява е трудно да се каже. Трите фрагмента от книга 12 принадлежат към категорията на хронологичните извори. Остава неизяснено от какъв тип документи те влизат в Диодоровия труд. Преди почти един век М. Ростовцев изказва предположението, че историкът черпи информацията от местен боспорски хронограф от III в. пр. Хр.; тази хипотеза, вероятно поради липса на друга, е възприета в изследователската литература, но истината е, че извън рускоезичните автори този въпрос не подлежи на дискусия.[27] Съобщенията от книги 12 – 20 от *Историческа библиотека*, свързани с делата в Боспорското царство, са разглеждани като надеждни исторически сведения, въпреки че за една част от тях те са единствен извор. Хронологията на Диодор обхваща боспорските царе до Спарток III – до 304/3 г. пр. Хр.

Сведението за основаването на новата династия на Спартокидите от Спартак/Спарток[28] поставя началото на дългогодишни изследователски дискусии и спекулации. Името на основателя на династията на Спартокидите в Боспорската държава в района е засвидетелствано като: Σπάρτακος, формата, известна от Диодор,[29] се появява в надпис от Горгипия в силно повреден списък от имена, датиран във II в.;[30] формата Σπάρτοκος е най-добре засвидетелствана епиграфски, но от края на IV в. пр. Хр. със Спарток (III), син на Евмел, т.е. от 303 г. пр. Хр. насетне;[31] името се появява и върху надгробен паметник от Пантикапей с релефна композиция, представяща конник и фигурите на две жени: надписът огласява Перак, син на Спарток, и е датиран в I в.;[32] един вотив (от Мирмекий) оповестява името в генетив от формата Σπαρδοκος,[33] близка до тези от Тракия – Σπαραδοκος,

[27] Ростовцев 1925, 125; Каллистов 1949, 169 сл.; Vinogradov 1980, 65.
[28] Diod. 12. 31. 1.
[29] Diod. 12. 31. 1, 36. 1; 14. 93. 1; Vogel 1985 (1893) и Oldfather 1989 (1946) не коригират името; ср. Casevitz 2002, който редактира на Σπάρτοκος; вж. Green 2006, 225 превежда Spartakos; 2010, 116 – Spartocus без да коментира.
[30] КБН 1162.
[31] IosPE II 13-19, 35, 308, 348-350; КБН 822.
[32] КБН 480.
[33] Σπαρδοκο; Гайдукевич 1966, 74-75.

Σπαρδοκος, Σπορδοκος, Σπαρτοκος.[34] Може да се обобщи, че името не е много широко засвидетелствано в епиграфиката от района, въпреки принадлежността му към ономастиката на управляващата династия в Боспорското царство и че е носено от пет владетеля (последният със същото име – Спарток (V) управлява ок. 205 – 185 г. пр. Хр.; това е бащата на царица Камасария.[35] Трябва обаче веднага да се отбележи, че това заключение не е особено релевантно, тъй като до нас са достигнали много малко надписи, особено що се отнася за по-ранния период, т.е. от втората половина на V до края на IV и дори началото на III в. пр. Хр.

В ранната историография, разглеждала властовите процеси в Боспорското царство, е възприета линията, че Спартак, основателят на династията на Спартокидите, *наследява* предходната на Археанактидите, като изрично се отбелязва, че той не е Археанактид, без да се навлиза в дискусия относно появата му.[36] Нито E. Souciet, нито F. Cary – и двамата автори възстановяват историята на Боспорското царство по монетни колекции, съпоставяйки ги с литературни извори – коментират етническия произход на Спартак/Спарток. F. Cary го отбелязва телеграфно като основател на *втората боспорска династия* (след Археанактидите). Той не свързва директно тракийските монарси с боспорската династия, не коментира появата на тракийски имена в управляващата династия през императорския период.[37] Но самото заглавие на изследването му, посветено на историята на тракийските царе и на тези от Кимерийския Боспор, позволява да се допусне, че прави подобна връзка. Същото се отнася и до предходника му E. Souciet, който критикува по-ранни публикации, смесващи имена като Котис, Рескупорис и Реметалк на тракийските и боспорските царе,

[34] Вж. у Попова 2010, 52 с цитирана литература. Σπάρτακος като име на тракийски град вж. Steph. Byz. (Billerbeck 583, 257) s. v. Σπάρτακος˙ πόλις Θρᾴκης. Ἐρατοσθένης ἐν Γαλατικῶν δευτέρῳ (FGrHist 745 F 2). τὸ ἐθνικὸν Σπαρτάκιος ἢ καὶ Σπαρτακεύς (*Спартакос: град в Тракия. Ератостен* [го споменава] *във втората книга на Галатика* (FGrHist 745 F 2). *Етниконът е спартаки или спартакиди*); ср. Detschew 1976, 473-475 s. v. Σπάρτακος.

[35] IosPE II 19 = КБН 75.

[36] Souciet 1737, 53; Cary 1752, 2. 25-28.

[37] Cary лаконично споменава сведението на Страбон (12. 3. 29) за дъщерята на Питодорида, която била омъжена *за един тракийски цар*, без да коментира (Cary 1752, 2. 40).

погрешно приписващи боспорски монети на тракийски царе. Но нито един от двамата автори не дискутира тези повтарящи се имена в управляващата династия на Боспорското царство.

В последвалите години интересът към историята на Боспора не само не намалява, но и обхватът на изследването се разширява. Едната от линиите е именно етническото определение на основателя династията на Спартокидите, като стремежът е да се проучат настъпилите промени в северната държава. Почти не съществува изследване, свързано с историята на Боспорската държава след средата на V в. пр. Хр. насетне, което да не разглежда този проблем. Името на първия Спарток е разглеждано като нетракийско, като ирано-малоазийско, като тракийско. Носителят му е определян като представител на скитската династия, независимо от тракийското име.[38] Повече са изследователите, които упорито настояват на елински аристократичен произход, носител на чуждо име, каквато била модата през V в. пр. Хр.[39] – една хипотеза, която не успява да бъде защитена от автора си, поради което е и атакувана;[40] тя обаче открива защитник в лицето на В. Д. Блаватский – един от изследователите на ранната история на Боспорското царство. В началото на проучванията си той приема, че Спарток е тракийско име, свързвайки основателя на династията с автохтонно тракоезично население, обитавало азиатското крайбрежие на Боспора.[41] Въпреки това Блаватский остава резервиран към тракийския му произход, допускайки да е силно елинизиран представител на местната племенна аристокрация, или потомък на гръцки аристократичен род, свързван чрез бракове с представителки от чужди племена.[42] По-късно обаче руският историк определя династията като чисто елинска.[43] През 1964 г. е публикуван декрет от Горгипия (дн. Анапа) за предоставяне на проксения: в началото той е

[38] Жебелев 1953, 168, който отбелязва като по-малко вероятно Спарток да е тракийски *княз*, дошъл в Боспора по покана на Археанактидите.
[39] Блаватская 1959, 26-27, спец. 38 и сл. относно имената на Спартокидите.
[40] Грацианская 1976, 12; Vinogradov 1980, 97; Шелов-Коведяев 1985, 84-85.
[41] Блаватский 1954, 33, 44; 1964, 56.
[42] Блаватский 1964, 56.
[43] Блаватский 1976, 55-58.

датиран в края на V – началото на IV в. пр. Хр.,[44] но по-късно епиграфският паметник е ревизиран, а датировката е изместена в самия край на IV или по-скоро в началото на III в. пр. Хр.[45] След първата публикация елинският произход на Спарток I и неговите потомци според В. Д. Блаватский, който не отчита скептицизма на издателката А. И. Болтунова относно възстановяването на едно от имената в текста, вече не буди никакво съмнение.[46] Не става ясно как надпис от началото на III в. пр. Хр. аргументира произхода на владетел от втората половина на V в. пр. Хр.

В годините около тракийският произход на името и на носителя му Спарток се разгръща гореща полемика.[47] Вероятно един от най-ранните изследователи, за когото тракийският произход на основателя на династията на Спартокидите не буди съмнение, е G. Perrot. Според хипотезата му Спарток е предводител на тракийски наемници на служба при Археанактидите, който успява да се домогне до властта, благодарение на подкрепата на своите сънародници.[48] Тя е възприета и в по-късната историография. Сравнително наскоро хипотезата на G. Perrot е възпроизведена от D. Braund (без какъвто и да било коментар и без споменаване на G. Perrot), като авторът добавя, че първите членове на новооснованата династия не са имали царска титулатура, а се представяли като архонти, като едва Спарток III е първият самонарекъл се цар.[49] Авторът обаче не споменава, че изворите за по-ранната история са силно ограничени и фрагментирани, което е възможно да се дължи на енциклопедичния характер на публикацията.

[44] Болтунова 1964, 136-141.
[45] Сапрыкин 2000, 525.
[46] Дискусията около датирането на паметника и възстановените имена у Попова 2010, 53; дискусията относно Селевк, споменат като наследник на Спарток единствено у Диодор (Diod. 14. 93. 1), вж. по-горе. Блаватский 1976, 56; вж. Артамонов 1974, 120, че Спарток е син на синдския цар Евмел, с което възражда една хипотеза, изказана още през 1851 г. от В. В. Григорьев в монографията му *Цари Боспора Киммерийского* (Санкт-Петербург), че боспорските гърци канели за архонти царе от съседните азиатски варвари; ср. Сапрыкин 2003, 22-23 с критика за начина на привличане на този фрагментиран епиграфски паметник и съмнителните внушения, правени през него.
[47] По-ранната историография може да бъде проследена у Попова 2010, 52; към нея трябва да се добавят и Алексеев 2003; Виноградов, Горончаровский 2008, 71 и др..
[48] Perrot 1877, 33; ср. предпазливото становище на Latyschev 1890, xviii.
[49] Braund 2012, 1392.

Проблемът е, че засега наемници при боспорските царе са засвидетелствани епиграфски едва при Левкон I (389/8 – 349/8 г. пр. Хр.);[50] в античната литература една от стратегемите на Полиен би могла да подсказва възможността за набиране на наемници при ранните Спартокиди, но без да може да се конкретизира.[51] За наемници в междуособицата, разразила се след смъртта на Перисад I (310 – 309 г. пр. Хр.) между неговите синове – Сатир, Евмел, Притан, свидетелства Диодор: в армията на престолонаследника Сатир имало наемници гърци и траки.[52] Малобройните сведения за района обаче не могат категорично да игнорират подобна възможност – за съществуването на практики за набиране на наемници в по-ранния период, а вероятно при възкачването на първия Спартокид.

Съществува и една смела хипотеза, напомняна дори от автори, които категорично я отхвърлят или поне изразяват скептицизъм към нея. Тя се базира на сведението на Херодот,[53] според което при скитите имало избягал брат на Ситалк, а при одрисите бил Скил – братът на скитския цар Октамасад. Според нея родоначалник на боспорската династия е тракийският династ Спарадок,[54] брат на тракийския цар Ситалк и баща на Севт I, който в Кимерийския Боспор приел името Спарток.[55] Особено последователен в изграждането и поддържането на този исторически разказ е А. Алексеев, според когото в Боспора и в Скития едновременно се появяват династи, не само произхождащи от Тракия, но и свързани родствено, като Спарток и Октамасад – чичо и племенник.[56] Макар и не категорично обвързващ първия Спартокид със сведението на Херодот и със Спарадок, J. Hind приема тракийския произход на Спарток, допуска като възможно да е братът на Ситалк, но отхвърля възможността Спарток да е бил просто наемник, представяйки го като член на одриската царска фамилия, чиито имена

[50] КБН 37; 180.
[51] Polyaen. 6. 94.
[52] Diod. 20. 22-24.
[53] Hdt. 4. 80.
[54] Дискусията около датирането на монетосеченето на Спарадок вж. у Попова 2010, 54, спец. бел. 63.
[55] Алексеев 1992, 125; Мачинский 1993, 17; Анохин 1999, 30-37; ср. Васильев 2001, 106-111; Сапрыкин 2003, 20.
[56] Мачинский 1993, 17; Алексеев 2003, 210, 223, 285.

според автора в някои случаи са идентични на тези от династията на Спартокидите – Спардокус, Берисадес, Комосария.[57] Нещо повече: Hind смята, че траките, възползвайки се от мощта си, а и от ситуацията в региона (вероятно свързана с натиска на скитите по това време), е възможно да отговарят на апел от Кимерийския Боспор и да поставят на трона член на династията си.

Така представените историографски хипотези, свързващи директно Спарток от Боспорското царство с одриския династичен дом, изглежда, ще останат, или би трябвало да останат, дискусионни, тъй като са трудно подкрепими с изворови данни. Което обаче не ги лишава от тяхното място сред всички хипотези, които битуват при възстановяването на ранната история на Кимерийския Боспор, а и не само ранната, поради оскъдността на информацията в свидетелствата, както вече видяхме.

Друг интересен въпрос, пряко свързан със смяната на властта и заставането начело на северночерноморската държава на неелин/тракиец, е свързан с причините, довели до подобна криза: краткото съобщение на Диодор ни е завещало тази главоблъсканица. И за да бъдат обяснени събитията, част от изследователите отреждат значима роля на експедицията на Атинския морски съюз в Черно море: идването на Спартокидите във властта на Пантикапей се свързва от отделни историци с морската експедиция на Перикъл, с възможна датировка между 438 и 432 г. пр. Хр., и в подкрепа се цитира Плутарх.[58] Една от целите на начинанието според тези изследователи била отстраняването от власт на Археанактидите, които били опозиция на

[57] Hind 1994, 491; за имената вж. Гайдукевич 1949, 54-57; ср. Тохтасьев 1992, 178-179, според когото единственото тракийско е името Спарток; пак според него на недоразумение дължим тракийското атрибуиране на името Комосария, или Камасария според същия автор, без обаче да сподели какво е; определя като съмнителен тракийският произход на династичното име Перисад/Παιρισαδης, като го смята по-скоро за иранско с препратка към Грантовский 1970, 195 сл. – за съжаление, тази част от изследването на Грантовский е посветена на извеждането на твърде дискусионни етимологии, за да може да послужи като аргумент; за името Παιρισαδης като иранско, но без никаква аргументация, разграничавайки го от определеното като тракийско Βηρισαδης/Βηρεισαδης, вж. Dana 2014, 33 s.v.

[58] Plut. *Pericl*. 20. 1-2.

Атина;[59] друга била възкачването на проатински настроената династия на Спартокидите. Г. Кошеленко свързва Понтийската експедиция на Перикъл с провеждане на освободителна акция от персийската власт в Боспора. Авторът насочва вниманието към текста на Диодор, където е оповестена смяна на властта *в Азия*[60], което според него е равнозначно на *Персия*; това е и неговото основание да направи извода, че при Археанактидите, а и при ранните Спартокиди, столицата се е намирала в азиатската част на Боспора – вероятно Фанагория, а Кимерийският Боспор от последната четвърт на VI в. пр. Хр. е бил част от Ахеменидската държава, осланяйки се и на един фрагмент от Ктесий[61]; самите Археанактиди били тирани, поставени начело от Ахеменидите; в резултат на Перикловия поход персийската власт или влияние в Боспора били свалени.[62] Предположението на Кошеленко във времето е подлагано на критика. В последното десетилетие обаче изследването му е върнато в обращение, а тезата му открива сериозна подкрепа.[63] Е. А. Молев, ползвайки същите извори, запазва категоричната си критика към хипотезата на Кошеленко за персийска власт в Боспора.[64] С. Сапрыкин също отказва да приеме обвързването на Перикловата експедиция с промените, настъпили в Боспорското царство.[65]

Експедицията на Атина по северните брегове на Понта най-често е защитавана през поражението в Египет през 454 г. пр. Хр. и нейната заинтересованост в разширяването на хлебния внос от Северното Черноморие,[66] макар че G. Tsetskhladze изказа скептицизъм по въпроса, тъй като според него не съществуват данни, които да показват силен търговски обмен между Атина и Боспора преди времето на Сатир I, а

[59] Rostovtzeff 1959, 111-112 подкрепя значителната роля на Атина при създаването на Боспорската държава на Спартокидите (както и на Одриското царство); Артамонов 1974, 119-120; Hind 1994, 491; Anochin 1998, 33-44; Oppermann 2004, 64.
[60] Diod. 12. 31. 1.
[61] Ctes. F13. 20
[62] Кошеленко 1999, 130.
[63] Федосеев 2014, 141-174; Цецхладзе 2014, 200-235 с извори и литература; Кузнецов 2018, 160-185 с представена дискусия и литература.
[64] Молев 2016, 17-29.
[65] Сапрыкин 2003, 20-21
[66] Щеглов 1990; Ростовцев 1989, 186.

дори по-късно – едва при Левкон I.[67] Плутарх засега остава единствен извор за Перикловата експедиция в Понта. Но в сведението му не се съдържа и намек за сериозни политически действия в северната му част. Трябва да държим сметка и на това, че от няколко години датировката на Понтийската експедиция е подложена на сериозна дискусия, която допуска изместването ѝ след средата на 30-те години на V в. пр. Хр.[68] и дори в първата половина на IV в. пр. Хр.[69]

Две сведения[70] обаче поднасят, макар и не много ясна, информация, за начина на идване във властта на първия Спарток. В тях се говори за изгнаници от Боспора, уседнали в Теодосия, в които се виждат противници на Спартокидите, привърженици на свалените от власт през 438 г. пр. Хр. Археанактиди.[71]

Така телеграфното съобщение на Диодор, свързано с промените във властта на Боспорското царство, отваря вратата за безкрайно много спекулации, обединени основно около етническия произход на родоначалника на новата династия и името му. Според мен обаче този фрагмент е много по-информативен и в моя преразказ той изглежда така: през 438/7 г. пр. Хр. в Боспорското царство някой си Спарток, който очевидно не е просто наемник, *наследява* (казва Диодор) властта от Археанакс; този Спарток е по-скоро с тракийски произход и вероятно е член на одриския династичен дом, носител на династично име. Името се повтаря със сигурност пет пъти в списъка на царете, управлявали Боспорското царство до 110 г. пр. Хр., когато Перисад V отстъпва властта на понтийския цар Митридат VI Евпатор и Боспорското царство става част от Понтийското.

Кратката информация на Диодор (12. 31. 1) открехва завесата и към други дискусии, отнасящи се до характера на властта при първите представители на новата династия и съответно към титулатурата на новите властници. Придържайки се към сведението на Диодор, разбираме, че Археанактидите *царували*, докато за властта на

[67] Tsetskhladze 2008, 47-62 с цитирана специализирана литература по проблема.
[68] Дискусията у Tsetskhladze 2008, 55 с лит., според когото осъществяването ѝ трябва да се измести в самия край на V в. пр. Хр.
[69] Nawotka 1999, 143.
[70] Isocr. 17. 5; Anonym. *Peripl*. 77.
[71] Вж. подробно за тези сведения у Попова 2010, 65-66.

приемника Спарток няма определение. Така този пасаж предоставя повод за полемика, която се развива бурно, до степен че в годините някои изследователи рязко се отказват от по-рано изказани (категорични) тези и променят крайно становищата си, а същевременно доказателствената част и аналитичният метод, върху които са направили по-ранните си изводи, остават константни. Всъщност тук е моментът да припомня, че античните сведения и информацията, която може да се изведе от тях, за периода на промяната са изключително ограничени. Това е и основание за произвеждане на многобройни спекулативни хипотези. Около определението на първия Спарток и непосредствените му наследници като архонти или тирани, а понякога унифицирайки двете, проектирано от управлението на предходната династия на Археанактидите, се групират немалко изследователи.[72] Самият Ю. Г. Виноградов отбелязва, че в Античността се наблюдава устойчива традиция боспорските владетели да бъдат наричани тирани и тази традиция не е обременена с негативизъм.[73] Забелязва се обаче и склонност ранната Боспорска държава да се разглежда като образувание от хибриден тип – комбинация от гръцко полисно устройство и ясни негръцки политически традиции.[74]

Титулатурата също не може да бъде сигурно изведена чак до един от наследниците на Спарток – Левкон I (389/8 и 349/8 г. пр. Хр.), когато тя вече е писмено удостоверена: той е едновременно *архонт* на гръцките градове и *базилевс* на съседните етноси.[75] Изглежда вероятно тя да е възхождала и към неговите предшественици, но затова липсват данни. И тук е мястото да се отбележи много по-късният Страбон, който, говорейки за Кимерийския Боспор и Пантикапей, прави интересна вметка: градът, основан от милетяните, дълго време бил управляван от владетели като Левкон, Сатир и Перисад, докато Перисад не предал властта на Митридат; тези владетели, продължава Страбон, били наричани тирани, макар голяма част от тях, започвайки с Перисад

[72] Vinogradov 1980, 68-69 с лит.; Шелов-Коведяев 1985, 87-89; Сапрыкин 2003, 19-20; Анохин 1999, 14-36; Braund 2012, 1392.
[73] Vinogradov 1980, 81-90 с лит.: *Затова и ние с пълно право ще ги наричаме така*, добавя изследователят.
[74] Попова 2010, 62-69 с цит. лит.
[75] КБН 6а; 8.

и Левкон, да били достойни управници, а Перисад дори бил почитан като бог.[76] От този фрагмент става ясно, че за Страбон от I в. – не много далеч от времето на Диодор – историята на Боспора започва с Левкон, вероятно I, съдейки по изброените Сатир и Перисад, които са негови синове, т.е. от 389/8 г. пр. Хр., въпреки че трети син на Левкон I носи името Спарток (II) и управлява самостоятелно през 350 – 348 г. пр. Хр., а после съвместно с брат си Перисад (I).[77] За него династията на Археанактидите вече е неизвестна, властта е тиранична, а името Спартак/Спарток не фигурира в управлението. Сведения, предизвикали широка полемика сред изследователите, са схолии към *Ибис* на Овидий.[78] Става дума за стих от поемата, който съобщава лаконично името Левкон, а схолиастите към този пасаж единодушно определят този Левкон като понтийски цар. Самият издател на схолиите R. Ellis отхвърля възможността информацията да се отнася до боспорски цар с името Левкон, смятайки, че съществуват два мита, които биха могли да се провидят в стиховете на Овидий, но нито един от тях не е свързан със Северното Черноморие.[79] В историографията обаче е предположено, че най-вероятно Овидий и неговите схолиасти са имели предвид Левкон II – цар на Боспора между 225 и 218 г. пр. Хр., но има изследователи, които категорично отхвърлят атрибуирането на споменатия у поета Левкон с боспорската история. Дискусията по това сведение остава в сферата на хипотезите.[80]

След 110/109 г. Боспорът става част от Понтийското царство на Митридат VI Евпатор и е управляван от негови наследници до 14 г. пр. Хр., когато Рим поставя друг понтийски цар на трона му – Полемон I, който дава началото на нова династия – Полемонидите, и която чрез сложните машинации в Империята ще се обвърже с тракийския царски дом. Като резултат от това обвързване през 38 г. пр. Хр., макар и за кратко, Боспорското царство ще управлява царица Гепепирис – издънка на тракийската династия, и с нея ще се постави началото на редуването

[76] Strabo 7. 4. 4.
[77] Това е Перисад от сведението на Страбон, който бил почитан като бог.
[78] Schol. ad Ovid. *Ibis*. v. 310 Ellis.
[79] Ellis 1881, 121-122, 174-175.
[80] Вж. например Подосинов 1985, 241-243 с коментари, представена дискусия и литература.

на тракийски имена – Котис, Реметалк, Рескупорис – с такива от иранската ономастика в династичната линия на Боспора. През същата година наследниците на Полемон I и тракийския дом ще бъдат вплетени в римската императорска мрежа: Реметалк III, който ще управлява Тракия до нейното анексиране като римска провинция през 46 г.; Полемон II ще наследи Понт – домейна на дядо си и на баба си Питодорида и ще го управлява до 63 г., когато ще бъде превърнат в римска провинция, а вероятно още няколко години ще е цар и на част от Киликия, друг дял от наследството на дядо му; Котис ще управлява Малка Армения, управлявана в миналото от Полемон I, а по-късно от втория съпруг на баба му – Архелай I, между 38 и 46/47 г.[81] Но това ще се случи около 500 години след събитията, съобщени у Диодор за 438/7 г. пр. Хр.

В заключение може да се обобщи следното: съгласно сведението на Диодор (12. 31. 1), единственият литературен източник за най-ранният период на династията на Спартокидите в Боспора, властта в Боспорската държава се сменя и на политическата сцена се появява Спартак/Спарток – носител на тракийско име, който заема престола вероятно чрез преврат; управляваната от него, или по-скоро от неговите наследници, държава може да бъде определена като образувание от хибриден тип, но и като ранна форма елинистическа монархия. Въпреки че признавам сложността да се постигнат някакви категорични изводи, когато разполагаме с един извор – лаконичен и доста неясен, освен това несинхронен на събитията, чиято интерпретация остава спорна, смятам, че той трябва да стане част от тракийското изворознание. Макар дискусионно, това (косвено) сведение, препраща изследователите, заинтересовани от историята на северночерноморската държава, към Тракия.

Цитирана литература

Алексеев А. Ю. 1992: *Скифская хроника.* Санкт-Петербург.
Алексеев, А. Ю. 2003: *Хронография Европейской Скифии VII–IV веков до н.э*. Санкт-Петербург.
Анохин, В. А. 1999: *История Боспора Киммерийского*. Киев.

[81] Подробно у Попова 2017, 119-146; 2023, 197-216.

Артамонов, М. И. 1974: *Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до конца IV в. до н.э.)*. Ленинград.
Блаватская, Т. В. 1959: *Очерки политической истории Боспора в V-IV вв. до нашей эры.* Москва.
Блаватский, В. Д. 1954: Архаический Боспор. – *Материалы и исследования по археологии СССР* 33, 7-44.
Блаватский, В. Д. 1964: *Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора*. Москва.
Блаватский, В. Д. 1976: Об именах Спартокидов. – В: *Художественная культура и археология античного мира*. Москва, 56-58.
Болтунова, А. И. 1964: Проксенический декрет из Анапы и некоторые вопросы истории Боспора. – *Вестник древней истории* 3, 136-149.
Васильев, А. Н. 2001: Одрисский династ во главе Боспора? – В: *Боспорский феномен*. Колонизация региона. Становление полисов. Возникновение государства. Санкт-Петербург, 106-116.
Виноградов, Ю. А., В. А. Горончаровский 2008: *Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в. до н. э. – середина III в. н. э.)*. Санкт-Петербург.Гайдукевич, В. Ф. 1949: *Боспорское царство*. Ленинград.
Гайдукевич, В. Ф. 1966: Вотив Герея из Мирмекия. – В: *Культура античного мира*. Москва, 70-76.
Грацианская, Л. И. 1976: Место политической истории Боспора в географии Страбона. – В: *Древнейшие государства на территории СССР.* Москва, 6-20.
Жебелев, С. А. 1953: *Северное Причерноморье. Исследования и статьи по истории Северного Причерноморья античной эпохи*. Москва, Ленинград.
КБН = Струве, В. В. *et al*. (ред.) 1965: *Корпус Боспорских надписей* (= CIRB = Corpus Inscriptionum Regni Bosporiani). Москва – Ленинград.
Каллистов, Д. П. 1949: *Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи*. Ленинград.
Кошеленко, Г. А. 1999: Об одном свидетельстве Диодора о ранней истории Боспорского царства. – Подосинов, А. В. (ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы 1996–1997*. Причерноморье в античности: вопросы источниковедения, 130-141.
Кузнецов, В. Д. 2018: Боспор Киммерийский в 5 в. до н.э. (древнеперсидская надпись из Фанагории). – *Материалы по археологии и истории Фанагории* 3 (Фанагория 6), 160-185.

Мачинский, Д. А. 1993: Скифия и Боспор. От Аристея до Волошина. – В: *Скифия и Боспор*. Новочеркасск, 6-27.
Молев, Е. А. 1999: Спарток и первые Спартокиды на Боспоре. – *Античный мир и археология* 10, 30-35.
Молев, Е. А. 2016: К вопросу о вероятности подчинения Боспора персам. – *Боспорские исследования* 33, 17-29.
Подосинов, А. В. 1985: *Произведения Овидия как источник по истории Восточной Европы и Закавказья. Тексты, переводы, комментарии*. Москва.
Попова, Р. 2010: *Тракийска култура в Северното Черноморие до III в*. София.
Попова, Р. 2017: Антония Трифена отвъд анонимността на литературните извори. – *Thracia* 22, 119-146.
Попова, Р. 2023: Епиграфски паметници от Магнезия на Меандър, свързани с историята на последната тракийска династия. – В: Порожанов, К., В. Фол, (съст. и ред.) *Древна Тракия и траките: маската на Борей. In Honorem Vanya Lozanova-Stancheva.* София, 197-216.
Ростовцев, М. И. 1918: *Эллинство и иранство на юге России*. Петербург.
Ростовцев, М. И. 1925: *Скифия и Боспор*. Ленинград.
Ростовцев, М. И. 1989: Государство и культура Боспорского царства. Глава VI. (Государство и социальный строй эпохи Спартокидов.) – *Вестник древней истории* 2, 183-197.
Сапрыкин, С. Ю. 2000: Боспорская держава Спартокидов: письменные и эпиграфические источники. – В: Кузищин, В. И. (ред.): *Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции*. Санкт-Петербург, 497-526.
Сапрыкин, С. Ю. 2003: Боспорское царство: от тирании к эллинистической монархии. – *Вестник древней истории* 1, 11-35.
Строгецкий, В. М. 1983: Диодор Сицилийский и его „Историческая библиотека“ в оценке историографии. – *ВДИ* 4, 176-186.
Сапрыкин, С. Ю. 2000: Боспорская держава Спартокидов: письменные и эпиграфические источники. – В: Кузищин, В. И. (ред.): *Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции*. Санкт-Петербург, 497-526.
Сапрыкин, С. Ю. 2003: Боспорское царство: от тирании к эллинистической монархии. – *Вестник древней истории* 1, 11-35.

Федосеев, Н. В. 2014: Некоторые дискуссионные вопросы организации и развития Боспорского государства. – Габелко, О. Л., А. В. Подосинов (ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2012 год: Проблемы эллинизма и образования Боспорского царства, 141-174.
Цецхладзе, Г. Р. 2014: Боспорское царство: особенности образования и развития. – Габелко, О. Л., А. В. Подосинов (ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2012 год: Проблемы эллинизма и образования Боспорского царства, 200–235.
Шелов-Коведяев, Ф. В. 1985: История Боспора в VI–IV вв. до н. э. – В: *Древнейшие государства на территории СССР.* Москва, 5-187.
Щеглов, А. Н. 1990: Северопонтийская торговля хлебом во второй половине VII–V вв. до н.э. Письменные источники и археология. – В: *Причерноморье в VII-V вв. до н. э.* Тбилиси.
Anochin, V. A. 1998: Die Pontische Expedition des Perikles und der Kimmerische Bosporos (437 v. Chr.). – In: *Stephanos Nomismatikos.* Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag. (Herausgegeben von Ulrike Peter). Hamburg–Berlin, 33-44.
Bailly, A. 1935[4]: *Dictionnaire grec-français*. Paris (= Bailly 2020 Hugo Chávez https://bailly.app).
Beloch, K. J. 1897: *Griechische Geschichte*, Bd. II, Abt. 2. Strassburg.
Billerbeck, M. et al. (eds.) 2006-2017: *Stephani Byzantii Ethnica*. 5 volumes. Berlin/New York (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 43/1).
Botteri, P. 1983: Arbitraire d'un éditeur et extraits disparus: Photius, 244, Diodore de Sicile. – *Mélanges de l'école française de Rome* 95/2, 665-676.
Botteri, P. 1992: *Les fragments de l'histoire des Gracques dans la Bibliothèque de Diodore de Sicile*. Genève.
Braund, D. C. 2012: Spartocids. – In: *OCID*, 1392.
Broughton, T. R. S. 1951: *The magistrates of the Roman Republic*. New York.
CGL = Diggle, J. et al. (eds.) 2021: *The Cambridge Greek Lexicon*, vol. 1: A-I. Cambridge – New York.
Cary, F. 1752: *Histoire des rois des Thrace et de ceux du Bosphore Cimmérien, éclaircie par le médailles*. Paris.
Casevitz, M. 2002: *Diodore de Sicile: Bibliothèque historique. Livre XII*. Paris.
Chamoux, F., P. Bertrac 1993: Introduction générale. – In: Chamoux, F., P. Bertrac (eds.): Y. Vernière (transl.) *Diodore de Sicile: Bibliothèque historique*. Paris, vii–cxlix.

Dana, D. 2014: *Onomasticon Thracicum (OnomThrac). Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie and Bithynie*. Μελετηματα 70. Athènes.
Ellis, R. 1881: P. *Ovidii Nasonis Ibis: ex novis Codicibus edidit. Scholia vetera Commentarium cum Prolegomenis, Appendicice, Indice addidit*. London.
Green, P. 2006: *Diodorus Siculus, books 11–12. 37. 1: Greek history 480–431 B. C., the alternative version* (translation, introduction, commentary). Austin.
Green, P. 2010: *Diodorus Siculus. The Persian wars to the fall of Athens: books 11–14.34 (480 – 401 BCE)* (translation, introduction, notes). Austin.
Hind, J. 1994: The Bosporan Kingdom. – In: *Cambridge Ancient History* VI^2, 476-511.
IosPE = V. V. Latyshev (ed.) 1916: *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*. Editio 2^a, Vol. 1. Petropoli.
Jal, P. 1994: Monographies historiques et Ιστορίαι κοιναί (καθολικαί): Quelques remarques. – *Revue des études latines* 72, 56-78.
Latyschev, V. V. 1890: Brevi conspectus historiae regni Bosporani. – In: *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*. Editio 2^a, Vol. 1. Petropoli.
Liddell, H. G., R. Scott 1996^9: *A Greek-English Lexicon*. Oxford.
McDougall, J. I. 1983: *Lexicon in Diodorum Siculum*, P. 1: A-K. Hildesheim – Zürich – New York.
Minns, E. H. 1913: *Scythians and Greeks: A survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*. Cambridge.
Muntz, C. E. 2017: *Diodorus Siculus and the world of the late Roman republic*. New York.
Nawotka, K. 1999: *Boule and demos in Miletus and its Pontic colonies from Classical age until third century BC*. Wroclaw.
Nock, A. D. 1959: Posidonius. – *Journal of Roman Studies* 49, 1–15.
OCID = Hornblower, S., A. Spawforth (gen. eds.) 2012^4: *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford.
Oldfather, C. H. 1993^4: *Diodorus of Sicily*, vol. 6, books XIV–XV. Cambridge – Massachusetts – London.
Oldfather, C. H. 1989^5: *Diodorus of Sicily*, vol. 4, books IX–XII 40. Cambridge – Massachusetts – London.

Oppermann, M. 2004: *Die Westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit*. (= Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 2). Langenweißbach.
Perrot, G. 1877: Le commerce des céréales en Attique au quatrième siècle avant notre ère. Athènes et le royaume du Bosphore Cimmérien. – *Revue historique* 4/1, 1-73.
Rostovtzeff, M. I. 1954: The Bosporan Kingdom. – In: *Cambridge Ancient History* VIII^2, 561-589.
Rostovtzeff, M. 1959: *The Social and Economic History of the Hellenistic World*. Oxford.
Sacks, K. S. 1990: *Diodorus Siculus and the first century*. Princeton – New Jersey.
Sacks, K. S. 1995: Rev.: Les fragments de l'histoire des Gracques dans la Bibliothèque de Diodore de Sicile by Paula Botteri. – *Gnomon* 67/2, 170-172.
Sacks, K. S. 2012: Diodorus (3) of Agyrium, Sicily. – In: *OCID*, 455.
Schwartz, E. 1905: Diodoros von Agyrion. – In: *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* Band 5: Demogenes – Ephoroi. Stuttgart, cols. 663-704.
Sinclair, R. K. 1963: Diodorus Siculus and the writing of history. – *Proceedings of the African Classical Association* 6, 36-45.
Soltau, W. 1889: *Römische Chronologie*: 18. Die Chronologie Diodor's. Freiburg, 367-385.
Souciet, E. 1737: *L'histoire chronologique de Pythodoris. L'histoire chronologique des rois du Bosphore Cimmérien*. Paris.
Stadter, P. A. 1989: *A commentary on Plutarch's Pericles*. Chapel Hill – London.
Stylianou, P. J. 1998: *A Historical Commentary on Diodorus Siculus, Book 15*. Oxford.
Suda = Adler, A. (ed.): *Suidae Lexicon*, P. 2: Δ-Θ (Ed. stereotypa ed. 1 (1931). Stuttgart.
Sulimani, I. 2011: *Diodorus' mythistory and the pagan mission: historiography and culture-heroes in the first pentad of the Bibliotheke*. Leiden – Boston.
Tsetskhladze, G. R. 2008: 'Grain for Athens'. The view from the Black Sea. – In: Alston, R., O. M. van Nijf (eds.) *Feeding the Ancient Greek City*. Leuven, 47-62.

Vinogradov, J. G. 1980: Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jahrhundert v. Chr. – *Chiron* 10, 63-100.
Vogel, F. 1985: *Diodorus Bibliotheca histórica*, t. II–III. Editio stereotypa (1893). Stuttgart.
Volquardsen, C. A. 1868: *Untersuchungen über die Quellen der griechischen und sicilischen Geshichten bei Diodor, Buch XI bis XVI*. Kiel.
von Stern, E. 1915: Die politische und sociale Struktur der Griechenkolonien am Nordufer des Schwarzmeergebietes. – *Hermes* 50, 161-224.
Werner, R. 1955: Die Dynastie der Spartokiden. – *Historia* 4/4, 412 - 444.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.01

DIOD. 12. 31. 1: A SOURCE CONNECTING THRACE AND THE BOSPORAN KINGDOM IN THE SECOND HALF OF THE VTH CENTURY BC

Ruja Popova

A brief text in Diodorus Siculus provides us with the only direct information on a political crisis that occurred in the rule of the Bosporan state – in 438/7 BC the dynasty of the Archaeanactidae (480–438/7 BC) was replaced by the new dynasty of the Spartocids, founded by a certain Spartocus, or Spartacus as it is in the Diodorus's text (438/7–431/430 BC), a man with a Thracian name but of obscure origin. The Spartocids remained in power until about 110 BC when the Bosporan kingdom was taken over by Mithradates VI Eupator. With this fragment, the author of Universal History opened a long-standing polemic about the origin of the first Spartocus, the way of coming to power, as well as the nature of his power. The purpose of the research is to protect the rights of Diod. 12. 31. 1 to become part of the compendium of sources related to the history of Ancient Thrace. This text is dedicated to the author Diodorus Siculus and examines our attitude as modern researchers to him and the ancient records in general.

Key words: Diodorus Siculus, Spartocids, Bosporan kingdom, Thrace.

Ружа Попова, гл. ас. д-р
Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ –
Българска академия на науките,
ruja.popova@balkanstudies.bg

https://doi.org/10.62761/590.ST16.02

BREVIARIA И EPITOMAE ЗА ИСТОРИЯТА НА ТРАКИЙСКИТЕ ЗЕМИ В КЪСНАТА РЕПУБЛИКАНСКА ЕПОХА

Калин Стоев

В настоящата статия, бревиарна традиция ще се използва за описание преди всичко на сведенията от няколко кратки исторически съчинения, които имат значителни съвпадения в текстовете си.[1] Тези съчиненията, най-известните от които са тези на Аврелий Виктор, Фест и Евтропий, наподобяват справочници с лесно достъпна и лесно смилаема информация за всеки император. Влиянието на тези бревиариуми се открива и в по-подробни наративи (например у Орозий или в „Римската история“ на Йорданес). Като цяло обаче бревиариите стоят далече от класическото повествование по форма и пълнота на текста и по думите на Еади могат да се опишат като по-мързелив опит за възраждане на класическата традиция.[2] Други подходящи определения са „кондензиран текст“ на основните събития от миналото на Рим или Елада.[3]

Научната литература често определя авторите им като „кариеристи“. Последният може би класически историк на Античността – Амиан Марцелин провижда тази традиция и дори я критикува в съчинението си, казвайки, че „Краткостта трябва да служи за възхвала само когато не отнема нищо от нашето разбиране за събитията“. Самият той дава информация за двама от най-известните автори – Евтропий и Фест, определяйки последния като администратор от нисък произход, приближен на преторианския префект на Валентиниан I Максимин, който се издига до висок административен пост и скоро се присъединява към жестокостите на покровителя си. [4]

Отчасти изключение е Аврелий Виктор. За него информация дава Амиан Марцелин, който лично го е срещал в Сирмиум.[5] Роден в

[1] За бревиариите вж. Bleickmann et al. 2022, 3.
[2] Eadie 1967, 10.
[3] Stover, Woudhuysen 2023, 45 с лит.
[4] Stover, Woudhuysen 2023, 3.
[5] Stover, Woudhuysen, 4.

Африка, ок. 320 г. (сам се хвали, че е земляк на император Септимий Север[6]), той има определен административен опит, като управител на Втора Панония през 361 г., консул около 369 и префект на Рим през 389 г. Аврелий Виктор трябва да се причисли към езическите автори на Рим, заради многобройните чудеса и предсказания, които описва в творбите си. [7]

Аврелий Виктор остава в историята с няколко творби, в манускриптите на които стои неговото име. Най-известното му съчинение е *Liber De Caesaribus*, което може да се нарече „съкратен Светоний“, с описание от Светониев тип на биографиите на римските императори от Август до Констанций II.[8] Наред с нея обаче, в съчинението му са използвани и други източници, доколкото отделни елементи в разказа му показват отклонение от линията на бревиариите или добавят неизвестни на тях подробности. На същия автор се приписват още няколко съчинения, най-важното за нас от които е *Epitome de Caesaribus*, което е отделен бревиарий, използващ неговото съчинение за основа,[9] но черпещо информация по-скоро от Евтропий и т.нар. *Enmannische Kaisegeschichte*.[10] Вече сме отбелязвали като интересна характеристика на Епитомето, че тук са етнопровинциалните определения за императорите – например на М. Юлий Филип като „Арабина“ (Араб), а Максимин – като „Тракиеца“.[11]

Евтропий е първото име, което идва наум, говорейки за късноантичните бревиарии. За живота му не е известно много. Евтропий вероятно е имал административна длъжност при император Валент (364 – 378 г.) и е автор на съкратена версия на римската история в 10 книги, от основаването на града до смъртта на Йовиан през 364 г. Бревиариумът на Евтропий е може би най-влиятелният за късноантичната историческа традиция.[12]

Третият от разглежданите тук бревиарии е този на Фест, за когото е наложено името *Епитоме на войните по Тит Ливий*. Неговото кратко

[6] Gründel 1970, VI.
[7] Gründel 1970, VII.
[8] Stover, Woudhuysen 2023, 15.
[9] Stover, Woudhuysen 2023, 26.
[10] Bleickmann 2022, 17.
[11] Стоев 2019.
[12] Syme, 1968, 105.

изложение описва римските завоевания по провинции, след което се отклонява в разказ за войните между римляните и персите.[13] Подобен начин на конструиране на изложението не е нов. Доста по-ранно съчинение е това на Л. Аней (?) Флор, който сигурно е един от източниците на Фест.[14] Стилът на Флор е отличителен и силно реторичен, спрямо този на останалите разглеждани тук автори. Флор се счита за автор от началото на II в., въпреки че идеята за по-ранното му идентифициране – с приятеля на Хораций, Юлий Флор, все повече се налага в литературата.[15] Ако приемем това мнение, самото съчинение по-скоро трябва да се счете за географско описание на римските провинции, допълнено и кръстено бревиариум към началото на II в., като съществува и предложение оригиналното заглавие на творбата да се възстанови като *Bellorum omnium populi Romanorum tabella,* а не *Epitome de Tito Livio bellorum annorum libri duo.*[16] Действително, както ще се види по-долу, можем да считаме Флоровото не само Епитоме по Ливий, но и за отделно съчинение, повлияно в голяма степен от Ливиевата история и нейните кратки съдържания (Периохи).

Паралелните описания за събитията (по-скоро римските войни) в Тракия започват приблизително от последната четвърт на II в. пр.н.е. От този момент насетне разполагаме с на места еднотипни сведения на Евтропий, Фест, Флор, „Периохите“ на Ливий и по-рядко други автори, непринадлежащи към бревиарната традиция, като Амиан Марцелин, Йорданес, Касий Дион, Орозий, Апиан и т.н.[17] Възможно е цялата поредица от описания на тези войни да следва оригиналната история на Ливий, запазена за нас единствено по кратките съдържания. Извън това предположение, информациите им предлагат редица специфики, които ще бъдат обсъдени по-долу.

Така например, в тази поредица стоят няколко автора, които предлагат еднотипни сведения в отделен пасаж, описващ римското покоряване на Тракия и следователно имаме основания да

[13] Syme 1968, 105.
[14] Eadie 1967, 11
[15] Обобщение вж. у Koch 2014.
[16] Пак там, 133.
[17] Изложение или паноптикум на събитията и сведенията: у Тачева 1999; Петков 2012; Iliev 2015.

предположим, че те заимствали информация едни от други и/или от общ източник. Това са Флор, Фест, Йорданес и Амиан Марцелин, като е видно, че първите трима следват твърде сходно описание на войните с траките, които поставят веднага след римските македонски войни (Flor. 39: *Post Macedonas, si dis placet, Thraces rebellabant…;* Fest. 9: *In Thracias Macedonici belli transcursum est…*; Jord. Rom. 219: *Thracias autem non aliter nisi occasio Macedonici belli fecit adgredere)*. Амиан Марцелин се присъединява към тях във всичко, включително в описанието на жестокостите на „траките“ (вж. по-долу), но се различава по това, че не споменава скордиските сред главните врагове на римляните при тези събития. Друг късен автор, който частично се присъединява към тази традиция е Павел Орозий, който е взел от нея единствено описанието на зверствата на римските противници.[18]

Няма как да не изходим от предположението, че общият източник е Ливий. Стилът на Периохите е много схематичен и съобщенията за войните в Тракия се представят сухо, сякаш в традицията на триумфалните фасти, с изброяване на римския командир, воювал в тракийските земи. Показателно е, че в Периохите не въвеждат *Bellum Thracicum*, водена преди всичко със скордиските в територията на Тракия, което може би обяснява и мълчанието на Евтропий по отношение на началото на римските противопоставяния с траките. Изглежда за по-късната традиция източникът вече е бил вторичен, като Фест предава Флор почти дословно:

Per.	Flor. 1, 39	Eutr.	Fest. 9
x	“*post Macedonas…thraces rebellant…Thessaliam atque Delmatiam, in Adriatiticum mare usque venerunt…saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere”*	x	*Saeuissimi omnium gentium Thraces fuerunt. In Thraciae regionibus etiam Scordisci habitarunt, pariter crudeles et callidi.*

[18] Oros. 23, 17.

От друга страна, е видно влиянието на Ливий (и Периохите) върху Евтропий в първата засвидетелствана война в периода – на управителя на Македония Марк Порций Катон, където Флор предлага доста по-различно изложение:

Per. 63	Flor. 1, 39	Eutr. 4, 24.	Fest. 9
C. Porcius cos. in Thracia male aduersus Scordiscos pugnauit.	*itaque non fusus modo ab his aut fugatus, sed—simile prodigio —omnino totus interceptus exercitus quem duxerat Cato.*	Eutrop. 4, 24: *Ab urbe condita anno sexcentesimo tricesimo quinto C. Cato consul Scordiscis intulit bellum ignominioseque pugnavit.*	X

По-показателни са хронологично следващите сведения за римските войни в Тракия, касаещи действията на Марк Дидий, Ливий Друз и Марк Минуций Руф. Акцията на Дидий е поставяна от античните сведения в споменатата глава за завоеванието на Тракия (у Амиан Марцелин, Флор, Фест, Йорданес) и еднозначно е поставяна преди тази на Друз и Руф. Приравняването на Марк Дидий към консула от 98 г. пр.н.е. Тит Дидий предатира мандата му в съвременната историография му към 100 г. пр. н. е. и я обвързва с декрета от Книдос (*Lex de piratis persequendis*):[19]

[19] Zippel 1877, 157; Петков 2012, Blümel 1992, 31, IV

Per.	Flor.1, 39	Eutr.	Fest. 9	Cic. In Pis.19	Jord.Rom.219	Amm. Marc. 4, 10
X	*Didius vagos et libera populatione diffusos intra suam reppulit Thraciam.*	X	*Marcus Didius uagantes Thracas repressit,*	*ex qua provincia T. Flamininus, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii levitate et cupiditate commoti triumpharunt*	*Ad postremum a Marco Didio et ipsi subacti, et loca eorum in provinciam redacta, iugum excepit Romanum.*	*his gentes antehac semper indomitas vagantesque sine cultu vel legibus M. Didius ingenti destinatione repressit*

От Дидий насетне можем по-отчетливо да доловим тенденция в изворите – започват изрично да се споменават географски ориентири, например хидроними (Дунав, Марица), свързани с битките,[20] като е интересно, че наред с тях се споменават планински сражения. Относно следните сведения за действията на Ливий Друз[21] може да се каже, че достигането му до Дунав е сериозен акцент в разказите:

Per. 63, 5	Flor. 1, 39	Eutr.	Fest.9	Jord. Rom. 221	Amm. Marc. 27, 4,10
Liuius Drusus cos. aduersus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnauit	*Drusus ulterius egit et vetuit transire Danuvium.*	X	*Marcus Drusus intra fines proprios continuit*	*Marcus Drusus intus eos in montibus eorum contrivit*	*gentes vagantesque Drusus intra fines continuit proprios…*

[20] Походът на Цецилий Метел се споменава само в Евтропий и в Триумфалните фасти: Iliev 2015, 134.
[21] Датирани към 112-111 г. пр.н.е. (Петков 2012, 106).

На това място е редно да спомена и сведенията от един съвсем различен от бревиарната традиция автор – Амиан Марцелин, който вместо етноним дава съвсем общо и стереотипно, но не и маловажно сведение: *has gentes antehac semper indomitas vagantesque sine cultu vel legibus*. Източникът му със сигурност е Флор или самият източник на Флор, което личи и по пълния пасаж на Флор, в частта му за Ливий Друз: *Didius vagos et libera populatione diffusos intra suam reppulit Thraciam. Drusus ulterius egit et vetuit transire Danuvium*, както и по свидетелствата за кръвожадността на траките на „епитоматора“,[22] обобщено от Амиан за народа, покорен от Дидий, Друз, Минуций, Апий Клавдий по сходен начин.[23] Можем да обобщим, че Флор, Амиан Марцелин и Йорданес от досега приведените автори започват да описват покоряването на диви, и според някои сведения по-долу вероятно планински племена, започнала от времето на Марк Дидий.

Още по-показателна е изворовата картина за кампанията на Марк Минуций Руф. За нея имаме сигурен синоптичен източник – епиграфски паметник билингва от Делфи, който точно назовава противниците му – скордиските галати, бесите и други траки.[24] За сметка на това традицията на бревиариите и другите антични и късноантични съчинения представят богата палитра от етноними вместо тях. Лаконичните Периохи обединяват всички под името траки, но останалите не само скордиските и траките, но и даки и трибали.

[22] Flor. 1, 39: *Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos saevientibus: itaque dis sanguine humano, bibere in ossibus capitum, huiuscemodi ludibriis foedare mortem tam igne quam fumo, partus quoque gravidarum mulierum extorquere tormentis.*

[23] *ita humanum fundere sanguinem adsueti… ipsi inter epulas post cibi satietatem et potus suis velut alienis corporibus inprimerent ferrum* (Amm. Marc. XXVII, 9).

[24] Syll.3, 710, латинският текст: *M.Minucium Q.f.Rufum/ imperatorem Galleis / Scordisteis et Besseis / reliqueisque Thraecebus/devicteis ob merite Apollinei/dedicavit populous Delphius*.

Per. 65, 4	Flor. 1, 39	Eutr. 4, 27	Fest. 9	Jord.Rom.2 19	Amm. Marc. 27,4,10	Фронтин
M. Minucius procos. aduersus Thracas prospere pugnauit	*Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum perfidum glacie flumen equitatur…"*	*a Minucio Rufo in Macedoni a Scordisci et* ***Triballi*** *victi sunt*	*Mincius in Hebri fluminis glacie vastavit*	*Thraces, quorum saevitiam pariter habent et Scordisci et Emimontii Asticique Minucius in Ebro amne eorum multos extinxit et vicit*	*gentes vagantesque …Minucius prope amnem Hebrum a celsis Odrysarum montibus defluentem superatas proelio stravit…'*	*Minucius Rufus imperator, cum a Scrodiscis Dacisque premeretur, quibas impar erat in numero…"*

Интересното в тези сведения е, че Евтропий също е по-подробен в сравнение с Периохите на Ливий и предава освен скордиските, както и Ливий, също така трибалите като противник на Дидий, докато Фронтин назовава скордиски и даки като противници.[25] Съвременната литература се колебае за приемането на сведението за трибалите като историческо.[26] Видно е обаче, че тук Евтропий е компилирал Ливий с друг извор, вероятно този на Аврелий Виктор, ако приемем неговото сведение за Максимин *praesidens Treballicae.*[27] Вече е отбелязано взаимодействието между Евтропий и Аврелий Виктор по отношение на императорските биографии[28], но този случай ни се струва по-специфичен и причината за появата на трибалите в изворите е

[25] Съществуват мнения, които отдават разликата в сведенията на отделни кампании на Руф: Петков 2012, 106-107.

[26] Геров 1968, 29, според когото те вече се били преселили в западната част на Дунавската равнина и затова не се споменават често в изворите; Петков 2017, 47 с лит.

[27] Epit. De Caes. 25, с четене в други издания като *praesidens rei bellicae* (Gründel 1970, 104).

[28] Bleickmann et al. 2024, 14.

приравняването им към едни от сигурно засвидетелстваните противници на Руф – бесите.[29] Можем да предположим, че споменаването на трибалите тук е анахронично и географско – Северозападна България са териториите, в които в класическата античност трибалите са били сериозна сила, а името им е запазено в ранната (*civitates Moesiae et Tribaliae*) и по-късната римска администрация, в *Triballis*), вероятно друго име на Ескус в Късната античност.[30] От друга страна, хидронимът Хеброс (Марица) в контекста на сведението на Амиан е показателен: той говори за „Одриските възвишения", неспоменавани от другите автори. Фронтин, от своя страна, единствен предлага подробности за битката, описвайки обходна маневра на брата на Минуций с отряд тръбачи, които при излизането срещу врага надули роговете си и звукът от резониращите планини създал впечатлението за многобройна войска и враговете побегнали.[31] Ако битката се е състояла към горното течение на Марица, то е интересно описанието за „планинска битка" на Фронтин и може да обясни защо трибалите са поставени на мястото на бесите у Евтропий. Можем също така да видим, че в описанието на това събитие Евтропий комбинира сведението на Ливий с по-късен източник, при който вече е настъпило това приравняване на трибалите с бесите.

Подобен казус представя и сведението на Фронтин, който споменава като противник на Руф даките. Съчинението си Фронтин (*De Strategemata*) пише при Домициан[32], когато войната с даките е бил актуален въпрос, което значи, че дори те да не са били сред народите, участвали във войната на Руф, в географски план този етноним е предавал достатъчно ясна представа, какви и откъде са били противниците на проконсула. Сведението му може да служи като податка, че Флор е следвал Ливий за изложението си, като епитоматорът, както останалите автори, е прецизирал обобщения етноним *Thraces*, тъй като ако Флор (ако приемем предположението че

[29] Тя се засвидетелства в едно сведение на Йоан Лидийски (Johan. Lyd. 1. 45.): Стоев 2019.
[30] Barnes 1982, 52.
[31] *…<re>sonantibus montium iugis species ingentis multitudinis offusa est hostibus, qua perterritidedere terga*
[32] Turner 2007.

е автор от I в.), не би пропуснал да спомене даките, разполагайки с други сведения, освен ливиевите.

Но тези два проблема могат да бъдат допълнително разяснени при съпоставяне и на сведенията в следващите автори, които вече изрично споменават военни действия в планинските райони. Хронологично подредени, изключвайки войните на Сула срещу централно-балканските племена, част от Първата Митридатова война, те са осъществени от Апий Клавдий Пулхер и Гай Скрибоний Курион:

Per., 91	Flor. 1, 39	Eutr. 6, 2	Fest. 9	Oros. 5, 23, 17	Jord. Rom. 219	Amm. Marc. 27,4,10
Appius Claudius procos. Thracas pluribus proeliis uicit	*Appius in Sarmatas usque pervenit*	*…ad Macedoniam missus est Ap. Claudius post consulatum. Levia proelia habuit contra varias gentes quae Rhodopam provinciam incolebant, atque ibi morbo mortuus est…*	*‘Per Appium Claudium pro consule hi qui Rhodopam incilebant victi sun*	*interea Macedonicum bellum Claudius sortitus varias gentes quae Rhodopaeis montibus circumfasae sunt ac tunc Macedoniam crudelissime populabantur. Claudius pellere Macedoniae finibus bello adtemptatvit magnisque se malorum molibus obiecit. Unde cum animo aeger et curis circumsaeptus, morbo insuper correptus esst, interiit.*	*Rodopeni per Appium Claudium devicti sunt et civitates maritimas Europae*	*... post quos residui ab Appio Claudio pro consule sunt infesta concertati one deleti*

От текстовете е видно, че този пасаж дава много разнообразни сведения и разминавания в текстовете авторите. На пръв поглед изглежда, че Евтропий следва Ливий. Не е ясно, но е съмнително, че е имало и друг източник, който дава подробности за смъртта на Пулхер (същата информация е имал и Орозий). Фест и Флор се разминават, като Флор е напълно различен в информацията си, споменавайки и поход на Пулхер срещу сарматите. Въпреки това трябва да предположим, че Периохите, Евтропий и Фест представляват една верига на информация, като просто Ливий бил по-лаконичен в представянето си, а късните автори са прецизирали мястото на действия на Пулхер, заменяйки Тракия от републиканската епоха с късноантичната провинция Родопа.

След похода на Апий Клавдий Пулхер, бревиариите и други източници говорят за продължаване на действията му от неговия наследник. Съобщенията за похода на Гай Скрибоний Курион[33] в западните балкански земи се определя от почти всички бревиарии като „Дарданска“ война:

Per. 92, 4	Flor, 1, 39	Eutr. 6, 2	Fest. 9	Sall. *Hist. 2,* frg. 59.[34]	Front. *Strat.* 4, 43	Iul. Obs. 59
res ab Curione proconsule in Thracia gestas adversus Dardanus continet	*Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit.*	*C. Scribonius Curio post consulatum. Is Dardanos vicit et usque ad Danubium penetravit triumphumque meruit et intra triennium bello finem dedit.*	*Dardanos et Moesiacos Curio pro consule subegit, et primus Romanorum ad Danubium usque pervenit*	*eodem anno in Macedonia G. Curio principio veris cum omni exercitu profectus in Dardaniam quibus potuit modis pecunias ab*	*C. Curio consul bello Dardanico circa Dyrracium, cum ex quinque legionibus una seditione facta militiam*	*Adverus Maedos varie dimicatum*

[33] Съществуват мнения, че походът е подчинил бъдещата Горна Мизия на римляните – Patsch 1932, 36.
[34] Салустиевите фрагменти и тяхната номерация – по изданието Guschin 1992.

Appio dictas coegit *detractasset secuturamque se temeritatem ducis in expeditionem asperam et insidiosam negasset*

Видно е, че повечето от тях също така са категорични, че той е достигнал до Дунава, като Флор конкретизира, че е приближил Дакия, но се изплашил от горите ѝ. Важно пояснение ни дава Салустиевия фрагмент, който представя войната на Курион като продължение на действията на Апий Клавдий. Изглежда последният е наложил данък на дарданците, който е бил събран от Курион.[35]

Юлий Обсеквенс е единственият автор, който споменава, че сраженията са се водили срещу медите. Обсеквенс е автор, черпещ информация изключително от Тит Ливий.[36] Непотвърждаването у останалите автори и изричната вметка на Ливий, споменаващ няколко сражения, ни кара да приемем медите евентуално само като един от противниците на Курион. Видно е, че ако медите са били сред противниците на римляните, то бревиарната традиция би трансформирала сухото *Thraces* от Периохите в етноними и би ги споменала. Пример вземаме от войните в Дардания, с медите и дентелетите, които занимават римляните в първите две десетилетия на I в. пр. н.е. Първо по времето на управителя на Македония Сенций Сатурнин Периохите разказват за нападения на траките над провинцията; Орозий предава тази информация по сходен начин. По-близкият до събитията Цицерон обаче описва общо въстание (*defectio omnium barbarorum*), в което верността си към римляните запазили единствено дентелетите.[37] Всичко това ни кара да се съмняваме в

[35] Petkovic 2014, 189; Петков 2012, 122-123.
[36] Schmidt 1968, 725-732.
[37] Liv. *Per.* LXXVI; Oros. 5, 18, 30; Cic. *In Pis.* 24

актуалността на медската опасност към времето на Пулхер, още повече че неговите действия са касаели по-скоро Родопите. Меди със достатъчна сигурност са засвидетелствани за последен път малко преди това, във връзка със събитията в Дардания през Първата Митридатова война. Агресията на понтийския цар на Балканите подтиква тях и други племена да възобновят набезите си над Македония, което е описано в редица извори.[38]

Изказани са мнения, че Курион предприел втора акция, след тази на Курион, за да накаже подкрепилите дарданите даки.[39] В случая обаче по-скоро трябва да приемем, че акцията му се е разпростряла достатъчно на север, за да оправдае в някаква степен може би преувеличеното мнение на Флор, че е воювал със сарматите. Ние не можем да отхвърлим напълно неговата информация – изглежда авторът е имал основание да предложи различен разказ за постиженията на римските пълководци и да разказва за постиженията им на границата на античния свят – в Дакия, Сарматия, до Танаис, а сведението за Дакия, видяхме, се потвърждава от другите извори и въведено като повод да за описанието на походите на Лукул до Танаис, тъй като Флор прави подбор на първичната информация, за да разпредели частите на римското войне между различни завоеватели.

Също непротиворечиви са сведенията за следващата военна акция на римляните в тракийските земи, изглежда, направила най-силно впечатление на античните автори. Става въпрос за похода на Марк Теренций Варон Лукул по време на Третата Митридатова война (ок. 72 – 71 г. пр. н. е.).

[38] Liv. *Per.* 81; Gran. Licin. 35, 78; App. *Mithrid*. 55; Plut. *Sul*., 23.
[39] Lika 2000, 57.

Per. 97, 4	Flor. 1, 39	Eutrop. VI, 10	Fest. 9	Oros. 6, 3.	Jord. *Rom.* 220	Serv. 7. 604 1	Amm. Marc. 27,4,10	App. *Illyr.* 30
M. Lucullus proc os. Thracas subegit.	*Lucullus ad termi num genti um Tanai n lacu mque Maeo tin*	*Bessis primus Roman orum intulit bellum, atque eos ingenti proelio in Haemo monte supera vit. Oppidu m Uscuda mam, quod Bessi habitab ant, eodem die quo aggress us est, vicit…*	*M. Lucullus per Thracias cum Bessis primus conflixit. Ipsam caput gentis Thraciam vicit; Haemimo ntanos subegit …Ita dicioni rei publicae sex Thracaru m provincia e sunt adqusitae : Thracia, Haemimo ntus, Moesia inferior, Scythia, Rhodopa, Europa'*	*M. Lucullu s, qui Curioni in Macedo nia success erat, totam Bessoru m gentem bello adpetita m in dedition em recepit.*;	Marcus Romanis subegit Lucullus: si quidem primus in Thracia contra Bessos pugnans eos qui in fortitudine famaque praeibant devicit Emimontios que debellans… Scythis ostendit Romanorum virtutem.	*Moes ii, qu os Sallu stius a Lucul lo dicit esse super atos.*	*advenit post hoc imperator Lucullus, qui cum durissima gente Bessorum conflixit omnium primus, eodemque impetu Haemimo ntanos acriter resistentes oppressit'*	Μυσοὺ ς δὲ Μᾶρκος μὲν Λεύκολλ ος, ὁ ἀδελφὸς Λικινίου Λευκόλλ ου τοῦ Μιθριδά τῃ πολεμήσ αντος, κατέδρα με, καὶ ἐς τὸν ποταμὸν ἐμβαλών , ἔνθα εἰσὶν Ἑλληνίδ ες ἓξ πόλεις Μυσοῖς πάροικοι

Основната разлика в изворовите традиции по отношение на този похода касаят противниците на Лукул – масата от тях определят за основен противник на римския пълководец бесите; Периохите на Ливий са отново лаконични и говорят просто за „траки"; Апиан и Флор, най-близки до събитията говорят за „мизи" като основни противници. В историографията тези въпроси са разисквани многократно, предимно от гледна точка на изясняване на историческите събития и трасето на похода на Лукул, на обхвата на неговите завоевания, на историчността на сведението на Апиан за мизите като противник на проконсула.[40] Що се отнася до изворовата традиция, още К. Ципел отбелязва, че общият източник за информацията на късните извори е Апиановото сведение,[41] което едва ли можем напълно да приемем, заради различните градове и трасе на похода, които са споменати от бревиариите.[42]

Прави впечатление, че тук за първи път като противник на римляните се споменават бесите, въпреки че, както посочихме по-горе, походите срещу „непокорените" тракийски планински племена започват още от времето на Ливий Друз. Главната ни податка за това са сведенията на Амиан и по-точно неговият източник, който въвежда главата си за Тракия с …*vagantes*… . В откъса си за Лукул обаче той повтаря общото място …*cum durissima gente Bessorum conflixit omnium primus…*, но и казва също: …*eodemque impetu Haemimontanos acriter resistentes oppressit*… Евтропий, следовник на същата изворова традиция като Амиан, помага да разберем, че двете твърдения Марцелин са част от една и съща кампания: *Bessis… intulit bellum, atque eos ingenti proelio in Haemo monte superavit.*[43]

[40] Тачева 1999, 262 сл.; Петков 2012, 124-126.
[41] Zippel 1877, 165.
[42] За маршрута на Лукул според изворите вж. Тачева 1997, 259-267.
[43] Причината за включването на хемимонтаните в по-късната традиция вероятно би могло да бъде и твърдението на Ливий (Liv. Per. 97. 4. s. също Amm. Marc. 27. 11: *quo inminente Thraciae omnes in dicionem veterum transiere nostrorum, hocque modo post procinctus ancipites rei publicae sex provinciae sunt quaesitae*.), че Лукул покорява Тракия (Древното царство), което очевидно е далеч от истината, но може да означава, че пълководецът е превзел някои големи градове – Ускудама (Хадрианополис) и Кабиле в старите одриски територии на връщане от северните понтийски брегове. За възможната връзка между Haemomontani и провинцията на Диоклециан: Делев 2012, 23, бел. 30

Всичко това ни кара да изведем хипотеза, че отново, макар и „прикрито“ зад късноантичните провинциални определения, късноантичната традиция предава сражения срещу планинско население. Различното в тези сведения спрямо предходните е, че Лукул е преминал през старопланинските походи сред планинските племена, и се е прехвърлил в Мизия, което дава и различното отразяване на похода му в класическата (Салустий, Апиан) и бревиарната традиция. Това е и сред причините кампанията му да направи такова впечатление на античните извори – неговите битки са повторение на завоеванието на същите земи от предшественика на Рим на Балканите – Македонската империя, и на известните сражения на Александър Велики в проходите на Хемус. Така, благодарение не само на мащабността на Лукуловите действия, но и на престижа на историческата литературна традиция, планинските и независими траки се явяват късноантичните извори за първи път с общото име „беси“.[44] В ранноимперската литературна традиция това име изчезва: Тацит вече не познава името беси, а говори за „планински траки“. Те обаче са идентични с бесите, което можем да проследим епиграфски – първите дипломи от земите на Древна Тракия са от 52 и 54 г., като там се срещат определения *Bessus* и изглежда рекрутът на тези беси се е осъществил в периода 22 – 28 г. или съответно 24 – 30 г. сл. н. е., т.е. от времето на добре описаното от Тацит въстание от 26 г. сл. н. е.[45] Така те потвърждават наборите, които Империята започнала да осъществява сред „планинските траки“, споменати от Тацит и довели до въстанието.[46]

Дали обаче двете линии на описание на Лукуловия поход (мизи, беси), са резултат от следването на две различни традиции или са въпрос на интерпретация на една? Ливий е лаконичен, но можем да предположим, че превземането от Лукул на крепостите във вътрешността на Тракия може да е взето от него, тъй като Апиан не го

[44] За географското определяне на бесите на север от Македония и одрисите, т. е. в източно-западните части на Стара планина и планините, ограждащи Софийското поле и непосредствената им близост до мизийските земи, говори и надписът на „беси“ сред покорените народи в Себастеума на Август в Афродизия, където те се поставят наред с дарданите и даките (за него Grbić 2011, 129-139; Dana 2020, 93-94).
[45] Вж. Mihaescu-Bîrliba, Dumitrache 2012, 11.
[46] Стоев 2019, 299-300.

споменава. Съдейки по запазения фрагмент на Салустий (у Сервий), републиканският автор е предавал гети или даки като противници на Лукул, които в имперската епоха са били „покрити“ под общото наименование „мизи“.[47] През 40-те и 30-те години на I в. пр. н. е., даките (латинското наименование за част от гетите) стават актуален проблем в историографията и оттук „превръщането“ им в мизи е плод на ранноимперската военно-административна система. Дали действително Лукул се е сражавал с тези „мизи“ е трудно да кажем. Сведението на Апиан, видяхме, по-скоро трябва да се тълкува като свидетелство за това, че Лукул първи е преминал старопланинските проходи. Така Апиан пише, че Лукул „се отправил на поход срещу мизите“, но след това като прицелна точка на кампанията му се споменават понтийските градове. Апиан по-нататък признава, че не е запознат с друг поход срещу мизите – те са покорени едва при Тиберий при „монархическата власт“. Това показва, че Апиан не е запознат и с цялостната традиция, която бревиариите ни предават дотук – видяхме, че за Курион, а вероятно и за Ливий Друз могат да се предположат сражения отвъд Балкана. Сраженията срещу „мизи“ (гети, даки) не са акцента, въпреки че не е изключено такива да е имало – те се появяват като географски жалон на прекосяването на Хемус. Късноантичните извори предават по-точно действителните противници на Рим, освен елинските градове – планинското, непокорено население по периферията на Тракия. Създава се впечатлението, че и даки (мизи), и другите „северни“ или планински племена, неподчинени на Одриската династия, се приравняват към бесите като *vagantes,* неподчинени в сведенията за Лукул, а и в тези, касаещи римската инвазия на север от Стара планина. Може би трябва да се присъединим към мнението, че към този период беси започва да обхваща тракийските народи извън Тракия.[48]

В ранно-имперския период[49] в тракийските земи, започнал със завоеванията на М. Лициний Крас доста по-ясно се вижда приликата

[47] Тачева 1997, 263; Петков 2012, 126.
[48] На Момзен – цит. по Jung 1886, 65.
[49] Тук пропускаме описанието на кампанията на Г. Антоний срещу бастарните, както и събитията в тракийските земи по време на Гражданските войни, за които бревиарии и епитомай не допринасят с много.

между двете традиции, които по различен начин предават сведения, вероятно от Епитомето на Ливий или от историята му, тъй като и Флор, и други, по-авторитетни извори като Касий Дион, и епитомай като *Epitome De Caesaribus* представят приблизително еднаква информация за войните на римляните. Евтропий и Фест изобщо не дават информация за този период от римското завоевание, вероятно защото от този момент насетне следват изложението по общия си извор, т.нар. *Enmannische Kaisergeschichte*, съсредоточена върху императорските постижения. Ако може да се каже, че завладяването на Тракия е осъществено още в републиканския период в късноантичната литература, тези сведения се съсредоточават върху Мизия и даките.

Следващите сведения които ще анализираме касаят три събития, представляващи важни етапи в провинциализирането на тракийските земи: походите на Марк Крас, войната на Корнелий Пизон срещу бесите и военно-политическите акции на Корнелий Лентул. Единственият подробен извор за първите две събития е Касий Дион, чието изложение е твърде дълго за да го използваме за онагледяване тук, а също така е коментирано другаде.[50] Други извори, споменаващи тези войни, са Периохите на Ливий и Флор:

Cass. Dio. 51, 23	Per. 134, 135	Flor. 2, 26
...κατὰ δὲ δὴ τοὺς αὐτοὺς τούτους χρόνους ἐν οἷς ταῦτ' ἐγίγνετο, ὁ Κράσσος ὁ Μᾶρκος ἔς τε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐς τὴν Ἑλλάδα πεμφθεὶς τοῖς τε Δακοῖς καὶ τοῖς 1 Βαστάρναις...	*Bellum aduersus Basternas et Moesos et alias gentes a M Crasso <...> referuntur.*	*"Qui vos estis?", inquit, responsum invicem: "Romani gentium domini". Et ille "ita" inquit "fiet, si nos viceritis". Accepit omen Marcus Crassus. Illi statim ante aciem inmolato equo concepere votum, ut caesorum extis ducum et litarent et vescerentur.*
...καί σφων Μαίδους μὲν καὶ Σερδοὺς μάχαις τε κατακρατῶν,		*(За Пизон) Thraces [?antea saepe, tum maxime Rhoemetalce rege*

[50] Стоев 2015.

καὶ τὰς χεῖρας τῶν ἁλισκομένων ἀποτέμνων, οὐκ ἀπόνως μέν, ἐχειρώσατο δ' οὖν: τὰ δ' ἄλλα πλὴν τῆς τῶν [5] Ὀδρυσῶν γῆς κατέδρα…	*Bellum a M. Crasso aduersus Thracas* *Thraces domiti a L. Pisone…*	*desciverant?\]. Ille barbaros et signis militaribus et disciplina, armis etiam Romanis adsueverat; sed a Pisone perdomiti in ipsa captivitate rabiem ostendere. Quippe cum catenas morsibus temptaret, feritatem suam ipsi puniebat.*

И трите сведения за Крас изглеждат непротиворечащи едно на друго. За първи път тук в Периохите на Ливий се появяват „мизите“, и така изложението му отговаря точно и е било основа за изложението на Касий Дион, който е твърде ясен, че под „мизи“ в изложението му трябва да се разбират преминалите южно от Дунава даки.[51] По-малко вероятно ни се струва късноантичният съставител на Периохите да е прецизирал етнонима според по-късната административна ситуация, тъй като вероятно и Флор в „имперската“ си част следва Ливий, разказвайки и подробности за битката. Трябва да кажем, че в случая е много показателна информацията на Флор, който предава поредният топос за кръвожадността на „варварските“ народи, който видяхме по-горе като описание на нравите на победените от Дидий, Друз и Пулхер племена у него и други автори. Нещо повече – изглежда топическо и твърдението на Флор по отношение на описанието на битката, че варварите се „изплашили от звука на тромпетите“, напомнящо приведения по-горе пасаж на Фронтин за битката на Минуций Руф с даките, което показва, че късните извори са използвали една традиция, предаваща общия стереотип на „варварското“, т.е. нединастичното тракийско население. Разказът на Ливий е бил вероятно основа и за двете изложения – Флор и предава подробности за битката, в която се е проявил един центурион на име Домиций.

Остава неизяснено преместването на втората Красова война, тази срещу траките, от Тит Ливий в 25 г. пр. н. е. – дали става въпрос за контаминиране на неговите сведения с тези на Прим остава загадка. В

[51] Вж. Стоев 2015.

това отношение ни помага Флор, който ни предлага сравнително пълна линия на ранноимперското завоевание на тракийските земи. След описанието на войната с мизите, той въвежда акцията на Пизон като завоевание на Тракия, който е повикан като управител на Памфилия да се справи с въстанието на бесите, също на „сиалетите“ по границите на Македония.[52] В същото време акцията на Крас специално срещу Тракия не е спомената. „Тракийската война“ на Флор, т.е. войната на Пизон, е спорно четене в манускриптната му традиция, като тук двата най-престижни кодекса (*Codex Palatinus Latinus, Codex Bambergiensis*) се разминават. В ранните манускрипти (посочените два кодекса) и по-късните преписи има голям брой, вариации, например:

Четене на Флор - модерно	**Cod. Pal. lat. 894, 9 в.**	**Cod. Pal. Lat. Heildelb. 1568, 142r., 12 в.**	**Latin MS 48 (= Pall.Lips.), Флоренция, 15 в.**
Ruggieri, 1695: ***Ante hos Thraces maximus populus desciverant****. Ille barbarus et signis militaribus et disciplina armis etiam Romana assueverat; sed a Pisone perdomiti in ipsa captivitate rabiem ostendere.*	***… ante a se regnum maxime dicitur desciverant. Ille barbarus…***	***Ante hos PORAGU maxime populus desciverat***	***…Apud hos max(imus) tracum p(opulus) desciverant …***
Forster, 1947 ***THRACES antea saepe, tum maxime Rhoemetalce rege desciverant****. Ille barbaros et signis militaribus et disciplina, armis etiam Romanis adsueverat; sed a Pisone perdomiti in ipsa captivitate rabiem ostendere.*			

[52] Cass. Dio 34, 5.

Най-популярното сега четене:[53] THRACES antea saepe, tum maxime Rhoemetalce rege desciverant. Ille barbaros et signis militaribus et disciplina, armis etiam Romanis adsueverat; sed a Pisone perdomiti in ipsa captivitate rabiem ostendere е възстановка на базата на двата кодекса, като Thraces не фигурира в нито един от тях. Основният текст за това четене е деривиран от Codex Palatinus Latinus, с добавката Rhoemetalce от Бамбергския кодекс и реставриране на началото на явно корумпирания ръкопис по текста на късния автор Йорданес.[54] Повечето манускрипти съдържат в началото на „Тракийската война“ уточнения: Ante hos, apud hos, а нататък силно корумпиран текст. Дори да приемем четенето Thracum[55] (със сигурност не Thraces, т.е. в родителен падеж), очевидни корумпели в по-късни манускрипти потвърждават налично GU, вероятно R преди тях. По-сигурните съставителни на текста са Ante (hos) a regnum (?) maxime populus desciverant, с други думи за отделяне (вм. обичайното defectio) от одриската (?) власт на народ. Разбира се, ясно е, че става въпрос за беското въстание, въпросът е, че и във Флор, а явно и в Ливий името на народа не е споменато. Това потвърждава една линия на следване на Ливий, която проследихме почти във всички традиции досега, в която беското име остава анонимно, а сраженията с всички народи по периферията на Одриското царство е било покрито със стереотипи: в този пасаж на Флор това е народ, свикнал да усвоява дисциплината и бойния ред от други народи (т.е. в голяма степен наемници). Напълно вероятно е да приемем, че това сведение на Флор и изразът apud/ante hos може да става въпрос за недоволство на бесите и другите планински племена, започнали още с походите на Крас и отнемането на светилището на бесите. Взаимодействия между противящите се на Одриската царска власт от двете страни на Балкана предава за по-късно време и Тацит, в чието изложение, част от въстаналите племена (дии, одриси, койлалети)

[53] Напр. Iahn 1852; Foster 1947; манускриптите вж. на Bibliotheca Palatina – Digital https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpl894
[54] Jord. *Rom*. 249.
[55] Изглежда то се появява в по-късните манускрипти – вж. таблицата.

прекосили Хемус, за да вдигнат на оръжие траките, живеещи отвъд нея.[56]

В изворите за последната военна акция, която ще обсъдим, се намесва традицията на Kaisergeschichte, в която ранните завоевания на мизийските земи се обсъждат като завоевания на императорския дом. Единственият извор, който изрично споменава Лентул е Флор, но имайки предвид горното твърдение, можем да предположим, че акцията му е прикрита като част от инициативите на императорската власт в тези земи:

Per. 137	Flor, 2, 28	App. *Illyr.* 30.	Epitome de Caesaribus, 1-9
[Dalmatas et Pannonios Nero, frater Drusi, subegit]	*Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danuvius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari. Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficilem summovere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem perpulit ripam; citra praesidia constituta.* ***Sic tum Dacia non victa,*** *sed summota atque dilata est.*	Μυσούς τε οἱ Ῥωμαῖοι τῆς Ἰλλυρίδος ἡγοῦνται, καὶ τὸ σύγγραμμά μοι τοῦτο Ἰλλυρικόν ἐστιν, ὡς ἂν εἴη τὸ σύγγραμμα ἐντελές, ἐδόκει προειπεῖν ὅτι καὶ Μυσοὺς Λεύκολλός τε τῷ δήμῳ στρατηγῶν ἐπέδραμε καὶ Τιβέριος εἶλε κατὰ τὴν μόναρχον ἐξουσίαν.	*Claudius Tiberius, Liviae filius, Caesaris Octaviani privignua, imperavit annos viginti tres… Cum immani furore insontes noxios, suos pariter externosque puniret, resolutis militiae artibus Armenia per Parthos,* ***Moesia a Dacis,*** *Pannonia a Sarmatis, Gallia a finitimis gentibus direptae snnt*

Другаде бе обсъдено, че акцията на Лентул вероятно е наредена от Тиберий.[57] Флор вече приписва завоеванието на върховния

[56] Tac. *Ann*. 3, 38; Срвн. Plin. *NH* 4, 41.*Coelaletae maiores Haemo, minores Rhodopae subditi…*
[57] Стоев 2016.

авторитет – Цезар Август. В случая обаче Флор е следвал Ливий, докато по-късните автори изцяло забравят името на пълководеца и следват едно вече имперско изложение. Сведенията от Епитомето обаче показват едно може би типично за *Kaisergeschichte* тълкувание, според което „прекъсването“ на покоряването на Дакия е било продължено и довършено от император Тиберий, което съвпада с информацията на Апиан, според което то трябва да се припише на император Тиберий – може би с основаването на провинцията, или с покоряването на Илирик – окончателно през 6 – 8 г. от н. е.

Можем да обобщим, че както изглежда историята на Ливий (достигнала в голямата си част до нас под формата на Периохи), е основен източник за тези сведения. Тези произведения обаче са ценни с това, че допълват Периохите със задаване на етноними там, където Ливий е описвал общо походите в и в близост до тракийските земи. Струва ни се логичен извода, че за определени акции в тракийските земи, те са разполагали с оригиналната Ливиева история или Епитомето по нея,[58] което от своя страна ни позволява да имаме имената на конкретни народности като противници на Рим. Вероятно това е касаело определени походи на римските управители, които са направили силно впечатление – например на М. Минуций Руф и М. Теренций Лукул. На базата на сравнението с тези по-показателни сведения, където епитоматорите са разполагали само с Периохите или по-сбита информация, може да се възстанови една картина, в която бревиарната традиция описва най-често походи срещу племена, които за римляните били извън цивилизования свят на познатите им държави (*vagantes*). В тази картина късните епитоматори припознавали тракийски племена, извън Одриската държава, наложени като влиятелни противници на Рим в ранния Принципат – беси, даки, мизи, трибали. В тази картина изпъква Флор, който има стремеж да „географизира“ римското завоевание. Затова неговите сведения понякога излизат от редиците на останалите автори и изглежда той е правил подбор на наличната му информация.

[58] Има мнения, базирани основно на една епиграма на Марциал, че грандиозната творба на Тит Ливий е престанала да бъде ползвана още във времето на Принципата, поради което Епитомето по нея е бил основен източник на информация: Begbie 1967, 2.

Цитирана литература

Геров, Б. 1967: *Проучвания върху западнотракийските земи през римско време*. Ч. 2. – *Годишник на Софийския университет – Факултет по западни филологии* 51,1.

Делев, П. 2013: *История на племената в югозападна Тракия през I хил. пр. Хр*. София.

Петков, П. 2012: Военно-политически отношения на тракийските владетели в европейския югоизток между 230/229 г. пр.Хр. – 45/46 г. сл. Хр. София, 2011.

Стоев, К. 2015: Римско завоевание и началото на римската власт в тракийските земи (I): Октавиан и кампаниите на Марк Лициний Крас. – *Thracia,* 21, 61-79.

Стоев, К. 2016: Римско завоевание и началото на римската власт в тракийските земи (II). – *Thracia* 22, 77-83.

Стоев, К. 2019: *Providentia imperatoris. Биография на император Максимин Тракиеца.* София.

Тачева, М. 1997: *История на българските земи в древността през елинистическата и ранноримската епоха.* София.

Barnes, T. 1982: *The New Empire of Diocletian and Constantine.* Massachusetts-London.

Begbie, C. M. 1967: The Epitome of Livy. – *Classical Quarterly,* 17, 2, 332-338.

Bleickmann, B., M. A. Nickbakht, C. Scardino 2022: *Enmannische Kaisergeschichte 4. Rufius Festus, Breviarium.* Padeborn.

Dana, D. Allégories du peuple des Besses à Aphrodisias et Valentia: premières personnifications de la Thrace dans l'art romain (Allegories of the Bessi at Aphrodisias and Valentia: earliest personifications of Thrace in the Roman art). – *Studia Acta Sumenensia*, 7, 2020, 92-114.

Eadie, J. W. 1967: *The Breviarium of Festus. A Critical Edition with Historical Commentary*. London.

Foster, E. S. 1947: *Lucius Annaeus Florus. Epitome of Roman History. Cornelius Nepos*. Cambridge, Massachusets.

Guschin, P. 1992: *Sallust. The Histories.* Oxford.

Grbić, D., 2011: Augustan Conquest of the Balkans in the Light of Triumphal Monuments. – *Živa Antika* 61, 129-139.

Gründel, R. 1970: *Aurelius Victor. Editio Critica*. Leipzig.

Iahn, O. 1849: *Iuli Flori Epitome de Tito Livio. Bellorum omnium annorum DCC. Libri II.*

Iliev, J. 2015: The Roman Conquest of Thrace (188 BC – 45 AD). – *I Traci tra Geografia e Storia*. Vol. 9, 2015, 129-143.
Jung, J. 1886: *Römer und Romanen in den Donaulöndern. Historische-ethnographische Studien*. Insbruck.
Koch 2014: Neue Beobachtungen zum Geschichtswerk des Iulius Florus als ein spätaugusteischen Autors. – *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecensis* 50*,* 101-137.
Lika, V. 2000: *The Coming of Rome in the Dacian World*. Bucharest.
Mihaescu-Bîrliba, Dumitrache, I. 2012: Les Thraces dans l'armée romaine d'après les diplomes militaires. I. Les diplômes de Claude à Domitien. – *Dialogues d'histoire ancienne* 38/2, 9-16.
Patsch 1932: *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* 5. Wien.
Petkovic 2014: The Bellum Dardanicum and the Third Mithridatic War. – *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 63, 2, 187-193.
Stover, J. A., G. Woudhuysen 2023: The Lost History of Sextus Aurelius Victor. Edinburgh.
Syme, R. 1968: *Ammianus and Historia Augusta.* Oxford.
Schmidt, P.L. 1964: Zum Text livianischer Prodigienberichte. –*Hermes*, 96, 725-732.
Turner, A. 2007: Frontinus and Domitian: Laus Principis et "Strategemata". – *Harvard Studies in Classical Philology*, 103, 2007, 423 - 449.
Zippel, G. 1877: *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.02

BREVIARIA AND EPITOMAE ABOUT THE HISTORY OF THE THRACIAN LANDS IN THE PERIOD OF THE ROMAN AGE

Kalin Stoev

The article examines the accounts of several breviaria (Eutropius, Festus, Aurelius Victor) and the epitome of Florus about the Roman conquest of the Thracian lands from the last quarter of the 2nd century BC. to the end of the 1st century BC. It is concluded that the history of Livy (which has come down to us for the most part in the form of Periochus) is the main source for this information. However, these works are valuable in that they supplement the Periochs by assigning ethnonyms where Livy generally described the campaigns in and near the Thracian lands. It is concluded that for certain actions in the Thracian lands, they had the original Livy history or the epitome, which in turn allows us to have the names of specific nationalities as opponents of Rome. It probably concerned certain campaigns of the Roman governors who made a strong impression - for example, M. Minucius Rufus and M. Terentius Lucullus. Where they had only the Periochs or more concise information, a picture can be reconstructed in which the tradition of the breviaria describes most often campaigns against tribes that for the Romans were outside the civilized world of their known states (*vagantes*).

Key words: Ancient sources, Breviaria, Ancient Thrace, Roman Republic.

Калин Стоев, доц. д-р,
Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ –
Българска академия на науките,
kastoeff@gmail.com

https://doi.org/10.62761/590.ST16.03

ЛУЦИЙ КОРНЕЛИЙ СУЛА КАТО ИЗВОР НА ВИНЧЕНЦО СТРАЦУЛА ЗА МИТРИДАТ VI ЕВПАТОР, СКИТИТЕ, ТРАКИТЕ И БОСПОРСКОТО ЦАРСТВО

Пламен Петков

На латински език Луций Корнелий Сула (138 – 79/78 г. пр. Хр.; консул през 88 и 80 г. пр. Хр. и диктатор за периода 82 – 81 г. пр. Хр.) е написал *Commentarii* посветени на Луций Лициний Лукул, негов съратник в Елада и Азия. *Коментарите* са представлявали автобиографични бележки, които Лукул трябвало да използва, за да напише *История*,[1] но той не направил нищо повече от това да ги публикува в първоначалния им вид, докато историческият труд бил създаден по-късно от Корнелий Епикад.[2] Въпреки че Лукул не е написал *Историята*, завещана от Сула, имал заслугата, предвид съдържанието на този труд, че е запазил за следващите векове много любопитни подробности за характера на Сула – например от него научаваме, че на сънищата и поличбите трябвало да се отдава голямо значение по време на всяка кампания. Сула се гордял с прякора *Felix* и бил доволен от него. Обичал и да приписва на *Fortuna* собствените си дела, а както сам пише в *Коментари*, най-много ценял *νύκτωρ τὸ δαιμόνιον* в сънищата.[3]

Т. Рейнак[4] отбелязва, че трудът на Сула *е основен извор за историята на първата война между римляните и Митридат VI Евпатор*. Римлянинът обаче не е напълно достоверен, поради склонността да преувеличава собствените си заслуги и да омаловажава

[1] Plut. *Sull*. 6; по-подробно у Plut. *Luc*. 1; ср. Plut. *Luc*. 4.

[2] Suet. *De gramm*. 12: *Cornelius Epicadus, L. Cornelii Syllae dictatoris libertus calatorque in sacerdotio augurali, filio quoque eius Fausto gratissimus fuit; quare nunquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sylla novissimum de rebus suis imperfectum reliquerat, ipse supplevit*; ср. Sull. fr.8* (FHR) и Plut. *Sull*. 6, Vitelli 1898, 353, 372 и 394; Strazzulla 1903-1904, 459.

[3] Plut. *Sull*. 6; ср. Plut. *Luc*. 23; за битката при Херонея, спечелена от Сула, вж. Plut. *Sull*. 19; Vitelli 1898, 367 относно пратеничеството на партите, начело с Оробаз, както и на пророчеството на някои магове, обръща внимание на пасажа у Vell. Pat. 2.24.3.

[4] Reinach 1890, 420; ср. Vitelli 1898, 354, 367, 370.

претърпените поражения. Следователно историкът трябва да бъде критичен при анализа на Квинт Клавдий Квадригарий, Луций Корнелий Сизена, Тит Ливий, Плутарх, Флор,[5] Апиан, Евтропий и Орозий, които директно или чрез посредници са черпили от този стар извор за I Митридатова война. *Коментарите* наброявали 22 книги, като последната е написана малко преди смъртта на автора през 79/78 г. пр. Хр.[6] и са използвани от Плутарх и Апиан. Същото се отнася и за Тит Ливий, но тъй като от него за този период са останали само *Периохите*, не може със сигурност да се прецени нито начинът на използване, нито количеството на използваното от него. Фактически всичко, отнасящо се до кампаниите в Елада и Мала Азия, е взето от Сула, в това число и касаещото Тракия и траките. От Сула са данните у Quadr. fr.81 (FHR) = Aul. Gell. 15.1.5 за обсадата на Пирея и нападението над атиняните – Sull. fr.13* = Plut. *Sull*. 14; от него е и информацията за Беотия, Херонея и Орхомен – fr. 14*, 15*, 17 = Plut. *Sull*. 16-23. Това прави ценно сведението за Марк Атей за превземането на Атина,[7] както и това за Квинт Титий около битката при Херонея, за която Сула пише в 10 книга на *Коментарите*.[8]

Сведенията за жертвите на царската армия и римските легиони очевидно са неточни. Тит Ливий, използвайки *Коментарите* на Сула, се отнася към тях със същата доверчивост, както Плутарх, Апиан, Флор, Евтропий и Орозий. Броят на убитите в Елада изобщо не отговаря на действителността, особено ако се отчете желанието, демонстрирано от римските автори, без изключение, да преувеличават всичко, което е могло да донесе слава на Рим. Ярко изразена е тенденцията да се акцентира върху делата на онзи военачалник или политик, най-много отдаден на фракцията, към която принадлежи авторът. Трябва да се вземе предвид, че Сула пише автобиографичните си спомени, за да

[5] Ср. с прекия цитат у Flor 1.40, отнасящ се за превземането на Атина.
[6] Sull. fr.21 (FHR) и Plut. *Sull*. 37.
[7] Plut. *Sull*. 14.
[8] Plut. *Sull*. 17; ср. Plut. *Sull*. 16 за пребиваването Сула в Беотия. Важно е мнението на Vitelli1898, 373, който отбелязва, че Плутарх, с изключение на някои детайли, тъй като е роден в Херонея (Беотия), за останалото използва като основен извор именно Сула.

направи своята личност по-славна, отколкото е тя в действителност. Достигайки до разглеждането на онова, което по-късните автори предават за кампаниите в Атика и Беотия, трябва да се отчете, че според историческата традиция на три места е засвидетелствана храбростта на римския консул – при Атина, при Херонея и при Орхомен. Като цяло изворите следват автора на *Коментарите* – някои пряко като Тит Ливий, Плутарх и по-малките (най-вероятно също и Апиан), други косвено – чрез посредник, както правят Флор, Евтропий и Орозий, епитоматорите на Тит Ливий, акцентиращи най-напред върху стълкновенията между римляните и понтийците при Херонея и Орхомен, където *Sulla …proelio vicit caesis hostium centum millibus…* (Херонея 86 г. пр. Хр.); *renovato deinde bello iterum exercitum regis fudit ac delevit* (Орхомен 85 г. пр. Хр.).[9] Докато Плутарх и Апиан предават подробно детайлите, които единствено мемоарите на Сула са могли да осигурят, следвайки тенденция да засвидетелстват славното име и значението на диктатора, обикновено по-късните епитоматори не правят нищо друго, освен да повтарят, почти дословно, онова, което Тит Ливий, Плутарх и Апиан разказват в своите книги. В. Страцула[10] отбелязва, че ако изключим всички допълнителни сведения, които днес можем да прочетем в биографията на Сула и в книгата за Митридат VI Евпатор, и отчетем, че Плутарх и Апиан предават фактите, съответно, икономично и многословно, несравними с лаконичността на Флор, Евтропий и Орозий, вземем предвид и очевидната риторична тенденция при Плутарх, като цяло ще забележим, че късните Евтропий и Орозий почти се намират в унисон с тях в съществените и основните точки за броя на убитите понтийци и малцината римски легионери. Според италианския автор за келта, относно подготовката на понтийците преди битката при Херонея, е достатъчно да погледнем Plut. *Sull*. 15 и App. *Mithr*. 41. С Плутарх и Апиан съвпадат също Eutr.

[9] Liv. *Per*. 82.
[10] Strazzulla 1903-1904, 461.

5.6.3 и Oros. 6.2.4-5. Впоследствие пасажът у Plut. *Sull*. 15 е повторен инцидентно у Plut. *Sull*. 22.[11]

Преди това Апиан Александрийски пише за военните сили на Сула, че *Σύλλας δ' ὁ τοῦ Μιθριδατείου πολέμου στρατηγὸς ὑπὸ Ῥωμαίων αἱρεθεὶς εἶναι, τότε πρῶτον ἐξ Ἰταλίας σὺν τέλεσι πέντε καὶ σπείραις τισὶ καὶ ἴλαις ἐς τὴν Ἑλλάδα περαιωθεὶς*, и тръгва да се срещне с Архелай, военачалника на Митридат VI Евпатор, *ἐπὶ τὸν Πειραιᾶ κατῆλθε*, понеже врагът се намирал зад стените, построени на това място по време на Пелопонеската война (431–404 г. пр. Хр.).[12] Сведенията за подготовката, взети, разбира се, от Сула, се повтарят на други две места.[13] .

На това място при Сула се забелязва, а следователно и у следващите го Плутарх и Апиан, умишлено акцентиране върху малобройната римската армия в сравнение с понтийската войска – според Плутарх общо 16 000 суланци, докато според Апиан са два пъти повече; очевидно е огромното противоречие по отношение на числеността на армиите. Данните на Плутарх, който твърде много намалява броя на суланците и увеличава около два пъти този на понтийците, са по-малко вероятни, тъй като за последните трябва по-скоро да се доверим на Мемнон;[14] по този начин чрез Мемнон се редуцира броят от 120 000 души, даван от останалите четирима автори, и всъщност понтийците са наброявали малко повече от 60 000 души.

Впоследствие преувеличението се среща и по отношение на понтийските загуби, понесени при Херонея.[15] .

[11] Винченцо Страцула пише, че по този начин изворите взаимно се допълват относно понтийските военни сили, като освен кавалерията, има 100 000 души на Таксил + 12 000 души на Архелай = 112 000 души пехота; те заедно с 10 000 души кавалерия (Plut. *Sull*. 15) общо наброяват 122 000 души; този брой твърде малко се различава в идентичните сведения на Eutr. 5.6.3 Oros. 6.2.4, приписващи на Архелай командването на военните сили, поверени и на Таксил – Strazzulla 1903-1904, 462.

[12] App. *Mithr*. 30.

[13] Plut. *Sull*. 16; App. *Mithr*. 41; за битката при Херонея ср. App. *Mithr*. 42.

[14] Memn. 15.fr.32 (FHG) – оттук в изворите се разкрива друга неточност, поради факта, че самият Мемнон споменава само 6 000 души, пристигнали под командването на Луций Хортензий, легат на Сула в Елада; 1903-1904, 463.

[15] Plut. *Sull*. 19 и App. *Mithr*. 45; ср. Eutr. 5.6.3 и Oros. 6.2.5.

Същото се отнася и за 14-те изгубени воини при Херонея според Плутарх,[16] което възвеличава славата на римския военачалник, като резултатът се обуславя от *εὐβουλία* на Сула и *ἀφροσύνη* на Архелай. Според писмената традиция[17] Митридат VI Евпатор в битката при Орхомен добавя 70 000 души от най-добрите воини, предвождани от Дорилай, които заедно с оцелелите при Херонея 10 000 души застанали срещу Сула. Разликата е в това, че според Плутарх и Апиан след битката при Херонея следвала само тази при Орхомен в Беотия. Флор,[18] Евтропий и Орозий, без да споменават мястото на сражението, чрез други извори знаят за трети сблъсък между суланците и понтийците. Всички отбелязват смъртта на Диоген, сина на Архелай, но е увеличен броят на сраженията, или по-точно сведенията са неясни, което личи у Eutr. 5.6.3[19] и Oros. 6.2.7. Изглежда, предприетата офанзива на суланците срещу понтийците в близките блата и езерото е наистина засвидетелствана от Плутарх и Апиан като първо *οὐδένος μένοντος* на понтийските воини, изпълнили блатата с кръв и трупове![20] Тези военни действия обаче не са посочени като трета битка. Според В. Страцула[21] това предразполага най-малкото да се мисли, че късните Евтропий и Орозий, ползвайки писмената традиция, произволно преработили откритите в изворите преувеличения и разширили картината на разглежданите събития до степен на измисляне на трети военен сблъсък. Плутарх и Апиан, които информират за понтийската подготовка при Орхомен, в унисон с Евтропий и Орозий, мълчат относно мястото на сражението, но основателно може да се предположи, че става дума за Орхомен – Plut. *Sull*. 20 и след това добавя, че там е загинал Диоген – Plut. *Sull*. 20-21; App. *Mithr*. 49. При

[16] Plut. *Sull*. 19; според App. *Mithr*. 45 са 15 души; ср. Eutr. 5.6.3, който пише, че Сула губи 13 души, понеже черпи от извори втора ръка – Плутарх и Апиан, според които от 15 загубени воини, вечерта двама са се завърнали в римския лагер; вж. 1898, 386 сл.

[17] Ср. Plut. *Sull*. 20; App. *Mithr*. 49; Eutr. 5.6.3; Oros. 6.2.6.

[18] Flor. 1.40.

[19] Ср. Plut. *Sull*.

[20] Plut. *Sull*. 21; App. *Mithr*. 49.

[21] Strazzula 1903-1904, 464.

сравнение на предходните исторически събития ситуацията ясно се вижда у Eutr. 5.7.3; ср. App. *Mithr*. 50; Plut. *Sull*. 20; Oros. 6.2.6-7.

От изложеното се забелязва, че според Апиан и Евтропий първоначално римляните са убили 15 000 понтийци, докато въображението на Орозий дава 50 000 избити. Следователно всички, задушени в блатата или по други начини, би трябвало да са загинали *οὐδένος μένοντος*.[22] При отделните автори шокира именно броят на падналите врагове, като се наблюдават някои различия между един и друг, иначе идентични в предаването на събитията, понеже всички черпят от първоизвора *Коментарите* на Сула.

Междувременно трябва да се отбележи едно сведение, което липсва при споменатите вече автори, съдържащо се само у Мемнон. Последният знае, че Сула е имал намерение да унищожи Атина до основи, *εἰ μὴ θᾶττον ἡ σύγκλητος Ῥωμαίων τὴν τοῦ Σύλλα γνώμην ἀνέκοψε*.[23] Вижда се, че римският военачалник е имал интерес да пропусне това обстоятелство при обсадата на Атина, откъдето липсва и при авторите, описващи войната на Сула на базата на *Коментарите*.

Причината за преместването на военния лагер от Атика в Беотия е представена от Мемнон, но твърде накратко, имайки предвид, че Плутарх доста по-подробно обяснява как Архелай се прехвърля от Мунихия в Беотия поради липсата на провизии, които неплодородната Атика не може да предостави.[24] Като цяло по-надежден е Мемнон, който в една глава описва кампанията на Сула в Елада и накрая завършва с думите: *καὶ λαμπρὰν τὴν νίκην ἔσχον οἱ περὶ τὸν Σύλλαν*.[25] Той обаче приписва великолепна победа на Сула само за сраженията в Беотия, но без преувеличенията, характерни за римските извори. Липсата на продоволствие, което е причината за отиването на Таксил в Амфиполис (завзет една наскоро), нарушава понтийските военни планове, развиващи се до момента добре.

[22] Plut. *Sull*. 21, но ср. App. *Mithr*. 49.
[23] Memn. 15.fr.32 (FHG) – К. Мюлер отбелязва, че *това не се среща у Плутарх, у Сула и при Paus. 1.20, както и при Апиан* (t. 3, S. 542, XXXII.1); вж. Strazzulla 1903-1904, 466.
[24] Plut. *Sull*. 15; ср. Memn. 15.fr.32 (FHG).
[25] Memn. 15.fr.32 (FHG).

Същото, както в *Коментарите* на Сула, пише и младият Юба II от Мавритания, станал част от триумфа на Гай Юлий Цезар.[26] Фрагментарната му *Римска история* дава някои подробности относно милостта на военния трибун Авъл Габиний, изпратен от Сула да спаси от унищожение полиса Херонея.[27]

Т. Рейнак, както отбелязва превеса на вътрешнопартийните съображения в дейността на Сула, така посочва и проницателността на римлянина, който не се е хванал на уловката на Архелай при Делион,[28] а това би могло да намали неговата слава.

Италианският автор[29] акцентира върху любопитен момент. Цецилия Метела Далматика се появила с децата в Елада при съпруга си Сула и му съобщила, че Луций Корнелий Цина и Гней Папирий Карбон в Рим подложили на терор приятелите му от суланската фракция, изгорили къщата им и вилите (85 г. пр. Хр.). Тъй като римският военачалник се колебал дали да прекрати войната, или да я продължи, някой си Архелай, търговец от Делион (Беотия), дошъл при него, за да съобщи от името на Архелай, пълководец на понтийците, добрите намерения на последния. Римлянинът с радост приел поканата за среща *καὶ συνῆλθον ἐπὶ θαλάττῃ περὶ Δήλιον, οὗ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνός ἐστιν*.[30] Архелай предложил на Сула да воюва срещу римските си противници със средства, предоставени му от понтийския цар. От своя страна, римският военачалник според Плутарх, който го следва, предложил на Архелай да предаде своя цар и да завземе властта, като по този начин стане приятел и съюзник на Рим. При Плутарх във връзка с предложението на понтийския пълководец се наблюдава тенденция към

[26] Plut. *Caes*. 55; ср. App. *B. Civ*. 2.101.
[27] Iub. 18 (FHG) = Plut. *Sull*. 16; ср. Vitelli 1898, 374, n. 1.
[28] Reinach 1890, p. 420; ср. Plut. *Sull*.22. Цецилия Метела Далматика се намира до Атина, когато тиранът на полиса Аристон се *σκώμματα* със Сула и самата нея – Plut. *Sull*. 13. Тя първо се омъжва за Марк Емилий Скавър (цензор през 109 г. пр. Хр.), който умира след 90 г. пр. Хр., след което през 87 г. пр. Хр. става жена на Сула – вж. Plut. *Sull*. 6; за поведението на Цецилия Метела Далматика вж. Jul. Obs. 55; за повече вж. Pais 1901, 50-53.
[29] Strazzulla 1903-1904, 468-469.
[30] Plut. *Sull*. 22; ср. Liv. *Per*. 83; Flor. 2.13; Eutr. 5.7.1-3.

възвеличаване гордостта на Сула. Римският военачалник разумно бил склонен да дари мир на Митридат VI Евпатор. Всички подробности обаче ще се окажат пропуснати в биографията на Сула: следователно Плутарх без помощта на друг извор няма как да узнае за опасността, в която може да се озове Сула чрез коварството на Архелай, а след това разкрасил поведението на римския военачалник, като му приписал строги отговори. Всъщност дори любопитният анекдот да не доказва, че Сула е бил по-далновиден от Архелай, той е решаващ за времето, когато понтийският военачалник е преминал на римска страна.[31] Архелай извършил измяната заради по-добрата перспектива, а римляните се отнесли до такава степен добре към него, че през 36 г. пр. Хр. потомците му били поставени на кападокийския трон.[32]

В заключение В. Страцула[33] отбелязва, че Луций Корнелий Сула е много полезен и първостепенен извор (*извор тип А*) за фактологията на римската кампания срещу Митридат VI Евпатор в Елада до мира в Дардан през 85 г. пр. Хр., както и за събитията, свързани с Тракия, траките и скитите. Необходимо е обаче да се използва критично, понеже е фрагментарен извор, лично предубеден и пристрастен, към което трябва да се добавят и неговите политически и лични проблеми. От друга страна, при същите обстоятелства, когато разказва собствените си дела, се забелязва имплицитна илюзия относно бъдещето и убеждението, че ще успее да доведе начинанието до благополучен край поради опеката на *Fortuna*, откъдето и прякорът *Felix*. Освен преработката от Посидоний, Тит Ливий и Страбон, в разказа има преувеличение от самия Сула. Те биха могли много или малко да са преките извори на Плутарх и Апиан, докато по-късните Евтропий и Орозий черпят направо от Плутарх и Апиан, както и най-вече от Тит Ливий, въвеждайки в историографската си техника елементи от втора и трета ръка, или такива плод на собственото им въображение.

[31] Plut. *Luc*. 8-9; Oros. 6.2.12.
[32] Strab. 17.1.11; Cass. Dio 49.32.3; Texier 1862, p. 512.
[33] Strazzulla1903-1904, 470 – от Сула би трябвало да е черпил към втората половина на I в. пр. Хр. и младият Юба II.

Цитирана литература

Pais, E. 1901: *I frammenti dell'autobiografia M. Emilio Scauro e la lex Varia de maiestate. – Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei: Classe di scienze morali, storiche e filologiche, 10*.
Reinach, Th. 1890: *Mithridate Eupator, roi de Pont*. Paris.
Strazzulla, V. 1903-1904: *Mitradate VI, gli Sciti ed il regno Bosporano fino al 62 d. C. – Accademia Peloritana dei Pericolanti. Atti della Reale Accademia Peloritana: Classe di lettere, filosofia e belle arti, vol. 18, anni accademici CLXXV–CLXXVI*.
Texier, Ch. 1862: *Asie Mineure; description geographique, historique et archeologique des provinces et des villes de la chersonnése d'Asie*.
Vitelli, G. 1898: Note ed appunti sull'autobiografia di Lucio Cornelio Silla. *– Studi italiani di filologia classica, 6*.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.03

LUCIUS CORNELIUS SULLA AS VINCENZO STRATZULLA'S SOURCE FOR MITHRIDATES VI EUPATOR, THE SCYTHIANS, THRACIANS AND THE BOSPORAN KINGDOM

Plamen Petkov

Lucius Cornelius Sulla is a very useful and primary source (Type A historical source) for the facts of the Roman campaign against Mithridates VI Eupator in Hellas to the Peace of Dardanus in 85 BC, as well as for events related to Thrace, the Thracians and the Scythians. However, it needs to be used critically because it is a fragmentary source, personally biased, to which must be added its political and personal problems.

Key words: Ancient sources; Lucius Cornelius Sulla; Roman Republic; Mithridatic Wars; Thracia.

Пламен Петков
гл. ас. д-р, Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол"
– Българска академия на науките,
pidna@abv.bg

https://doi.org/10.62761/590.ST16.04

КАЗУСЪТ „МАРК ПРИМ“ СПОРЕД HISTORIA ROMANA НА КАСИЙ ДИОН В КОНТЕКСТА НА ОДРИСКО-БЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Стефан Янакиев

Прокламираната *Pax Romana* и „компромисното“ за Август управление чрез *principes* не представляват пречка да използва различни похвати за неутрализиране на потенциални кандидати за неговия пост. Опитът му с Марк Лициний Крас показва, че ключовият инструмент в подобни моменти е политическата пропаганда.[1] Прословутата му реч пред Сената през 27 г. пр. Хр.[2] съвсем ясно подчертава способността му да въздейства на тълпите и затова от момента на избирането му от бившия републикански върховен ръководен орган той не престава да се усъвършенства.[3] Рано или късно обаче ще трябва да се изправи пред друг „Крас“ и самият Август е наясно с това. Поради тази причина се прибягва до метод, който се характеризира с постоянно разместване на легатите и римските пълководци с ценности и виждания от времето на Републиката из различни точки на Римската империя. Основната му цел – да се предотврати техния престой на едно и също място за дълго време, за да не се дава шанс на славата от победите да им внуши, че са нещо повече от него.[4] Сред тях се намират изключения, куриозни случаи, получили се след действията на даден пълководец. В един от пасажите на Касий Дион се описва именно подобна личност, чийто образ не е нито на славен победоносец, нито на преуспяващ политик. Тази личност се озовава на територията на Балканския полуостров не без помощта на

[1] Според някои е най-доброто му „оръжие“, ср. Wick 2019, 4.
[2] Иванов 1999, 24.
[3] Повече по темата вж. Salmon 1956, 456-478; Hammond 1965, 139-162; Lacey, 1974, 176-184.
[4] Комбинирайки данните от *Annales* и *Histiriae* на Тацит с информацията от писмата на Плиний, става известно, че против 27 провинциални управители са образувани съдебни дела. В случая Август се отличава от останалите императори с особената си ожесточеност да преследва „лошите“ управители, Arnold 1906, 134-135. Подробностите за неговите машинации срещу римските генерали и назначенията им в провинциите вж. Drogula 2015, 355-374.

Августовия „усет“ за контрол над провинциите. Неговото име е Марк Прим. Той е описан като автор на неоторизирана от никого атака срещу одрисите – съюзник и военнополитически партньор на Рим. Неоправданата офанзива възмущава Сената и на свой ред предизвиква остра реакция от страна на самия Август. Той е решен да унищожи политически този „самозабравил“ се пълководец, като Принцепса за пореден път използва най-логичния и удобен нему похват – този на политическата пропаганда. Образувано е съдебно производство, като, за съжаление, Касий Дион е единственият източник на информация за обстоятелствата около процеса:[5]

И наистина при тези обстоятелства [Август] демонстрира своя образ и име в качеството си на законодател и едноличен владетел, но във всичко останало скромничеше дотолкова, че да помага на всичките си приятели. При един Марк Прим, бивайки обвинен, че като управител на Македония е предприел поход срещу одрисите, и твърдейки, че е действал според решението на Август, а понякога и според това на Марцел, самопоканил Август в съда, а той, след като беше разпитан от претора дали е бил дал заповед за водене на война,

[5] Cass. Dio 54. 3, 1 – 54. 3, 6: Καὶ ἐν μὲν τούτοις τό τε τοῦ νομοθέτου καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ σχῆμα καὶ ὄνομα ἐπεδείκνυτο, ἐν δὲ δὴ τοῖς ἄλλοις ἐμετρίαζεν, ὥστε καὶ φίλοις εὐθυνομένοις παραγίγνεσθαι. Μάρκου τέ τινος Πρίμου αἰτίαν ἔχοντος ὅτι τῆς Μακεδονίας ἄρχων Ὀδρύσαις ἐπολέμησε, καὶ λέγοντος τοτὲ μὲν τῇ τοῦ Αὐγούστου τοτὲ δὲ τῇ Μαρκέλλου γνώμῃ τοῦτο πεποιηκέναι, ἔς τε τὸ δικαστήριον αὐτεπάγγελτος ἦλθε, καὶ ἐπερωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰ προστάξειέν οἱ πολεμῆσαι, ἔξαρνος ἐγένετο. Τοῦ τε συναγορεύοντος τῷ Πρίμῳ Λικινίου Μουρήνου ἄλλα τε ἐς αὐτὸν οὐκ ἐπιτήδεια ἀπορρίψαντος, καὶ πυθομένου «τί δὴ ἐνταῦθα ποιεῖς, καὶ τίς σε ἐκάλεσεν;» τοσοῦτον μόνον ἀπεκρίνατο ὅτι «τὸ δημόσιον.» Ἐπὶ οὖν τούτοις ὑπο μὲν τῶν εὖ φρονούντων ἐπῃνεῖτο, ὥστε καὶ τὸ τὴν βουλὴν ἀθροίζειν ὁσάκις ἂν ἐθελήσῃ λαβεῖν, τῶν δ’ ἄλλων τινὲς κατεφρόνησαν αὐτοῦ. Ἀμέλει καὶ τοῦ Πρίμου οὐκ ὀλίγοι ἀπεψηφίσαντο, καὶ ἐπιβουλὴν ἕτεροι ἐπ’ αὐτῷ συνέστησαν. Φάννιος μὲν γὰρ Καιπίων ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐγένετο, συνεπελάβοντο δὲ καὶ ἄλλοι· καί σφισι καὶ ὁ Μουρήνας συνομωμοκέναι, εἴτ’ οὖν ἀληθῶς εἴτε καὶ ἐκ διαβολῆς, ἐλέχθη, ἐπειδὴ καὶ ἀκράτῳ καὶ κατακορεῖ τῇ παρρησίᾳ πρὸς πάντας ὁμοίως ἐχρῆτο. Καὶ οὐ γὰρ ὑπέμειναν τὸ δικαστήριον, ἐρήμην μὲν ὡς καὶ φευξόμενοι ἥλωσαν, ἀπεσφάγησαν δὲ οὐ πολλῷ ὕστερον, οὐδὲ ἐπήρκεσαν τῷ Μουρήνᾳ οὔτε ὁ Προκουλέιος ἀδελφὸς ὢν οὔτε ὁ Μαικήνας τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνοικῶν, καίπερ ἐς τὰ πρῶτα ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου τιμώμενοι. Ὡς δ’ οὖν καὶ τούτους τῶν δικαζόντων τινὲς ἀπέλυσαν, ἐνομοθέτησε μήτε κρύφα τὰς ψήφους ἐν ταῖς ἐρήμοις δίκαις φέρεσθαι, καὶ πάσαις αὐταῖς τὸν εὐθυνόμενον ἁλίσκεσθαι. Καὶ ὅτι γε ταῦτ’ οὐχ ὑπ’ ὀργῆς ἀλλ’ ὡς καὶ συμφέροντα τῷ δημοσίῳ διέταξεν, ἰσχυρῶς διέδειξε·(Cary 1917b, 286-289).

се случи така че отрекъл. От защитника на Прим, Лициний Мурена, подхвърляйки също неубедително слова [към императора], произлезе въпросът „а тогава поради каква причина си тук, а и кой те призова?“, а [Август] отговори единствено „интересите на народа“. Съобразно обстоятелствата и заради което всъщност получи такова одобрение от благоразумните, че заради това обединил сенатът толкова много, че да бъде съгласен на всичко, но някои от тях го презираха. И естествено не малко гласуваха в полза на Прим, но останалите се обединиха в мненията си за заговор срещу него [т.е. срещу Август]. Организаторът му беше Фаний Кипий, като в него взеха участие и други, та и самият Мурена се бил включил, дали наистина или чрез клевета, така говореха, тъй като от всички останали беше невъздържан и прекомерен в говоренето. Впоследствие съдебният процес не ги сполетя, а вместо това бяха осъдени задочно и отведени в изгнание, но малко след това им отрязаха гърлата, дори не помогнаха [словата] на Мурена, нито неговият брат Проклий, нито мъжа на неговата сестра Меценат, въпреки че на първите [едно време] е оказана голяма почит от Август. И след като някои от съдиите свалиха някои обвинения [на подсъдимите], [Август] прокара закон, според който нито едно тайно гласуване да се зачита в задочните процеси при произнасяне на присъдата, но със същите се осъждат подведените под отговорност [лица]. Този [сценарии] от разгледания процес не беше [провокиран] от гняв, а напротив – беше твърде ясно, че [Август] дирижираше обединение чрез „интересите на народа“. [Превод: Стефан Янакиев]

От превода на приведения текст става ясно, че Касий не изпада в подробности относно развитието на процеса. Фокусът му е изцяло насочен към Август, като се акцентира върху неговата способност да влияе на ръководните лица на държавата. Понастоящем колкото и любопитен за изучаване да е този момент, той предоставя идеална възможност за преглед на епизод от историята на одрисите. Той се свързва с идеята за политическото им възраждане, което ще доведе до появата на клиентното им царство в Европейския Югоизток. Защо

обаче в случая се създава впечатление за „идея“, а не за самия акт на възстановяване на тяхната частична самостоятелност?

Като цяло, преходът на политическия модел на Рим от република към империя е изпълнен с моменти, които не позволяват да се правят капитални заключения. Особено в борбите на Триумвирите тракийската проява колкото и да е добре известен факт е с епизодичен характер. Така например, от описанията на Цезар се разбира, че в лагера на Помпей пребивават войните на Котис от Тракия, който ги изпраща със своя син Садала, а от Македония е привикан Раскуполис (sic) с отряда си от двеста конника.[6] Касий Дион споменава за „тракиеца Садала“ (Σάδαλος Θρᾷξ) – вероятно става въпрос за една и съща фигура от предишното описание. Той успешно отблъсква силите на Цезар при опита му да се снабди с провизии от Тесалия.[7] Същият по-късно е опростен след битката при Фарсала през 48 г. пр. Хр.[8] След смъртта си (същият?) Садала завещава своите владения на Рим, след като не успява да създаде потомство, което да го наследи. Те обаче са присвоени от Марк Юний Брут. Този пълководец, подпомогнат от „тракиеца Раскупорис“ (Ῥασκύποριος δυνάστες τινός), навлиза в земите на бесите, опитвайки се да присвои титлата imperator. Както се разбира от античния автор, той е успешен в своите начинания.[9] Към края на същото десетилетие Долабела преминава през Македония и Тракия по пътя си за Сирия, като никъде у Касий не се споменават одрисите.[10] Тяхното отсъствие прави впечатление дори в съдбоносното сражение край Филипи през 42 г. пр. Хр. Вместо това отново се упоменават действията на „същия Раскупорис“ (ὁ Ῥασκύποριος), който дезертира лагера на Брут и преминава на страната на Марк Антоний.[11] Етнонимичната картина е по-благоприятна, ако се въведат данните от Апиан. В неговата *Bella Civilia* той дава информацията за Раскуполис

[6] Caes. *BC*. 3. 4. 3 – 3. 4. 4: Ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute (Dinter 1886, 69).
[7] Cass. Dio 41. 51, 2 – 41. 51, 3; Cary 1916, 88-89.
[8] Cass. Dio 41. 63, 1; Cary 1916, 108-109.
[9] Cass. Dio 47. 25, 1 – 47. 25, 2; Cary 1917a, 166-167; Анализите за този епизод от историята на последните тракийски владетели вж. Делев 2014, 423-424.
[10] Cass. Dio 47. 29, 2; Cary 1917a, 174-175.
[11] Cass. Dio 47. 48, 2; Cary 1917a, 214-215.

(sic), чийто владения обхващат проходите в земите на корпилите и сапеите.[12] Не е съвсем ясно обаче дали неговата личност се препокрива с тази на единия от братята Раскуполис (sic) и Раскос, за които е направено обосновка от същия автор в същия абзац, че управляват съвместно една област.[13] Първият е на страната на Касий Лонгин и Юний Брут, докато вторият преминава в лагера на Марк Антоний и Октавиан.[14] Именно от Апиан се разбира за тяхната съдба.[15] Съдейки от една кратка бележка на Плутарх, тракийски владетел на име Реметалк напуска лагера на Марк Антоний по време на битката край н. Акциум през 31 г. пр. Хр. и преминава на страната на Октавиан.[16]

За поява на одрисите в писмените извори, отразяващи събитията през последната третина на I в. пр. Хр., може да се говори едва при походите на Марк Лициний Крас, с подробности описани от Касий Дион. В случая става въпрос за известния в науката епизод с отнемането на светилището на Дионис от бесите и придаването му на одрисите – акт, който de facto подчертава признаването на тяхното политическо обособяване.[17] Трудно е да се определи центърът на племенната им територия, но смело може да се предположи, че оттук насетне те имат водеща роля в плановете на Рим за контрол над Източните Балкани.

[12] App. *BC*. 4. 87: ...μέχρι πόλιν ὑπεβάντες Φιλίππους τὰ στενὰ Κορπίλων καὶ Σαπαίων, τῆς Ῥασκουπόλιδος ὄντα ἀρχῆς, κατέλαβον...; (White 1961, 286-287).

[13] За изписването му като Раскуполис (sic) вж. App. *BC*. 4. 87; 103; 104; 136; ср. White 1961, 286-287; 310-313; 370-371.

[14] App. *BC*. 4. 87:...Ῥασκούπολις δὲ καὶ Ῥάσκος ἤστην ἀδελφὼ Θρᾳκίῳ βασιλίσκω, μιᾶς ἄρχοντε χώρας, οἳ τότε τῇ γνώμῃ περὶ τῆς συμμαχίας διεφέροντο. Καὶ Ῥάσκος μὴν τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀντώνιον συνεμάχει, Ῥασκούπολις δὲ τοῖς ἀμφὶ τὸν Κάσσιον, τρισχιλίους ἱππέας ἔχων ἑκάτερος. Πυνθανομένοις δὲ τοῖς ἀμφὶ τὸν Κάσσιον περὶ τῶν ὁδῶν ὁ Ῥασκούπολις ἔφη τὴν μὲν δι’ Αἴνου καὶ Μαρωνείας ἐπίτομόν τε καὶ συνήθη καὶ λεωφόρον οὖσαν ἐπὶ τὰ Σαπαίων στενὰ ἄγειν, κατεχόντων δὲ αὐτὰ τῶν πολεμίων ἀμήχανα ἐς δίοδον εἶναι, τὴν δὲ περίοδον τριπλασίονά τε καὶ χαλεπήν (White 1961, 286-287).

[15] App. *BC*. 4. 136; вж. White 1961, 370-371.

[16] Plut. *Reg*. 207. A, 2: Ἐπεὶ δὲ Ῥοιμητάλκης ὁ τῶν Θρᾳκῶν βασιλεὺς ἀπ’ Ἀντωνίου μεταβαλόμενος πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐμετρίαζεν παρὰ τοὺς πότους, ἀλλ’ ἦν ἐπαχθὴς ὀνειδίζων τὴν συμμαχίαν, προπιών τινι τῶν ἄλλων βασιλέων ὁ Καῖσαρ εἶπεν, ‘ἐγὼ προδοσίαν φιλῶ, προδότας δ’ οὐκ ἐπαινῶ.’ (Babbitt 1961, 230-231).

[17] Cass. Dio 51. 25, 2; Cary 2017b, 70-73.

Казусът придобива изцяло ново измерение ако може да се изясни дали разгледаните антични автори (Касий Дион, Апиан, Плутарх) възприемат „цар/владетел на траките“ = „цар/владетел на одрисите“. Както стана ясно от описанията им, те озадачаващо избягват наименованието на одрисите, а от Апиан се разбира за сапеите и тяхната роля в борбите за власт и надмощие сред първите в римската държава. Оттук следва и съждението, че заради тяхната помощ им се признава титлата цар, от което следва и другото предположение: „цар/владетел на траките“ също може да съответства на „цар/владетел на сапеите“.[18] Въпросът е обект на оживени дискусии, касаещи „прочита“ на династическите връзки в тракийската история.[19] Ето затова казусът с процеса на Марк Прим си заслужава да се разгледа, след като той има потенциал да изясни ситуацията с одриското политическо присъствие в Източните Балкани.

***

Придобивките от типа на „римските подаръци“, какъвто в случая е светилището на Дионис за одрисите, трябва да всяват почит към суверена, а не обратното. На пръв поглед този акт е в синхрон с имперската външна политика devide et impera.[20] Чрез настройването на беси срещу одриси се снема част от напрежението по македонската граница. Провинциалните управители от близо един век се стараят да установят стабилност в региона и с оглед на тази подробност ходът притежава известна логика. Противопоставянето на двата рода обаче има и недостатъци. Прилагането на подобен тип политика означава, че в непосредствена близост до римските територии на Балканите ще има зона, изпълнена с конфликти, а един евентуален пробив на р. Дунав от „варварските“ племена има потенциал да завлече по пътя си недоволните от ситуацията одриси и/или беси. По тази логика отнемането на светилището и придаването му на друг силен фактор има съвсем друго значение. Не се знае какви точно са намеренията на Лициний Крас, но активната дипломация на предишните Триумвири

[18] Последно за сапеите вж. Делев 2014, 416-430; Делев 2016, 148-168.
[19] В днешно време „Сапеи“, „Одриси“ и „Асти“ се разглеждат вече като отделни „династическите родове“, ср. Lozanov 2015, 78-80.
[20] Arnold 1906, 19-20; Петков 2012, 162.

със сапейските владетели в областта между долните течения на р. Места и Марица и впоследствие създалата се връзка с имперския дом на Август, е добър стимул за gens Licinia да потърси съюзници в ареала.[21] От тази гледна точка потенциален партньор са именно одрисите и придаването на всеизвестното светилище на Дионис под тяхната опека е показател за признаване на тяхното политическо образувание.

Следващите събития в историята кореспондират по интересен начин с предложената схема спрямо сключените политически връзки. Крас изчезва напълно от описанията на авторите, което е един вид индикатор за предпазливостта на Август. По всяка вероятност на него не му е разрешено да заеме отново друг пост в имперските структури. Последното предопределя и внезапното му изчезване от историята. Само няколко години по-късно на негово място се появява Марк Прим. В рамките на своя мандат[22] той е натоварен със задачата да организира поход срещу одрисите. И тук възниква следният въпрос: дали все пак заповедите на Август, наред с тези на Марцел, постановяват Прим да се разправи със съюзните на Крас одриси? Август, тогава в качеството си на римски консул, е в правото си да отправи подобни заповеди,[23] а от отговорите на Прим по време на съдебния му процес навеждат на мисълта, че той наистина не е съвсем наясно за причините на акцията. След като не успява да се аргументира, прави опит да се оправдае с Август и въпросния Марцел. От своя страна, императорът, отричайки се от своя пълководец и заставайки твърдо срещу него, спечелва Сената и се явява „спасител“ на одрисите. Хипотетичният сценарий предлага интересна алтернатива и за пореден път подчертава ловкостта като едно от качествата на Август. Лакуните в текста на Касий на свои ред не са достатъчни, за да го потвърдят. Античният автор никъде не съобщава за евентуален casus belli. Причините за организирането на военен поход срещу одрисите може да се съди единствено от

[21] Подобни впечатления са отбелязани у Петков 2012, 132; Стоев 2017, 25.
[22] Датировката не е изяснена изцяло. У Atkinson 1960, 441, се възприема 24 – 23 г. пр. Хр., докато у Levick 1975, 157 е по-подобаващо да се говори за изпълнение на този пост през 25 – 24 г. пр. Хр.
[23] Levick 1975, 157.

оправданията на Прим. Очевидно римският пълководец е стъписан от случващото се, след като решава да се измъкне с довода, че е просто изпълнител на заповеди от висшето военно командване. В случая обаче за техен автор е посочен не кой да е, а самият Август. На наследника на Цезар не му се нрави на къде върви процесът и преценява, че е по-добре да се намеси пряко.

Появата му измества фокуса изцяло в друга посока. Това се вижда от причините за оформяне на съдебното производство: актът за неразрешеното нападение над одрисите отстъпва, преминава на заден план и изведнъж „интересите на народа“ са много по-легитимен аргумент. В случая жертвата излизат не одрисите, а римският закон.[24] Именно този развой сякаш цели да покаже Касий Дион и той е предизвикан от Август. Принцепсът се явява сам без да е призован, което предизвиква гнева на Лициний Мурена – защитника на Марк Прим. Тук следва да се зададе въпросът, ако засегнатите са одрисите, защо не са привикани от Сената? Редно е виновният и потърпевшият да отговарят пред тях, особено щом се отнася за казус от подобни величини. Привикването на царска фигура е в прерогативите на Сената и доказателствата за това могат да се видят в оформящия се процес против Раскупорис II след насилствената смърт на неговия племенник Котис през 18 г. сл. Хр. Владетелят на северната половина на разделеното от Август Тракийско царство заедно с въоръжена охрана е привикан в Рим, за да отговаря за действията си. Впоследствие е признат за виновен и изпратен в изгнание в Александрия в Египет.[25] Присъствието на подобна фигура се предполага по презумпция, както е в разработката на B. Levick.[26]

Липсата на всякакви индикации за присъствие на одриска страна са сериозно основание за друго предположение. Отсъствието им може да е индикатор за провеждане на военни действия не срещу тях, а срещу друго племе или династически дом в рамките на техните владения. Доказателството: ако е излъчено нерегламентирано нападение

[24] Всъщност, както посочва M. T. Atkinson, той е призован по две обвинения – погазването на римския закон, излизайки без разрешение извън границите на своята провинция, и атакуването на римски съюзник, т.е. одрисите, Atkinson 1960, 447; 450-451. От Касий Дион обаче все едно се акцентира върху първото обвинение.
[25] Tac. *Ann*. 2. 65; Furneaux 1896, 362; Woodman 2004, 73.
[26] Levick 1975, 160.

конкретно срещу тях, логично трябва да последва ответна реакция от одрисите, след като те са римски съюзници. Търсене на закрила от Рим има аналог в историята на траките и най-яркият пример за това е бягството на Реметалк в Тракийския Херсонес след смъртта на одриския (и сапейски?) владетел Раскупорис по време на воденото от жреца Вологез беско въстание през 16/13 – 11 г. пр. Хр.[27] По пътя на логиката посредством разказа си авторът на Historia Romana индиректно намеква, че в одриските земи се развиват по-сложни процеси, които на практика са реакции от засилващото се одриско влияние, и именно споменатото въстание на бесите може да се възприеме за техен отглас. Остава да се изясни факторът за предполагаемите процеси.

С оглед на мандата на Марк Прим той се явява втори (?) легат на Македония след Крас, лесно може да се предположи, че този фактор отново са бесите. Слизането на основния виновник за загубата на светилището на Дионис от пирамидата на властта е достатъчен катализатор за подновяване на тяхната атака. В интерес на истината Касий Дион завещава ограничено количество материал за конструиране на кардинални хипотези, но в случая възобновяване на стария фронт в Източните Балкани от една евентуална агресия на бесите не бива да се изключва като опция. Подобно мнение в науката вече е изказано и негов автор е Ю. Кабакчиев.[28] Тук дори възниква въпросът дали все пак освен придаването на светилището на Дионис на одрисите не е завещано нещо повече, като например териториална придобивка, която е направена с цел да стабилизира техните позиции? Редно е да се припомни, че именно след Красовите походи те се

[27] Cass. Dio 54. 34, 5 – 54. 34, 7; Cary 1917b, 370-371.

[28] Кабакчиев 2000, 166: „Все пак изглежда, че отношенията между съюзниците не винаги са били съвсем дружески. В 22 г.пр.е. римският сенат се е занимавал със случая на М. Прим (76), управител в Македония (77), който предприел някакви враждебни действия срещу одрисите. Не е ясен поводът за конфликта (78), но е показателно отрицателното отношение към действията на М. Прим. А може би римският магистрат не е воювал срещу одрисите, а просто е предприел нерегламентиран поход в територията на Одриското царство и цел на този поход отново са били неспокойните беси, временно „укротени“ от М. Крас. Впрочем, кампанията на М. Лолий, проконсул в Македония през 19/8 г.пр .н.е. е насочена именно срещу бесите. (79)“.

появяват на политическата сцена и оглавяват плановата схема за разширяване на римското влияние на юг от делтата на р. Дунав – политика, която е поддържана от военното командване и политическия елит до създаването на римска провинция Тракия. Поради тази причина е наложително бесите – труден за подчиняване враг – да бъдат неутрализирани и подходящият ход за това е ликвидиране на тяхното влияние посредством придаване на (част от?) земите им на одрисите.

Разбира се, на този етап няма как да се даде отговор на подобен въпрос, след като няма сигурни податки. Увеличаване на територията на одрисите за сметка на бесите е допустимо и след „разгрома“ им от Марк Лолий през 21/20 – 19(?) г. пр. Хр.[29] На практика приготовленията за евентуална атака от тяхна страна по времето на Прим е достатъчен аргумент римските сили да бъдат поведени към одриската територия. Одрисите се явяват като буфер между римските владения в Македония и Гърция и варварските племена отвъд р. Дунав. Заради това Марк Прим, подобно на всеки един провинциален управител преди него, е в правото си да предприеме съответните мерки.[30] Сигурността на провинцията, под чийто претекст действа след него Марк Лолий, както и подпомагането на римските съюзници, както прави и Луций Калпурний Пизон Понтифекс с войските си от Памфилия към 13 г. пр. Хр., се явяват като добро доказателство за функциите на Прим. Със сигурност всички тези пълководци са инструктирани да отреагират спрямо ситуацията, каквото в действителност е и оправданието (auctoritas; γνώμη) на Марк Прим по време на неговия съдебен процес.[31]

Разликите в акциите на Прим, Лолий и Пизон е много тънка, но съществена. Първият действа в момент, когато Сенатът и римският народ са тези, които трябва да се произнесат дали даден военачалник има правото да поведе войските извън границите на неговата провинция и да ги насочи към конкретни земи (maiestas).[32] В случая на Прим може би не е дадено разрешение за такова или самият той не изчаква Сената да се произнесе и да вземе окончателно решение. Той

[29] Датиранията са направени съобразно със Стоев 2017, 32.
[30] Eckstein 2010, 248; Matthews 2021, 40.
[31] Cass. Dio 54. 3, 2: ... καὶ λέγοντος τοτὲ μὲν τῇ τοῦ Αὐγούστου τοτὲ δὲ τῇ Μαρκέλλου γνώμῃ τοῦτο πεποιηκέναι...; Cary 1917b, 286-287.
[32] Закон, който датира от времето на Сула (Matthews 2021, 40).

навлиза в одриските територии да неутрализира неприятеля, което накрая му коства живота. Доверениият на Август Марк Лолий, назначен за консул(?) през 21 г. пр. Хр. по дунавската граница, не е застигнат от подобна участ, след като не навлиза в други територии, а действа по границите на Македония и в покрайнините на съюзните на Рим одриси.[33] При Пизон обстановката е коренно различна. През 23 г. пр. Хр. Август изземва правото на Сената да обявява война (maiestas), което означава, че през 13 – 11 г. пр. Хр. Пизон е инструктиран (лично от него?) да се справи с вилнеещите беси.[34] Те застрашават както границите на Македония, така и римското влияние сред одрисите в Бизия, така че е налице сериозен аргумент за драстични мерки.

Обратно на случая с Прим. Няма как да се пренебрегне фактът за потенциалното застрашаване на светилището на Дионис.[35] Тук могат да се приведат данните от един надпис от Киме в Еолида, заповед от „консулите Август и Агрипа“, поставен от проконсула на провинцията през 27 г. пр. Хр.[36] Според надписаното, провинциалният управител е арбитър и отговаря за юрисдикцията на светилищата. Той има последната дума в чия територия попадат те, като се назначава специално лице, което се грижи за тях. На практика римската управа се наема със задачата да възстанови и пази свещената и частната собственост в гръцките градове посредством древната римска институция praefectura municipalis, назначавайки местен от жителите на населеното място като praefectus iure dicundo. В случая е трудно да се правят паралели спрямо политиката между клиентните и съюзни на Рим държави, от една страна, и богатите римски провинции в елинистическия Изток, от друга, след като законите и наредбите било то в дадена провинция, територия и регион варират според обстоятелствата.[37] И все пак е интересно да се разгледа сценарий, в

[33] У Касий Дион обаче не е посочено каква позиция изпълнява и на какво точно, ср. Иванов 1999, 21-23; Стоев 2017, 29.
[34] Поне се създава такова убеждение от смелите постъпки на Пизон, Cass. Dio 54. 34, 5 – 54. 34, 7; Cary 1917b, 369-370; Още по въпроса за М. Лолий и К. Пизон вж. Петков 2012, 164-166; Sayar 2020, 17-18.
[35] Отново според Кабакчиев 2000, 166; 171.
[36] Oliver 1963, 119-120.
[37] Arnold 1906, 22-29.

който опасността от загубата на светилището на Дионис карат Марк Прим да се задейства без да обмисли добре ситуацията. Наред с това съображенията за сигурността на Via Egnatia също са налице. Пробивът в отсечката между Дирахиум и Тесалоника би означавало загуба на имперската връзка с Мала Азия.[38] Не на последно място е и стратегическото значение на Римска Македония. Тя служи за изходна база за подчиняването на Източните Балкани и ликвидацията на имперското владение означава и край с плановете на Август за контрол на Балканите до участъка с делтата на р. Дунав.[39]

Направените анализи в известен смисъл внасят повече яснота за действията на Марк Прим. И все пак по време на процеса той се оправдава с две имена – това на Август и на някой си Марцел, мислейки че така те са достатъчни за неговото оневиняване. Тук е редно да се обърне внимание на „Марцел“. Досега не са правени опити да се посочи кой е той, с изключение на разработката на M. T. Atkinson и B. Levick. Както е отбелязано от автора ѝ, Касий Дион е особено лаконичен при изреждането на имената и тази подробност затруднява провеждането на адекватен просопографски анализ. Под „Марцел“ може да се разбира всеки човек, като дори съществуват предположения, че античният автор визира най-големият племенник на Август. През есента на 23 г. пр. Хр. той неочаквано умира. Непосредствено преди мандата на Прим обаче се намира в Испания заедно с императора. Там служи като военен трибун до 25 г. пр. Хр., когато се прибира в Рим и се жени за дъщерята на Принцепса. Предвид тази информация, възможен е сценарий, при който с връщането си от испанските земи Марцел носи нова порция заповеди до римските командири, в това число и на Марк Прим.[40] Другият логичен кандидат за „Марцел“ е Marcus Claudius Marcellus Aeserninus, римски консул през 22 г. пр. Хр.[41]

[38] Сигурността на Македония е обвързана с този ключов маршрут, вж. Arnold 1906, 18; Sherk 1957, 55.
[39] Иванов 1999, 18.
[40] Levick 1975, 157.
[41] Atkinson 1960, 443.

***

Информацията от писмените извори и данните от проучванията до момента позволяват да се реконструира хипотеза, която в известна степен да обясни ситуацията в тракийските земи и действията на Марк Прим. Абстрахирайки се от интригите на Август и подминавайки особеностите в римското законодателно право, походът срещу одрисите е факт. Трудно е в този епизод да се разберат истинските намерения на управителя на провинцията и Първия принцепс, но с оглед на взетото решение да се поведат войските към одриските земи става ясно, че безопасността на римската власт в Македония е приоритет за всички. Странното отсъствие на одрисите в съдебния процес събужда съмнения относно посоката на похода, че той не е насочен срещу римския съюзник, а към тяхната територия (при условие че се подхожда с пълно доверие към описанието на Касий!). Тук автоматично възниква въпросът дали все пак македонският проконсул не е привикан от тях? Отговорът е отрицателен, защото молбата за помощ директно извинява и оправдава неговата постъпка. Обвиняемият Прим има правото да привика свидетели, а такива – в случая одрисите – не са упоменати. Позоваването към Август и въпросния Марцел de facto обобщават вижданията му, че заповедите идват от по-висша инстанция и той е просто изпълнител, а като ръководител на провинция е в правото си да отреагира подобаващо. В случая Прим може и да спасява Македония, но е виновен за пренебрегването на Сената.

Всичко това кара да се мисли за реална военна ситуация, която не е свързана с одрисите и царско-династическия им род, а само касае тяхната територия в близост до самата граница с Македония. Този сценарии на практика обяснява както реакцията на македонския проконсул, така и „мълчанието“ от одрисите. Последните все още консолидират силите си, за да се явят като пълноценен партньор по-късно в кампаниите на Рим, както се случва в Панонското въстание през 6 – 9 г. Призивът за помощ би накарало наскоро възобновения и признат от Рим тракийски род да изглежда слаб. Загубата на благонадеждност и протекция от императора на практика ликвидира и влиянието им в региона.

Всички доказателства посочват бесите като главен заподозрян за ситуацията по времето на Прим. Походът на неговия приемник Марк Лолий в известна степен доказва направеното съждение. Касий Дион осведомява, че преди да се отправи срещу бесите през 20 – 19 г. пр. Хр. Македония е опустошена от дентелети и скордиски. В случая античния автор бърка името на бесите с това на дентелетите, тъй като походът с цел да накаже виновниците за положението в римската провинция щеше да е насочен конкретно към тях, а не срещу бесите.[42] През този период те са всеотдаен римски съюзник, покровителстван от Рим, а освен това са свидетели на Красовите наказателни мерки през ок. 29 – 28 г. пр. Хр. Вземайки и предвид и оказаната помощ от армейските контингенти при второто нахлуване на бастарните, едва ли те взимат участие в нахлуването на Македония. Поправяйки Касий, се вижда, че бесите се вписват точно в серията от нахлувания в римските територии на Балканите наред с опитите на римските пълководци да ги отблъсне.[43]

Бесите са потенциални виновници за броженията в одриската територия и с оглед на Красовите постъпки, премеждията в Империята и следващите акции срещу тях. Логично изглежда те да правят опит да се възползват от изчезването на техния „подчинител“ Марк Лициний Крас от политическите структури на Рим през 27 г. пр. Хр. Този акт е последван от двугодишен (или тригодишен?) хиатус до мандата на Прим (вж. бел. 22), подробностите за който не са известни за историческата наука. В имперски план този период се свързва се преструктуриране на политическия републикански елит, чиято цел е да се нагоди спрямо създалата се ситуация. Промени настъпват и спрямо разпределенията на провинциите между Сената и Август. Предвид сътресенията по високите етажи на Рим след „нагласата“ на лица с imperium proconsulare изглежда логично бесите да правят опит да си възвърнат светилището на Дионис и като цяло да си отмъстят за несгодите в техните земи. Светкавичната реакция и бързата организация на македонските контингенти обаче осуетяват опита в самия му зародиш. Стъпвайки в земите на съюзните на Рим племена,

[42] Cass. Dio 54. 20, 3; вж. Cary 1917b, 332-333.

[43] Интересното е, че бесите са споменавани заедно със скордиските приблизително век по-рано при мащабната акция на Марк Минуций Руф, ср. Делев 2012, 17-20.

бесите се изплашват и напускат своите позиции, което на практика обяснява събирателното обвинение „нападение срещу одрисите“. След края на мандата си Прим е привикан от Сената. Институцията добре премисля обвинението – индиректен удар срещу самия Август, чиято цел е да сломи неговата дързост. Погазването на важния сенатски прерогатив за обявяване на война (maiestas) е потенциален „цезароубиец“, което го подтиква да се самопокани в процеса и да се отрече от Марк Прим. Фактически фокусът върху интригите на Принцепса пречат да се изяснят подробностите на един мним поход срещу бесите.

Цитирана литература

Делев, П. 2012: Тракийските беси. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – *Исторически факултет* 100, 2007, 6-65.

Делев, П. 2014: *История на племената в Югозападна Тракия през I хил. пр. Хр*. София.

Делев, П. 2016: За генеалогията на Сапейската династия. – В: Делев, П. (ред.): *ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ. Сборник в памет на проф. Димитър Попов*. София, 148-173.

Иванов, Р. 1999: *Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий*. София.

Кабакчиев, Ю. 2000: *Summa Thracologiae 1: Наблюдения върху тракийската държавност*. София.

Петков, П. 2012: *Военно-политически отношения на тракийските владетели в Европейския Югоизток между 230/229 г. пр. Хр. – 45/46 г. сл. Хр*. София.

Стоев, К. 2017: *Да бъдеш римлянин в Мизия. Антропонимия и просопография на романизираното население в Горна и Долна Мизия*. София.

Arnold, W. T. 1906: *The Roman System of Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*. Oxford.

Atkinson, M. T. 1960: Constitutional and Legal Aspects of the Trials of Marcus Primus and Varro Murena. – *Zeitschrift für Alte Geschichte* 9, 4, 440-473.

Babbitt, C. F. 1961: *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes. Vol. III: 172A–263C*. Harvard University Press.
Cary, E. 1916: *Dio's Roman History with an English Translation by Earnest Cary, Ph. D.* (On the basis of the version of Herbert Baldwin Foster, Ph. D., in Nine Volumes). Vol. IV. London & New York.
Cary, E. 1917a: *Dio's Roman History with an English Translation by Earnest Cary, Ph. D.* (On the basis of the version of Herbert Baldwin Foster, Ph. D., in Nine Volumes). Vol. V. London & New York.
Cary, E. 1917b: *Dio's Roman History with an English Translation by Earnest Cary, Ph. D.* (On the basis of the version of Herbert Baldwin Foster, Ph. D., in Nine Volumes). Vol. VI. London & New York.
Dinter, B. 1866: *C. Iuli Caesaris Commentarii de Bello Civili*. In usum scholarum recognovit Bernardus Dinter. Lipsae in aedibus B. G. Teubneri.
Drogula, F. K. 2015: *Commanders & Command in the Roman Republic and Early Empire*. The University of North Carolina Press.
Eckstein, A. M. 2010: Macedonia and Rome, 221–146 BC. – In: Roisman, J., I. Worthington 2010 (eds.): *A Companion to Ancient Macedonia*. Wiley-Blackwell, 225-250.
Furneaux, H. 1896: *Publii Cornelii Taciti: Annalium ab Excessu Divi Augusti Libri. The Annals of Tacitus. Vol. I: Books I–VI*. Oxford at the Clarendon Press.
Hammond, M. 1965: The Sincerity of Augustus. – *Harvard Studies in Classical Phililigy* 69, 139-162.
Lacey, W. K. 1974: Octavian in the Senate. – *The Journal of Roman Studies* 64, 176-184.
Levick, B. 1975: Primus, Murena, and 'Fides': Notes on Cassius Dio Liv. 3. – *Greece & Rome* 22, 2, 156-163.
Lozanov, I. 2015: Roman Thrace. – In: Valeva, J., E. Nankov & D. Graninger (Edds.): *A Companion to Ancient Thrace*. Wiley: Blackwell, 75-90.
Matthews, J. E. 2021: *Empire of the Romans: From Julius Caesar to Justinian: Six Hunded Years of Peace and War. Vol. I: A History*. Wiley: Blackwell.
Oliver, J. H. 1963: The Main Problem of the Augustus Inscriptios from Cyme. – *Greek, Roman and Byzantine Studies* IV, 115-122.
Salmon, E. T. 1956: The Evolution of Augustus' Principate. – *Historia: Zeitschrift für Geschichte* 5, 4, 456-478.
Sayar, M. 2020: Bessoi. – *Studia Academica Šumenensia* 7, 11-23.
Sherk, R. K. 1957: Roman Imperial Troops in Macedonia and Achaea. – *The American Journal of Philology* 78, 1, 52-62.

White, H. 1961: *Appian's Roman History with an English Translation by Horace White, M.A., LL.D*. (In Four Volumes). Vol. IV. Harvard University Press.
Wick, D. P. 2019: Augustus and the Problem of the Pax Deorum – A Case Study in Social & Religious Motives at the Birth of the Roman Empire. – *Athens Journal of Mediterranean Studies* 5, 1, 1-10.
Woodman, A. J. 2004: *Tacitus: The Annals*. Hackett Publishing Company, Inc.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.04

THE CASE OF "MARCUS PRIMUS" ACCORDING TO CASSIUS DION'S HISTORIA ROMANA IN THE CONTEXT OF ODRYSIAN-BESSIAN RELATIONS

Stefan Yanakiev

Marcus Primus was a provincial governor of Macedonia in the time of Augustus. To secure the safety of the Roman positions is one of his primary goals. One of his acts, however, incited the wrath of both the Senate and Augustus himself, an unregulated attack on Rome's allies – the Odrysians. Because of that soon after his return from his governorship, he was tried and condemned by a iudicium publicum. The main source of information is Cassius Dion's Historiae Romanae – and his account is unsatisfactory in more than one respect. Nevertheless, it manages to create some insight behind the motivations and considerations that set Mark Prim into action. Abstracting from the intrigues of Augustus and ignoring the peculiarities of Roman law, the march against the Odrysians is a fact. The case with the trial is worth considering since he has the potential to clarify the situation with the Odrysian political presence in the Eastern Balkans, and the manifestation of Bessi as a military factor at the same time.

Key words: Marcus Primus, Macedonia, Thrace, Odrysians, Bessae.

Стефан Янакиев,
гл. ас. д-р, Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол"
– Българска академия на науките;
syanakiev93@gmail.com; wreathbearer@outlook.com

https://doi.org/10.62761/590.ST16.05

МАРЦИАН КАПЕЛА И НЕГОВИТЕ СВЕДЕНИЯ ЗА ТРАКИЯ И ТРАКИТЕ В ШЕСТА КНИГА НА *DE NUPTIIS PHILOLOGIAE ET MERCURII*

Мирослав Василев

Името на Марциан Капела, с редки изключения,[1] не се споменава в публикациите на българските автори, проучващи Тракия и траките. Целта на настоящата студия е да представи и коментира Марциановите сведения за Тракия и траките в Шеста книга на *De Nuptiis Philologiae et Mercurii* (*Бракосъчетанието между Филология и Меркурий*).

Марциан Капела: живот и дейност

Сведенията за Марциан Капела са крайно оскъдни. Почти цялата налична информация се съдържа в *De Nuptiis Philologiae et Mercurii* под формата на автобиографични бележки. Там той се самоназовава Felix[2] и Felix Capella.[3] В заглавията и подписите на различните ръкописи името му е изписано като Martianus Min(n)e(i)us Felix Capella,[4] на места с добавката *Afer Carthaginiensis*. За връзката му с Картаген свидетелстват и неговите собствени думи,[5] които обикновено се приемат като доказателство, че той е роден, израства и прекарва по-голямата част от живота си именно в този град.[6] Марциан Капела на два пъти споменава сина си Марциан и неколкократно определя себе си като мъж в напреднала възраст.[7] Поради специфичния му стил и заради

[1] Вж. напр. Detschew 1976, 306, 338, 530; Делев 2002, 273; 2014, 213.
[2] Mart. Cap. VI.576.
[3] Mart. Cap. VIII.806; IX.999.
[4] Leonardi 1959, 443n2. Cf. Wessner 1930, col. 2003.57 – "Martianus Min(n)eus Felix Capella".
[5] Mart. Cap. IX.999 – *beata alumnum urbs Elissae quem videt*.
[6] Вж. напр. Stahl 1971, 12; Grebe 1999, 12. Вж. също Wessner 1930, col. 2004.1-3.
[7] Mart. Cap. I.2 – *Dum crebrius istos Hymenaei versículos nescioquid inopinum intactumque moliens cano, respersum capillis albicantibus verticem incrementisque lustralibus decuriatum nugulas ineptas aggarrire non perferens Martianus intervenit dicens 'quid istud, mi pater, quod nondum vulgata materie cantare deproperas et ritu nictantis antistitis, priusquam fores aditumque reseraris, ὑμνολογεῖς?'*; IX.997 – *Habes anilem,*

отчасти повредения текст на автобиографичната поема интерпретацията на останалите сведения[8] е проблематична. Показателни в това отношение са множеството различни предположения за социалния му статус и професионалната му кариера: живеещ в бедност самоук селянин, учител по реторика, граматик, юрист или дори проконсул. Обект на спорове са също месторождението му (Картаген или Мадаура) и мястото, където прекарва старините си (Картаген или Рим).[9]

Не по-малко дискусионен е въпросът за времето, в което живее и твори Марциан Капела.[10] Сигурен terminus ante quem за написването на *De Nuptiis* е редакцията на текста от Секурус Мелиор Феликс, датирана твърдо в 498 или 534 г.[11] Отбелязването на длъжността *проконсул*[12] и определянето на Картаген като *inclita pridem armis nunc felicitate reverenda*[13] дават основание на някои съвременни изследователи да свалят горната граница до 439 г. (превземането на града от Гензерих) или до 429 г. (прехвърлянето на вандалите в Африка). Други интерпретират думите *ostia Tiberina dehincque ipsa caput gentium Roma armis viris sacrisque quamdiu viguit caeli vestri laudibus conferenda*[14] като свидетелство, че по отношение на Рим Марциан Капела описва състоянието на нещата отпреди превземането му от Аларих и съответно предлагат 410 г. Съществува и по-крайно мнение, според което подходящ terminus ante quem е 330 г., тъй като Марциан Капела употребява названието Бизантион, а не Константинопол.[15]

Сигурен terminus post quem за написването на *De Nuptiis* е ползването на Солин като източник. Това не е от съществена полза, понеже той бива датиран между края на I и средата на IV в. Връзката с него обаче е един от аргументите за отхвърляне на 330 г. като terminus

Martiane, fabulam . . . , 1000 – *testem ergo nostrum quae veternum prodidit secute nugis, nate, ignosce lectitans*.

[8] Mart. Cap. I.2; VI.577; IX.998-999.

[9] Вж. различните мнения при Stahl 1971, 12 и n. 18-19, 16-20; Grebe 1999, 12-15.

[10] По този въпрос вж. Wessner 1930, col. 2004.1-51; Stahl 1971, 12-16; Barnish 1986; Cameron 1986; Grebe 1999, 16-22; 2000.

[11] Всички дати в текста са след Христа, освен ако изрично не е посочено друго.

[12] Mart. Cap. IX.999.

[13] Mart. Cap. VI.669.

[14] Mart. Cap. VI.637.

[15] Mart. Cap. VI.657.

ante quem – Марциан Капела отбелязва Константинопол с името Бизантион не поради това че пише преди преименуването на града, а защото почти дословно следва Солин, който от своя страна перифразира Плиний.[16] Заключението прави възможно търсенето на terminus post quem след 330 г. Обикновено като най-подходяща дата се посочва 410 г. Датировката се основава на виждането, че в VI.637 е налице намек за отминалата мощ на Рим, което се приема като знак, че там е отразено положението след опустошаването на града от вестготите. Със същия аргумент за долна граница са предложени 455 г. (превземането на Рим от Гензерих) и 468 г. (разгромът на флотата на Василиск). И в двата случая са направени уточненията, че в Картаген проконсулатът съществува и след 439 г., и че е възможно Марциан Капела да говори за просперитет на града под властта на вандалите. Накрая, заради неспоменаването на *De Nuptiis* при Аврелий Августин († 430), за terminus post quem се приема и 430 г.

От казаното дотук се вижда, че Марциан Капела и неговият основен труд са поставяни в широките хронологически рамки от 284/330 до 498/534 г., като традиционната датировката за *De Nuptiis* е между 410 и 429/39 г. В много проучвания обаче тенденцията е за втората половина на V и началото на VI в.

***De Nuptiis Philologiae et Mercurii:* заглавие и сюжет**

De Nuptiis Philologiae et Mercurii е основният труд на Марциан Капела.[17] Точното заглавие на това произведение е несигурно.[18] На основата на някои податки в текста се допуска, че Марциан го наименува *Disciplinae*.[19] В ръкописите обаче заглавието липсва, като единствено в началото на един, определян като немного надежден, кодекс е изписано *De VII liberalibus artibus*. Измежду споменаващите го

[16] Pliny *NH* IV.46 (Detlefsen 1904, 59) – *promunturium Chryseon Ceras in quo oppidum Byzantium* . . . Solin 10.17 (Mommsen 1864, 78.8-9) – *promunturium Ceras Chryseon Byzantio oppido nobile* . . . Mart. Cap. VI.657 (Willis 1983, 231.21-232.1) – *promuntorium Ceras Chryseon Byzantio oppido celebratum*.

[17] За възможността той да е автор на трактат по метрика вж. De Nonno 1990.

[18] По този въпрос вж. Wessner 1930, col. 2004.59-2005.22; Stahl 1971, 21n2.

[19] Mart. Cap. I.36 – *Disciplinas*; II.138 – *Artes* . . . *Disciplinae*, 173 – *Disciplinis*; IX.998 – *disciplinas cyclicas*.

по-ранни автори Касиодор, който не е запознат с Марциановото съчинение от първа ръка,[20] го отбелязва като *De septem disciplinis*,[21] докато Фулгенций, обяснявайки значението на думата *celibatum*, го цитира по следния начин: *in libro de nuptiis Mercurii et Philologiae*.[22] Последното е често употребявано в научната литература, но в ръкописите *Liber de nuptiis Philologiae et Mercurii* се отнася само до първите две книги, докато останалите седем са наименувани според темите, които обсъждат.

De Nuptiis се състои от девет книги, от които Първа и Втора описват подготовката за бракосъчетанието между Филология и Меркурий. В търсене на подходяща невеста Меркурий първо се спира на София, а след това на Мантике и Псюхе, но поради различни причини се отказва от намерението си да се ожени за една от тях.[23] Следвайки съвета на Аполон, той избира начетената девойка Филология.[24] След препоръка на Юпитер Съветът на боговете одобрява неговия избор. Решението е потвърдено от Юпитер и е изписано на бронзови таблички, които са обнародвани по градове и кръстовища.[25] След продължителна подготовка и след като изпива чашата на безсмъртието, Филология е отнесена на небето.[26] Преминавайки през различни небесни места, тя достига до дома на Юпитер, където е събран Съветът на боговете.[27] Там също присъстват Омир, Вергилий, Орфей, Платон, Аристотел и др.[28] Церемонията започва с подаръци от страна на Меркурий, доведени са една след друга избрани девойки от неговото домакинство.[29] Тук разказът прекъсва с поема, която

[20] Cass. *Inst*. II.3.20 – *Audivimus etiam Felicem Capellam aliqua de disciplinis scripsisse deflorata, ne talibus litteris fratrum simplicitas linqueretur ignara; quae tamen ad manus nostras adhuc minime pervenire potuerunt. Sed melius est ut nec illa vobis quandoque pereant, et ista quamvis exigua desiderantibus celeriter offerantur*.
[21] Cass. *Inst*. II.2.17 – *Felix etiam Capella operi suo de Septem Disciplinis titulum dedit*.
[22] Fulg. *Expositio Sermonum antiquorum ad grammaticum calcidium* 45 – *Celibatum dici uoluerunt uirginitatis abstinentiam, unde et Felix Capella in libro de nuptiis Mercurii et Philologiae ait: ‚Placuit Mineruae pellere celibatum‘*.
[23] Mart. Cap. I.6-7.
[24] Mart. Cap. I.22-24.
[25] Mart. Cap. I.41, 91-96.
[26] Mart. Cap. II.99-146.
[27] Mart. Cap. II.147-209.
[28] Mart. Cap. II.210-213.
[29] Mart. Cap. II.218.

уведомява читателя, че митологическата част от произведението приключва, че книгите, които следват, разглеждат изкуствата, и че в тях няма измислици, а е обърнато внимание на сериозни дисциплини, без да са избягвани шегите.[30] В следващите седем книги под формата на монолози на различни жени са представени седем изкуства: в книга Трета говори стара, но много чаровна жена, наречена Граматика, но също и Литература; в Четвърта – Диалектика, чийто изказ е усукан на възел; в Пета – високата, самоуверена и красива Реторика; в Шеста – прекрасната Геометрия, която държи в дясната си ръка чертожна пръчка, а в лявата – солидна сфера; в Седма – Аритметика, жена с изключителна красота и със знатен и много древен произход; в Осма – Астрономия, която носи в едната си ръка дълъг един кубит блестящ измервателен уред, а в другата – книга; в Девета – възвишената Хармония, с кръгъл, подобен на щит, предмет в дясната ръка и изображения на театрални увеселения – в лявата. Произведението завършва с автобиографична поема, адресирана към Марциан, сина на Марицан Капела.[31]

Книга 6. *Геометрия*

Заглавието на Шеста книга е подвеждащо. Прекрасната Геометрия, която държи в дясната си ръка чертожна пръчка, а в лявата – солидна сфера, представя не една, а две дисциплини: география и геометрия. При това редовете, посветени на първата, са около пет пъти повече. Допуска се, че причината за представянето на две дисциплини в една книга се дължи на слабите познания на Марциан Капела по геометрия и на предположението му, че този предмет няма да предизвика интереса на читателите му. Допълването на книгата до необходимия обем с географски материал се обяснява с големия по това време интерес към трудовете на Плиний и на Солин по темата.[32] Що се отнася до съдържанието ѝ, *Геометрия* условно може да се раздели на следните части: въведение, което съдържа обичайните за

[30] Mart. Cap. II.220.
[31] Mart. Cap. IX.997-1000.
[32] Stahl 1971, 128-129. Следван от Grebe 1999, 282-283. Вж. също Ferré 2007, xlv-xlvii.

произведението поеми и диалози (567-589); география (590-703); коментари на боговете (704-705); геометрия (706-723); край (724).

От изброените части интерес за настоящото изследване представлява единствено географската. В нея са представени математическата география (590-622) и т. нар. хорография (622-703). В редовете, посветени на математическата география, са разгледани въпросите за формата и размера на Земята, за позицията ѝ в пространството, за делението ѝ на зони и полукълба, за дължината и ширината на обитаемия свят и за разпростирането на Океана. Марциан Капела отхвърля виждането на Анаксагор, че земята е плоска, и позовавайки се на Дикеарх и на наблюденията на други автори, твърди, че формата ѝ е кръгла и дори – сферична. За обиколката ѝ той цитира изчисленията на Ератостен (252 000 стадия) и Птолемей (180 000 стадия), без да изказва предпочитание към мнението на нито един от тях. Относно позицията ѝ в пространството, Марциан приема, че Земята стои неподвижно в центъра на Вселената, в подкрепа на което привежда редица доказателства. След това той разделя земното кълбо (*orbis terrae*) на пет зони, наречени също пояси (две обитаеми и три необитаеми поради студа и жегата), и на две полукълба – Горно (заобиколено от Океана) и Долно. Според него във всяко полукълбо има по пет области. Северната обитаема област на Горното полукълбо е населявана от *нас* (*quae a nobis habitatur*), а южната – от т. нар. ἄντοικοι. В обитаемата област на Долното полукълбо, противоположна на *нашата* (*qui nobis obversi*), са антиподите, а в тази, противоположна на ἄντοικοι, са ἀντίχθονες. Що се отнася до дължината и ширината на обитаемия свят, Марциан Капела казва следното. Артемидор изчислява разстоянието от най-отдалечените райони на Индия до Херкулесовите стълбове при Гадес на 8577 мили, докато Исидор – на 9818. Артемидор също така добавя 991 мили за отсечката от Стълбовете до Артабрийския нос. Съществуват и два маршрута, които включват продължително плаване по море. В единия случай става въпрос за преход от 8578 мили от устието на Ганг до Гадес, а във втория – за 8685 мили (по данните на Артемидор) от Ганг до Западния океан. Ширината на обитаемия свят е много по-малка от дължината му: 5462 мили от бреговете на Етиопския океан до устието на Танаис, а ако се плава през моретата – с 678 мили по-малко. Според Артемидор дотам се простират

географските познания. Исидор обаче добавя 1250 мили до Туле. Накрая Геометрия (т.е. Марциан) определя тези числа като нереални и заявява, че ширината е равна на дължината. Редовете, посветени на математическата география, завършват с примери за плавания на флотилии и на частни лица в различни части на Океана, които, както смята Марциан, доказват, че сушата на Горното полукълбо е заобиколена отвсякъде от море.

Хорографската част представлява класическо описание на обитаемия свят, в което е предоставена информация за броя и имената на континентите и за границите между тях, за местоположението на различни области и за административното им деление, за населяващите ги племена и за обичаите и поминъка им, за разположените в пределите им селища и за техните основатели, за течението на някои реки и т.н. Марциан Капела отбелязва, че според повечето автори в Горното полукълбо съществуват три континента: Европа, Азия и Африка. Той уточнява, че протокът при Гадис разделя Европа от Африка, река Танаис – Европа от Азия, а река Нил – Азия от Африка, и добавя, че мнозина са на мнение, че европейският континент завършва при пролива Пропонтида, и че Пропонтида, минавайки през теснини, се простира до Меотида. След това Марциан разглежда обитаемия свят, като за начална точка му служи Испания. В стила на периплусите описанието на Европа следва морския бряг. Първо е обърнато внимание на южното ѝ крайбрежие (и земите над него) от Гадис до устието на Меотида и на островите в четирите големи залива. Въпросните заливи са очертани по следния начин: първият се простира от Гадис до Брутийския залив, вторият започва от Лацинийския нос и завършва с Акрокеравнийския нос в Епир, третият обхваща брега от Акрокеравнийските планини до Хелеспонта, а четвъртият включва участъка от Хелеспонта до устието на Меотида. После е описано северното ѝ крайбрежие (от изток към запад) до теснините при Гадис заедно с част от Британските острови и митичния остров Туле. Описанието на ойкуменето продължава, отново в стила на периплусите, със средиземноморския бряг на Африка (от запад към изток), като на моменти се отклонява към вътрешността, където са отбелязани някои племена и река Нигер. Редовете, отнасящи се до

Азия, започват с Египет, след това дават сведения за части от брега (и земите над него), простиращ се от Канопското устие на Нил до устието на Меотида, и за вътрешността – от Асирия до серите и Източния океан, и завършват с южните земи на континента – Индия, остров Тапробане и азиатския бряг западно от Индия и областите над него. Описанието на обитаемия свят приключва с южните части на Африка и с някои близки и по-далечни острови. Накрая Геометрия (т.е. Марциан) уточнява, че в този кратък преглед на страните и тяхното разположение са пропуснати незначителните неща и предоставя данни за дължината и обиколката на различни части от ойкуменето в римски мили.

В хорографския дял от съчинението си Марциан Капела се позовава на шестима автори: Агрипа, Варон, Тукидид, цар Юба, Артемидор и Демодамас. По всяка вероятност той не ползва трудовете им,[33] а просто преразказва Плиний, при когото е налична идентична информация.[34] Нещо повече. Почти целият, а според някои изследователи даже целият, хорографски материал в *De Nuptiis* намира успоредици при Плиний и Солин.[35] Това наблюдение води до извода, че за написването на хорографията си Марциан Капела се основава директно или чрез посредник основно или дори единствено на техните описания на ойкуменето.[36] Като цяло сведенията от Плиний преобладават и са видими в целия хорографски дял, докато тези от

[33] Ferré 2007, lxxiv-lxxv; Racine 2014, 159.

[34] Mart. Cap. VI.632 = Plin. *NH* III.16; Mart. Cap. VI.634 = Plin. *NH* III.37; Mart. Cap. VI.639 = Plin. *NH* III.44–45; Mart. Cap. VI.646 = Plin. *NH* III.86; Mart. Cap. VI.662 = Plin. *NH* IV.77-78; Mart. Cap. VI.676 = Plin. *NH* V.51; Mart. Cap. VI.692 = Plin. *NH* VI.49 (също Solin 49.5-6). Разстоянията, посочени от Марциан Капела и Плиний за ширината на Бетика при Агрипа (Mart. Cap. VI.632 = Plin. *NH* III.16) и за дължината на европейския бряг при Варон (Mart. Cap. VI.662 = Plin. *NH* IV.78), се различават. Възможно е различията да се дължат на погрешно ексцерпиране от страна на Марциан.

[35] Вж. напр. Stahl 1971, 48; Ferré 2007, lxxv; Racine 2014, 159. За списък на съответните успоредици вж. Lüdecke 1862, 33-35 (за успоредици с Плиний и със Солин); Mommsen 1864, 255; 1895, 243-244 (за успоредици със Солин); Willis 1983, 217-249 (за успоредици с Плиний и със Солин); Ferré 2007, lxxv-lxxviii (за успоредици с Плиний и със Солин). Според Ferré (2007, lxxviii) от 81 параграфа, съдържащи се в хорографската част, 44 са взети от Плиний, 15 – от Солин, а в останалите 22 има елементи заети от двамата автори.

[36] По този въпрос вж. Wessner 1930, col. 2010.27-37; Stahl 1971, 47-48, 133; Grebe 1999, 31, 334; Racine 2014, 159-163.

Солин са концентрирани основно в часта, посветена на Изтока.[37] Изказани са различни предположения поради каква причина на места Марциан Капела се осланя на Солин, при положение че последният също ползва директно или чрез посредник Плиний. Според Ferré изборът не е на Марциан, а на следвания от него компилатор на Плиний и Солин, който, след като отделя твърде много внимание на Европа и Африка, в даден момент решава бързо да приключи с описанието на Азия и за тази цел се обръща към *Сбирка от забележителности*, тъй като това съчинение предлага резюме на Плиниевия материал за Азия.[38] Друго предположение свързва извличането (от самия Марциан) на данни от Солин с неговата репутация (утвърдена с изданието на *Liber genealogus* от 455 г.) на авторитет в областта на географията на източните страни, в чийто труд е възможно да се намерят сведения за местни истории и екзотични неща.[39] Не по-малко дискусионен е въпросът дали Марциан черпи директно от Плиний и Солин или разчита на междинен източник. Под влияние на заключението на Момзен, че Солин епитомизира хорография, основаваща се на *Естествена история* и на други автори на хорографии и на хронографии,[40] част от съвременните изследователи приемат, че и Марциан Капела работи с епитомизирана версия на това съчинение, а също и на *Сбирка от забележителности*[41] или с тяхно общо епитоме, съставено от анонимен компилатор между III и V в.[42] Други, макар и да не отхвърлят подобна възможност за *Естествена история*, настояват, че той ползва Солин без посредник.[43] Относно метода му на ексцерпиране, Марциан, в желанието си да съкрати значително материала, наличен в първоизточниците му, пренебрегва редица сведения и редуцира цели параграфи до няколко изречения, което на места води до погрешни и абсурдни твърдения и до изкривяване на първоначалния смисъл на поднесената информация. Не липсват и

[37] Вж. също Stahl 1971, 48; Racine 2014, 160.
[38] Ferré 2007, xciv.
[39] Racine 2014, 159-163.
[40] Mommsen 1864, xxi-xxiv; 1895, xvii-xix.
[41] Вж. напр. Stahl 1971, 47-48.
[42] Ferré 2007, lxxviii-lxxix.
[43] Racine 2014, 163.

несъответствия, като например различия в числата в *De Nuptiis* и в *Естествена история* за някои разстояния в римски мили, което може да се дължи на небрежност от страна на Марциан или на коруптни форми в оцелелите до наши дни ръкописи.[44]

Тракия и траките в *Геометрия*

Първото сведение, което може да се свърже с Тракия, е отбелязването на устието на Понта. То е в редовете, посветени на математическата география, и е част от дискусията на Марциан Капела за дължината и ширината на обитаемия свят. Там той уточнява, че ширината му е много по-малка от неговата дължина и продължава по следния начин:

Mart. Cap. VI.615 (Willis 1983, 215.15-19)
nam colligitur in quinquagies quater centena sexaginta duo milia. quippe a litore Aethiopici Oceani, qua habitabilis primum est, ad Meroen, inde Alexandriam, Rhodum, Cnidum, Coum, Samum, Chium, Mitylenen, Tenedum Sigeumque promuntorium, os Ponti, Carambim promuntorium, os Maeotidis, ostium Tanais praedicta dimensio comprobatur.

В цитирания текст се твърди, че ширината на ойкуменето е 5462 мили, измерени от брега на Етиопския океан (първото обитаемо място) до устието на Танаис, с междинни точки Мерое, Александрия, Родос, Книдос, Кос, Самос, Хиос, Митилена, Тенедос, Сигейския нос, устието на Понта, нос Карамбис и устието на Меотида. Несъмнено източникът на тази информация е Плиний,[45] който по всяка вероятност ползва Исидор от Харакс.[46] Споменаването на устието на Понта в този

[44] По тези въпроси вж. Stahl 1971, 133-134, 137-142.
[45] Вж. също Lüdecke 1862, 33; Stahl, Johnson 1977, 230n61; Willis 1983, 215; Ferré 2007, lxviii.
[46] Plin. *NH* II.245 (Detlefsen 1904, 2-3) = BNJ 781 F 7 – *Latitudo autem terrae a meridiano situ ad septentriones dimidio fere minor est. Isidoro* (BNJ *fere mino<r, Isido>ro*) *colligit /LIIII/ LXII, quo palam fit quantum et hinc vapor abstulerit et illinc rigor. neque enim deesse terris arbitror aut non esse globi formam, sed inhabitabilia utrimque inconperta esse. Haec mensura currit a litore Aethiopici oceani, qua modo habitatur, ad Meroen DCXXV, inde Alexandriam /XII/ L̄, Rhodum DLXXXIIII, Cnidum LXXXVI D* (BNJ *LXXXVII D*)*, Coum XXV, Samum C̄, Chium XCIIII, Mytilenen LXV, Tenedum CXIX, Sigeum promunturium XII*

контекст не е изненадващо. Обикновено при изчисляването на ширината на обитаемия свят античните географи събират разстоянията между определени топоними, разположени по меридиана, минаващ през Мерое и Александрия, понеже за тях разполагат с адекватна за времето си информация (вътрешността на Африка на запад от посочения меридиан остава почти непозната). Според античните представи на север този меридиан води до района на Боспора и Хелеспонта, а оттам продължава направо през откритите води на Понта, което прави устието му, а също така и Бизантион и Хелеспонта,[47] удобни и дори наложителни за отбелязване междинни точки.

Следващото сведение се намира в хорографския дял и се отнася до Хелеспонта:

Mart. Cap. VI.626 (Willis 1983, 218.3-8)

Hoc igitur freto laevorsum Europa distenditur usque in Tanais fluminis gurgitem, a quo inchoans Asia Nili itidem alveo limitatur; qui quidem Nilus eandem Africamque disrumpens telluris complexum intersecat multitudine fluviorum. Europam tamen terminari Propontidis faucibus dixere quamplurimi, quae Propontis post angusta discedens ad Maeotidem usque perfertur.

Марциан Капела, очертавайки границите на континентите, пише следното: наляво от протока, Европа се простира до Танаис; от тази река започва Азия; Азия е отделена от Африка чрез течението на Нил, който разсича земята с много потоци; според мнозина Европа завършва при пролива Пропонтида; Пропонтида, след като минава през теснини, достига до Меотида. Текстът е компилиран от съчиненията на Плиний и Солин.[48] От *Естествена история* е взета информацията за Танаис и Нил като граници на континентите,[49] а тази за разпростирането на

D, os Ponti CCCXII D, Carambin promunturium CCCL, os Maeotis CCCXII D, ostium Tanais CCLXXV . . .

[47] Strabo I.4.2; II.5.7.

[48] Вж. също Stahl, Johnson 1977, 232n68; Willis 1983, 218; Ferré 2007, lxxv.

[49] Plin. *NH* III.3 (Detlefsen 1904, 5-6) – *Terrarum orbis universus in tres dividitur partes, Europam Asiam Africam. Origo ab occasu solis et Gaditano freto, qua inrumpens oceanus*

Хелеспонта – от *Сбирка от забележителности*.[50] Приема се, че източникът на Солин е Плиний.[51]

Според Марциан Капела третият залив на Европа обхваща брега от Акрокеравнийските планини до Хелеспонта. Във въведението към описанието му той споменава Тракия, а след като приключва с Епир – и други топоними, имащи отношение към настоящото изследване:

Mart. Cap. VI.651 (Willis 1983, 227.16-228.7)

Tertius autem Europae sinus Acroceraunis inchoans montibus Hellesponto terminatur ac sinus habet decem novem provinciasque quamplures. nam ibi sunt Epirus, Acarnania, Aetolia, Phocis, Locris, Achaia, Messenia, [laconia] Laconica, Argolis, Megaris, Attice, Boeotia. item ab alio latere alioque mari Phocis et Locris, Doris, Pthiotis, Thessalia, Magnesia, Macedonia, Thracia, Graecia omnis. Epiros autem incipit a Ceraunii montibus, in qua primi Chaones, a quibus dicta Chaonia. deinde mons Pindus Dryopesque Molossique Dodonaei, Iovis fano inclito celebrati. <Triballi> (Willis) *a tergo inter ceteros populos; a fronte* (Dick ex Pliny *NH* IV.3; *ponte*; *sponte*; *ponto*) *iunguntur Moesia ac Maedia; Thraces usque ad Pontum. Rhodopae mox et Haemi videtur excelsitas*.

Марциан отбелязва, че третият залив има деветнадесет залива и голям брой провинции, като две от тях са Македония и Тракия. Следва описание на Епир с изброяване на някои от населяващите го племена. После Марциан твърди: отзад, между другите народи, са трибалите (добавено от Willis), а отпред се съединяват „Мезия“ и Медия; чак до Понта са траки; след това се вижда височината на Родопите и Хемус. В

Atlanticus in maria interiora diffunditur. Hinc intranti dextera Africa est, laeva Europa, inter has Asia. Termini amnes Tanais et Nilus.

[50] Solin 23.15 (Mommsen 1864, 119.6-12) – . . . *qui in Pamphyliam et Aegyptum pertendit: quae aquarum moles torto in septentrionem prius latere, anfractibus magnis iuxta Graecias et Hillyricum per Hellespontum in angustias stringitur Propontidis: quae Propontis Europam Asiamque discriminans ad Maeotidem pervenit*.

[51] Mommsen (1864, 119.11, 251) с препратка към Plin. *NH* VI.1.

случая се касае за съкратен вариант на казаното от Плиний,[52] който обаче говори за съединяващи се отпред меди и дентелети.[53]

Следващите данни се съдържат в описанието на Македония. Марциан Капела започва със следните твърдения: Македония има 150 народа и знаменити владетели, особено Александър, за когото се смята, че е син на Филип, но чиято майка Олимпия твърди, че го зачева от змей; той е завоевател на света; неговите преброждания и победи се простират до пределите, достигнати от Либер и Херкулес. След това пише:

Mart. Cap. VI.655 (Willis 1983, 230.17-231.3)

haec tamen Macedonia populos, qui Edonii dicebantur, totamque Mygdoniam, Pieriam Emathiamque recepit in nomen. haec in Thracium limitem terminum ducit. meridiana Epirotis habitatur, a vespera [a] Dardanis et Illyriis; a septentrione Paphlagonia ac Paeonia: inter ipsam et Thraciam amnis Strymon pro limite est, ab Haemi montis vertice defluens. in ea Rhodope, quem Mygdonium asserunt montem, et Athos abscissus a continenti Xerxe viribus utente Persarum…

В цитирания текст Марциан отбелязва, че тази Македония дава името си на народите, които преди са наричани едони, и на всички от

[52] Вж. също Lüdecke 1862, 34; Stahl, Johnson 1977, 242n126; Willis 1983, 227; Ferré 2007, lxxvi.

[53] Plin. *NH* IV.1-3 (Detlefsen 1904, 46) – *Tertius Europae sinus Acroceraunis incipit montibus, finitur Hellesponto, amplecitur praeter minores sinus |XIX| XXV passuum. In eo Epiros, Acarnania, Aetolia, Phocis, Locris, Achaia, Messenia, Laconica, Argolis, Megaris, Attice, Boeotia, iterumque ab alio mari eadem Phocis et Locris, Doris, Phthiotis, Thessalia, Magnesia, Macedonia, Thracia. Omnis Graeciae fabulositas sicut et litterarum claritas ex hoc primum sinu effulsit, quapropter paulum in eo conmorabimur.* [2] *Epiros in universum appellata a Ceraunis incipit montibus. In ea primi Chaones a quibus Chaonia, dein Thesproti, Antigonenses, locus Aornos et pestifera avibus exhalatio, Cestrini, Perrhaebi quorum mons Pindus, Cassiopaei, Dryopes, Selloe, Hellopes, Molossi apud quos Dodonaei Iovis templum oraculo inlustre, Talarus mons centum fontibus circa radices Theopompo celebratus.* [3] *Epiros ipsa ad Magnesiam Macedoniamque tendens a tergo suo Dassaretas supra dictos, liberam gentem, mox feram Dardanos habet. Dardanis laevo Triballi praetenduntur latere et Moesicae gentes, a fronte iunguntur Maedi ac Denseletae, quibus Threces ad Pontum usque pertinentes. Ita succincta Rhodopes mox et Haemi vallatur excelsitas*.

Мигдония, Пиерия и Ематия, и че границите ѝ се простират до Тракия. После той изброява граничните ѝ племена и топоними: на юг живеят епироти, на запад – дардани и илири, на север са Пафлагония и Пеония, а границата с Тракия е течението на Стримон, който се спуска от върха на планината Хемус. Там са и Родопите, наречени Мигдонска планина, и Атон, отделен от континента от Ксеркс с помощта на войската на персите. В своята цялост македонският екскурс е компилиран от *Естествена история* и от *Сбирка от забележителности*.[54] В частта, отнасяща се до Тракия, е следван единствено Солин (с погрешно посочване на Пафлагония, вместо на Пелагония), което се вижда не само от съдържанието, но и от структурата на двата текста.[55] Солин от своя страна перифразира Плиний.[56]

Следва описание на Тракия, което, както може да се очаква, изобилства от данни за траките и техните земи:

Mart. Cap. VI.656-658 (Willis 1983: 231.9-232.8)

Sequitur Thracia, cuius incolae barbari habent appetitum maximum mortis, et qui a dextera parte Strymonis degunt Bessi et Denseletae usque Mestum amnem, qui Pangaeum ambit. nam Hebrum Odrysiae nives

[54] Cf. Plin. *NH* IV.33, 35, 37-39; Solin 9.1-8, 18. Вж. също Kopp 1836, 535 ad *Olympias*, *Emathiam*, *Paphlagonia*; Lüdecke 1862, 34 (с препратка само към Солин); Mommsen 1864, 255 (с препратка само към Солин); Stahl, Johnson 1977, 244n138-140; Willis 1983, 230; Ferré 2007, lxxvi.

[55] Solin 9.1-3 (Mommsen 1864, 69.19-70.12) – *Qui Edonii olim populi quaeque Mygdonia erat terra aut Pierium solum vel Emathium, nunc omne uniformi vocabulo Macedonica res est, et partitiones quae specialiter antea seiugabantur, Macedonum nomini contributae factae sunt corpus unum*. [2] *Igitur Macedoniam praecingit Thracius limes: meridiana Thessaliae Epirotae tenent: a vesperali plaga Dardani sunt et Illyrii: qua septemtrione tunditur Paeonia ac Pelagonia protegitur a Triballis: montanis excessibus aquilonio frigori obiecta*. [3] *inter ipsam et Thraciam Strymon amnis facit terminum, qui ab Haemi iugis inrigat. verum ut sileam aut Rhodopen Mygdonum montem aut Athon classibus Persicis navigatum continentique abscissum mille quingentorum passuum longitudine . . .*

[56] Pliny *NH* IV.33 (Detlefsen 1904, 55) – *Macedonia postea CL populorum, duobus incluta regibus quondamque terrarum imperio, Emathia antea dicta. Haec ad Epiroticas gentes in solis occasum recedens post terga Magnesiae atque Thessaliae infestatur a Dardanis. partem eius septentrionalem Paeonia ac Pelagonia protegunt a Triballis*, 35 (Detlefsen 1904, 56) – . . . *Mygdones, montes Rhodope* . . ., 37 (Detlefsen 1904, 56) – . . . *fretum quo montem Atho Xerxes Persarum rex continenti abscidit in longitudine passuum MD*, 38 (Detlefsen 1904, 57) – *Dein Macedoniae terminus amnis Strymon ortus in Haemo*. Вж. също Mommsen 1864, 250.

complent, qui inter diversos barbaros fluens etiam Ciconas perluit, quorum confinio Haemus sex milibus passuum cacumen extollens vicinia perflatur astrorum. cuius item terga diversae gentes tenent, inter quas Getae, Sarmatae, Scythae. dehinc Pontum Sithonia gens habet, quae gloriam Orphei progeniti vatis perfectione sortita est; nam in Spertio promuntorio ille vitam aut sacris impendit aut fidibus. [657] *mox regio Maronia ac Tyrida oppidum, in quo equi Diomediaci stabulati. circa eum <locum> Abdera, cui constructae Diomedis soror suum nomen ascripsit, quod oppidum Democriti physici ortu potius decoratum. eandem Thraciam Polydori sepulchro signatam nec poetae praetereunt. illic promuntorium Ceras Chryseon Byzantio oppido celebratum, quod a Dyrrachio septingentis undecim milibus distat; eo enim interstitio a se utraque maria recesserunt, id est Adrias et Propontis. illic Hellespontus angustior per stadia septem ab Europa Asiam dividit*. [658] *hic quoque duae civitates, quarum una, id est Sestos, Europae est, Abydos Asiae. deinde promuntoria contraria: <Mastusia>* (Lüdecke ex Solin 10.22) *Cherronesi, in quo terminatur Europae sinus tertius, et Asiae Sigeum* (Salmasius ex Pliny *NH* IV.49; aegeum *libri*)*, in quo Cynossema dicitur locus Hecubae sepulchro tumulatus.*

Марциан Капела започва с твърдението, че жителите на Тракия са варвари, които имат голям стремеж към смъртта. После той предоставя следната географска информация: *беси и дентелети живеят от дясната страна на Стримон, до река Места, която обикаля Пангей; снеговете на Одрисия пълнят Хеброс, който тече през различни варвари и също така измива земите на киконите, с които граничи Хемус, чийто връх се издига на шест мили и е духан от ветрове заради съседство със звездите; гърба му владеят различни племена, между които гети, сармати и скити; след това е населяващото Понта племе на ситоните, което придобива слава от съвършенството на родения там поет Орфей, понеже той живее на нос Спертий и се посвещава или на свещенодействия, или на лирите; после е областта Марония и селището Тирида, където се намират конете на Диомед; наоколо е град Абдера, на когото сестрата на Диомед дава името си при основаването му, и който е град по-скоро прославен с раждането на*

физика Демокрит; поетите съвсем не подминават да отбележат, че в Тракия е гробът на Полидор; там е нос Златен рог и знаменитият град Византион, който отстои на седемстотин и единадесет мили от Дирахиум; толкова именно е разстоянието, отделящо едно от друго двете морета, т.е. Адрия и Пропонтида; там Хелеспонта се стеснява до седем стадия, разделяйки Европа от Азия; на това място също така има две градски общини, едната от които, т.е. Сестос, е в Европа, а Абидос е в Азия; след това са два противоположни носа – <Мастусия> *на Херсонес, където приключва третият залив на Европа, и Сигейум в Азия, където, говори се, е Киносема – мястото на погребението на Хекуба*.

В описанието си на Тракия и траките Марциан Капела следва изложението на Солин.[57] Сравнението между двата текста показва, че в *De Nuptiis* са налични две несъществени добавки, които липсват в

[57] Solin 10.1, 6-11, 17, 21-22 (Mommsen 1864, 74.19-23, 75.19-77.3, 78.8-12, 79.7-14) – [1] *Nunc in Thraciam locus pergere et ad validissimas Europae gentes vela obvertere. quas qui sedulo experiri velint, non difficulter deprehendent Thracibus barbaris inesse contemptum vitae ex quadam naturali sapientiae disciplina.* [6] *De ritu ista sunt, de locis et populis quae secuntur. Strymonem accolunt dextro latere Denseletae, Bessorum quoque multa nomina ad usque Mestum amnem, qui radices Pangaei circumfluit.* [7] *Hebrum Odrysarum solum fundit, qui fluvius excurrit inter Priantas Dolongos Thynos Corpilos aliosque barbaros: tangit et Ciconas. deinde Haemus sex milibus passuum arduus, cuius aversa Moesiagetae Sarmatae Scythae et plurimae insidunt nationes.* [8] *Ponticum litus Sithonia gens obtinet, quae nato ibi Orpheo vate inter principes iudicatur: quem sive sacrorum sive cantuum secreta in Sperchivo promunturio agitasse tradunt. deinde stagnum Bistonium.* [9] *nec longe regio Maronia, in qua Tirida oppidum fuit equorum Diomedis stabulum: sed cessit aevo solumque turris vestigium adhuc durat.* [10] *Inde non procul urbs Abdera, quam Diomedis soror et condidit et a se sic vocavit, mox Democriti domus physici ac si verum rimere ideo nobilior. hanc Abderam olympiade prima et tricesima senio conlapsam Clazomenii ex Asia ad maiorem faciem restitutam, oblitteratis quae praecesserant, nomini suo vindicaverunt.* [11] *Locum Doriscon inlustrem reddidit Xerxis adventus, quod ibi recoluit militis sui numerum. Polydori tumulum ostendit Aenus. in parte, quam Aroteres Scythae tenuerunt, celebrant quondam urbem Geraniam (Cathizon vocant barbari), unde a gruibus Pygmaeos ferunt pulsos.* [17] *Veniamus ad promunturium Ceras Chryseon Byzantio oppido nobile, antea Lygos dictum, quod a Dyrrhachio abest septingentis undecim milibus passuum: tantum enim patet inter Hadriaticum mare et Propontidem.* [21] *ille autem magnus Hellespontus stringitur in stadia septem, quibus ab Europa Asiaticam plagam vindicat. hic quoque urbes duae: Abydos Asiae est, Sestos Europae.* [22] *Deinde contraria inter se promunturia: Mastusia Chersonesi, ubi finitur Europae sinus tertius, Sigeum Asiae, in quo tumulus est Cynossema dictus Hecubae sepulcrum et turris Protesilai delubro data.* Вж. също Lüdecke 1862, 34; Mommsen 1864, 255; Stahl, Johnson 1977, 245n144-145; Willis 1983, 231-232; Ferré 2007, lxxvi.

Сбирка от забележителности, а също и в *Естествена история*, и очевидно са дело на самия Марциан. Касае се за твърденията, че Хемус *е духан от ветрове заради съседство със звездите* и че *поетите съвсем не подминават да отбележат,* че в Тракия е гробът на Полидор. Съществува и различие в изписването на мястото, което се свързва с Орфей: Spertio (също Sperchio, Spartio, Sparcio, Sperartio) – при Марциан, и Sperchivo (също Sperchiuo, Sperchico, Spergiou) – при Солин. Интересно е също така да се отбележи, че Марциан, очевидно перифразирайки Солиновия израз *Hebrum Odrysarum solum fundit*, споменава за област на име Одрисия – топоним, който е рядко срещан в античната литературна традиция. Що се отнася до източниците на Солин, с основание може да се допусне, че той компилира от Помпоний Мела и Плиний.[58]

В самия край на описанието на третия залив на Европа Марциан Капела отбелязва, че между Херсонес и Самотраки са някои обширни и понастоящем варварски места, след което продължава с описанието на четвъртия залив:

Mart. Cap. VI.660-663 (Willis 1983, 233.13-234.16)

inter Cherronesum (Pliny *NH* IV.74; eronessum *libri*) *et Samothracen quaedam loca vasta nuncque barbarica.* [661] *Quartus vero e magnis Europae sinus ab Hellesponto incipiens Maeotis ostio terminatur. nam vastum mare inter Europam et Asiam in angustias septem stadiorum interfluens coartatur, quas angustias Hellespontum dicunt; hac Xerxes Persidis rex aggregatis navibus ponteque constructo exercitum duxit. verum haec angustiora quadam interrivatione per octoginta sex milia distenduntur, ac rursum diffunditur mare latissimum iterumque contrahitur; sed maris illa diffusio Propontis dicitur, secundaeque angustiae Bosporos appellantur, qui quingentis passibus patet. item hac Darius, Xerxis pater, copias ponte transmisit. cuius ab Hellesponto longitudo ducentis triginta novem milibus invenitur.* [662] *deinde Scythicus diffusi maris sinus, in quo medio Maeotis ostio iungitur lacus; Cimmerius Bosporos id os vocatur. is duobus milibus*

[58] Cf. Mela II.28-29 (Parthey 1867, 39.24-25, 27-29, 40.1-7); Pliny *NH* IV.40-43, 46, 49. За източниците на Солин относно тези от сведенията му, които са ползвани от Марциан, вж. Mommsen 1864, 74.19-23, 75.20-76.14, 20-21, 78.8-12, 79.7-13, 249-250.

et quingentis passibus latus; inter duos Bosporos, id est Cimmerium et Thracium [latus], interpatent milia quingenta. circuitus vero totius Ponti vicies semel quinquaginta milibus, ut Varro quoque non reticet, qui adicit Europae totius longitudinem habere sexagies ter triginta septem milia passusque quingentos. Hister fluvius, ortus in Germania de cacumine montis Abnovae (Salmasius ex Pliny *NH* IV.79)*, sexaginta amnes adsumens etiam Danuvius vocitatur.* [663] *dehinc litus Scythicum confertum multiplici diversitate barbarica; nam illic Getae, Daci, Sarmatae, Hamaxobii* (ex Pliny *NH* IV.80)*, Trogodytae, Alani, Germani. omnis tractus ab Histro ad Oceanum bis decies centum milium passuum est, in latitudinem milibus quadringentis usque ad Sarmatiae* (Dick ex Pliny *NH* IV.81; arminiae, urmeniae, armeniae) *solitudines. nec procul fluvius, lacus, oppidum sub uno cuncta nomine Borysthenes; propter Achillis insula eius sepulchro celebrata.*

В тази част от описанието на четвъртия залив в Европа се съдържа следната информация: *в действителност четвъртият голям залив на Европа започва от Хелеспонта и завършва при устието на Меотида, защото обширното море между Европа и Азия е стеснено, течейки между теснини от седем стадия, които теснини са наричани Хелеспонт; тук Ксеркс, цар на Персия, събира кораби, построява мост и превежда войската; наистина тази теснина се проточва в продължение на осемдесет и шест мили, после пак се разлива в широко море и отново се свива; впрочем това разлято море е наричано Пропонтида, а следващата теснина е назовавана Боспорос, който е широк половин миля; по същия начин тук Дарий, бащата на Ксеркс, прекарал войски по мост; от Хелеспонта са двеста тридесет и девет мили; след това е Скитският залив на широкото море, в чиято среда има устие, съединяващо го с езерото Меотида; на това устие му казват Кимерийски Боспор; то е широко две мили и половина; двата Боспора, Кимерийският и Тракийският, са разделени от разстояние от петстотин мили; действително цялата обиколка на Понта е 2150 мили; това не премълчава Варон, който добавя, че дължината на цяла Европа е 6337 мили и половина; река Хистер, водеща началото си в Германия от върховете на планина Абноба, събира шестдесет потока и се нарича още Данувиус; после скитският бряг събира много и*

различни варвари: защото там са гети, даки, сармати, хамаксобии, трогодити, алани и германи; цялата дължина от Хистер до Океана е 2100 мили, на ширина – четиристотин мили, чак до пустините на Сарматия; съвсем недалеч има река, езеро и селище, всички с едно име – Бористенес; наблизо е островът на Ахил, прочут с неговия гроб.

Цитираният текст представлява резюме на казаното в *Естествена история*.[59] Вярно е, че първата му част (661) има значителни сходства със Солин,[60] но при последния липсват разстоянията от 86 и 239 мили, указани в *De Nuptiis*, което е знак за директно използване на Плиний. Редно е да се отбележи и съществуването на някои различия в посочените числа, което може да се дължи на корумпираните форми в ръкописите или на небрежност от страна на Марциан: според Плиний разстоянието от Истрос до Океана е 1200 мили на дължина и 396 или 4400 мили на ширина, докато при Марциан числата са съответно 2100 мили и 400 мили; Плиний уточнява, че според Варон европейският бряг на Понта възлиза на 1337 мили и половина, а Марциан, очевидно погрешно интерпретирайки Плиниевите думи, му приписва твърдението, според което целият бряг на Европа се равнява на 6337 мили и половина.

Три сведения за Тракия и траките са налични в частта от *Геометрия*, посветена на Азия. Първото от тях се отнася до Северозападна Мала Азия:

Mart. Cap. VI.687 (Willis 1983, 243.15-18)

nam Bithynia initium Ponti est et ab ortu Thraciae adversa a Sagari flumine <fines> primos habet. qui fluvius alii fluvio Gallo miscetur, a quo Galli dicuntur, ministri Matris deum. haec et Bebrycia et Mygdonia dicta est, a Bithyno rege Bithynia.

Тук Марциан Капела предоставя следните данни за Битиния: Битиния е в началото на Понта; тя е на изток и срещу Тракия, и започва от река Сагарис. Сагарис се съединява с река Галос, на която са

[59] Cf. Pliny *NH* IV.74-83 (Detlefsen 1904, 68-71). Вж. също Lüdecke 1862, 34; Stahl, Johnson 1977, 247n152-153, 248n156-157; Willis 1983, 233-234; Ferré 2007, lxxvi.
[60] Solin 12.1-2 (Mommsen 1864, 87.5-15).

наречени служителките на Майката на боговете – галите; областта е известна още като Бебрикия и Мигдония, а името Битиния идва от цар Битинос. Цитираният текст е компилиран от Плиний и Солин[61]. От първия е информацията за служителките на Майката на боговете,[62] а от втория – за географското местоположение на областта и за имената ѝ.[63] Източникът на Солин е неизвестен.

Във второто сведение се твърди, че островите Симплегади се намират в Понта: *in Ponto autem sunt insulae Symplegades* (Mart. Cap. VI.691 – Willis 1983, 245.6). Марциан Капела извлича тази информация от Плиний.[64]

Последното сведение е в самото начало на описанието на Индия: *Dehinc India; nam Ciconas in medio error astruxit* (Mart. Cap. VI.694 – Willis 1983, 246.4). Марциан Капела отбелязва, че киконите са поставяни в Индия погрешка. По всяка вероятност неговият източник е Солин,[65] който от своя страна ползва Плиний.[66]

Заключение

Сведенията на Марциан Капела за Тракия и траките в Шеста книга на *De Nuptiis* нямат самостоятелна стойност. Те представляват компилация от информация, съдържаща се у Плиний и Солин. Сравнителният анализ показа, че въпросните сведения възхождат към

[61] Вж. също Kopp 1836, 556 ad *Bithynia*; Lüdecke 1862, 35 (с препратка само към Солин); Mommsen 1864, 255 (с препратка само към Солин); Willis 1983, 243; Ferré 2007, lxxvii.

[62] Plin. *NH* V.147 (Detlefsen 1904, 123) – *flumina sunt in ea praeter iam dicta Saggarium et Gallus, a quo nomen traxere Matris Deum sacerdotes*.

[63] Solin 42.1 (Mommsen 1864, 190.3-6) – *Bithynia in Ponti exordio ad partem solis orientis adversa Thraciae, opulenta ac dives urbium, a fontibus Sagari fluminis primos fines habet: ante Bebrycia dicta, deinde Mygdonia, mox a Bithyno rege Bithynia*.

[64] Plin. *NH* VI.32 (Detlefsen 1904, 134) – *Insulae in Ponto Planctae sive Cyaneae sive Symplegades* . . . Вж. също Kopp 1836, 559 ad *Symplegades*.

[65] Solin 51.1 (Mommsen 1864, 203.3) – *inter hos et Indiam gnarissimi Ciconas locaverunt*. Вж. също Lüdecke 1862, 47; Ferré 2007, lxxvii; За възможността Марциан да разполага с текст на *Сбирка от забележителности* с изписано *ignarissimi* вместо *gnarissimi* вж. Stahl, Johnson 1977, 259n208. Вж. също Kopp 1836, 561 ad *Ciconas*; Lüdecke 1862, 47 и n. 22.

[66] Pliny *NH* VI.55 (Detlefsen 1904, 140) – *Sunt qui ab aquilone contingi ab ipsis et Conas dixere et Brisaros*. Вж. Mommsen 1864, 251.

следните места в *Естествена история* и *Сбирка от забележителности*:

615 = Plin. *NH* II.245 (Detlefsen 1904, 2-3);
626 = Solin 23.15 (Mommsen 1864, 119.6-12);
651 = Plin. *NH* IV.1-3 (Detlefsen 1904, 46);
655 = Solin 9.1-3 (Mommsen 1864, 69.19-70.12)
656-658 = Solin 10.1, 6-11, 17, 21-22 (Mommsen 1864, 74.19-23, 75.19-77.3, 78.8-12, 79.7-14)
660-663 = Plin. *NH* IV.74–83 (Detlefsen 1904, 68-71)
687 = Solin 42.1 (Mommsen 1864, 190.3-6)
691 = Plin. *NH* VI.32 (Detlefsen 1904, 134)
694 = Solin 51.1 (Mommsen 1864, 203.3)

Цитирана литература

Делев, П. 2002: Плиний Стари (N. H. 4. 40) и тракийските племена в района на Средна Места. – В: Гичева, Р., К. Рабаджиев (ред.): *Πιτύη. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов*. София, 273-281.
Делев, П. 2014: *История на племената в Югозападна Тракия през I хил. пр. Хр*. София.
Barnish, S. I. B. 1986: Martianus Capella and Rome in the Late Fifth Century. – *Hermes* 114, 1, 98-111.
Cameron, A. 1986: Martianus and His First Editor. – *Classical Philology* 81, 4, 320-328.
Detlefsen, D. 1904: *Die geographischen Bücher (II, 242–VI Schluss) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischen Apparat*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
De Nonno, M. 1990: Un nuovo testo di Marziano Capella: la metrica. – *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 118, 129-144.
Detschew, D. 1976: *Die thrakischen Sprachreste*. 2. Auflage mit Bibliographie 1955–1974 von Živka Velkova. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
Ferré, B. 2007: *Martianus Capella. Les Noces de Philologie et de Mercure. Tome VI. Livre VI: La géométrie*. Paris, Les belles lettres.

Grebe, S. 1999: *Martianus Capella 'De nuptiis Philologiae et Mercurii'. Darstellung der Sieben Freien Künste und ihrer Beziehungen zueinander.* Stuttgart–Leipzig, B. G. Teubner.
Grebe, S. 2000: Gedanken zur Datierung von "de Nuptiis Philologiae et Mercurii" des Martianus Capella. – *Hermes* 128, 3, 353-368.
Kopp, U. 1836: *Martiani Minei Felicis Capellae, afri carthaginiensis, de Nuptiis Philologiae et Mercurii et de septem artibus liberalibus. Libri novem. Pars posterior*. Francofurti ad Moenum, Prostat apud Franciscum Varrentrapp.
Leonardi, C. 1959: I codici di Marziano Capella. – *Aevum* 33, 5/6, 443-489.
Lüdecke, F. 1862: *De Marciani Capellae libro sexto*. Dissertatio inauguralis. Gottingae, Typis expressit officina hoferiana.
Mommsen, Th. 1864: *C. Iulii Solini. Collectanea Rerum Memorabilium*. Berolini, In aedibus Friderici Nicolai (G. Parthey.).
Mommsen, Th. 1895: *C. Iulii Solini. Collectanea Rerum Memorabilium*. Berolini, Apud Weidmannos.
Parthey, G. 1867: *Pomponii Melae de Chorographia. Libri Tres*. Berolini, In aedibus Friderici Nicolai (A. Effert & L. Lindtner).
Racine, F. 2014: Teaching with Solinus: Martianus and Priscian. – In: Brodersen, K. (ed.): *Solinus. New Studies*. Heidelberg, Verlag Antike, 157-170.
Stahl, W. H. 1971: *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts*. Vol. 1. The Quadrivium of Martianus Capella Latin Traditions in the Mathematical Sciences 50 b.c.–a.d. 1250 by William Harris Stahl with a Study of the Allegory and the Verbal Disciplines by Richard Johnson with E. L. Burge. New York–London, Columbia University Press.
Stahl, W. H., Johnson, R. 1977: *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts*. Vol. 2. The Marriage of Philology and Mercury. New York, Columbia University Press.
Wessner, P. 1930: Martianus Capella. – In: Kroll, W. (ed.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Achtundzwanzigster Halbband. Mantikles bis Mazaion*. Alfred Druckenmüller Verlag in Stuttgart, col. 2003–2016.
Willis, J. 1983: *Martianus Capella*. Leipzig.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.05

MARTIANUS CAPELLA AND HIS REFERENCES TO THRACE AND THRACIANS IN BOOK 6 OF DE NUPTIIS PHILOLOGIAE ET MERCURII

Miroslav Vasilev

The article deals with the references to Thrace and Thracians in Book 6 of Martianus Capella's *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*. The first three sections provide information on Martianus' life and career, on the title and the plot of his work, and on the content and structure of Book 6 (*Geometry*). The main body of the text focuses on the references to Thrace and Thracians in *Geometry*. They are found in the lines devoted to the mathematical geography (615), and to the descriptions of Europe (626, 651, 655-658 and 660-663) and Asia (687, 691 and 694). The references have no independent value, but represent a compilation of data obtained from Pliny and Solinus. Comparative analysis has demonstrated that they derive from the following places in *Natural History* and from the *Collectanea rerum memorabilium*:

615 = Pliny *NH* II.245 (Detlefsen 1904, 2-3);

626 = Solin 23.15 (Mommsen 1864, 119.6-12);

651 = Pliny *NH* IV.1-3 (Detlefsen 1904, 46);

655 = Solin 9.1-3 (Mommsen 1864, 69.19-70.12);

656-658 = Solin 10.1, 6-11, 17, 21–22 (Mommsen 1864, 74.19-23, 75.19-77.3, 78.8-12,79.7-14);

660-663 = Pliny *NH* IV.74–83 (Detlefsen 1904, 68-71);

687 = Solin 42.1 (Mommsen 1864, 190.3-6);

691 = Pliny *NH* VI.32 (Detlefsen 1904, 134);

694 = Solin 51.1 (Mommsen 1864, 203.3).

Key words: Martianus Capella, *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*, ancient Thrace, ancient Thracians, ancient geography

Мирослав Василев, гл. ас. д-р,
Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ – Българска академия на науките; miroslav.vasilev@balkanstudies.bg

https://doi.org/10.62761/590.ST16.06

ДИКУИЛ И НЕГОВИТЕ СВЕДЕНИЯ ЗА ТРАКИЯ В *LIBER DE MENSURA ORBIS TERRAE*

Мирослав Василев

Изглежда, че Дикуил и неговият труд *За измерването на земното кълбо* не са отбелязани от българските траколози. Целта на статията е да представи и коментира сведенията му за Тракия в *Liber de Mensura Orbis Terrae*.

Дикуил – живот и дейност

Данните за Дикуил са оскъдни. Наличната информация се съдържа в съчиненията му *Liber de Astronomia* и *Liber de Mensura Orbis Terrae* под формата на автобиографични бележки. Там той се самоназовава Dicuil[1] и отбелязва, че е от народа на Хиберния.[2] На друго място Дикуил употребява израза *ex nostra Scottia*,[3] което обикновено се приема за еквивалент на *ex nostra Hibernia*, понеже преди X в. няма част от съвременна Шотландия, която да е известна под първото име.[4]

За времето, в което живее и твори Дикуил, са налични стабилни ориентири. От написаното в самия край на географското му съчинение може да се допусне, че то е завършено в 825 г.[5] Важен ориентир за

[1] *De Astronomia* I.6.5 (Esposito 1906/1907, 390) – *Dicuil haec ego . . .* I.8.5 (Esposito 1906/1907, 395) – *Dicuil haec ego . . . De Mensura* IX.13 (Tierney 1967, 102.1) – *Dicuil accipiens ego . . .*

[2] *De Astronomia* I.5.2 (Esposito 1906/1907, 388) – *Sed si secundum Grecorum ac Latinorum regulam, quam mea gens in Hibernia in hac ratione semper custodit, praedictum saltum in vigesimo secundo die mensis Martii sequentis, iuxta primum tempus creationis lunae rationabiliter observaveris*; *De Mensura* VII.6 (Tierney 1967, 72.31-32) – *Circum nostram insulam Hiberniam sunt insulae, sed aliae paruae atque aliae minimae*.

[3] *De Mensura* VII.15 (Tierney 1967, 76.1-3) – *Illae insulae sunt aliae paruulae, fere cunctae simul angustis distantes fretis; in quibus in centum ferme annis heremitae ex nostra Scottia nauigantes habitauerunt.*

[4] Вж напр. Letronne 1814, 7-8; Healy 1912, 282, 288; Esposito 1914, 672.

[5] *De Mensura* IX.13 (Tierney 1967, 102.28-31) – *Post octingentos uiginti quinque peractos Summi annos domini terrae, ethrae, carceris atri Semine triticeo sub ruris puluere tecto nocte bobus requies largitur fine laboris*.

неговата възраст по това време е твърдението му, че тридесет години преди това той получава информация за Туле от клирици, които посещават острова и живеят на него от 1 февруари до 1 август.[6] За настоящото изследване не е от значение дали Дикуил говори за Исландия, както често се приема;[7] по-важно е, че през 795 г. той участва в разговор, който предполага, че по това време вече е излязъл от юношеска възраст и съответно, че през 825 г. е поне 50-годишен.[8]

В *De Mensura* са налични и косвени данни, които също са отчитани при опитите за уточняване на неговата рождена дата. Letronne например взема под внимание твърдението му, че той присъства и на друг разговор, този път между учителя му Суибнеус и брат Фиделис, по време на който вторият заявява, че е плавал по канала, свързващ река Нил с Червено море.[9] И тъй като плаването по този канал е блокирано от абасидския халиф Ал-Мансур през 767 г., Letronne приема, че това на Фиделис е осъществено преди тази дата, вероятно между 762 и 765 г. Предложената датировка му дава възможност да свърже Суибнеус от *De Mensura* с личността на абат със същото име, който, според ирландските анали, приключва земния си път през 776 г. Според Letronne разговорът, на който присъстват и тримата, се провежда ок. 775 г. Френският изследовател е на мнение, че по това време Дикуил се обучава при учителя си, което означава, че е роден между 755 и 760 г. и съответно, че през 825 г. е между 65- и 70-годишен. Накрая Letronne припомня, че в ирландските анали е споменат Dichullus, абат на

[6] *De Mensura* VII.11 (Tierney 1967, 74.16-17) – *Trigesimus nunc annus est a quo nuntiauerunt mihi clerici qui a kalendis Febroarii usque kalendas Augusti in illa insula manserunt . . .*

[7] Letronne 1814, 138-139; Manitius 1911, 652; Healy 1912, 282-283; Esposito 1914, 670; Tierney 1967, 114 бел. към VII.6-15; Marrero 2017, 80-81.

[8] Letronne 1814, 22-23. Вж също Healy 1912, 282-283; Tierney 1967, 11; Marrero 2017, 77.

[9] *De Mensura* VI.12 (Tierney 1967, 62.5-9) – *Quanquam in libris alicuius auctoris fluminis Nili partem in Rubrum mare exire nequaquam legimus, tamen affirmans Fidelis frater meo magistro Suibneo narrauit coram me (cui, si profeci quicquid, post Deum imputo) quod adorationis causa in urbe Ierusalem clerici et laici †habitaria usque ad Nilum uelificauerunt . . .*

Pahlacht, без да е уточнена датата на кончината му. Той смята, че именно този Dichullus е авторът на *Liber de Mensura Orbis Terrae*.[10]

Датировката на Letronne за пътуването на брат Фиделис (преди 767 г.) е приета от Марио Еспозито,[11] който изтъква и собствени аргументи за евентуална по-ранна рождена дата. Според него Дикуил е роден между 760 и 770 г., т.е. през 825 г. той е на възраст между 55 и 65 години. Това виждане се основава на употребата на *senis* (със значение *senex*), непосредствено преди представянето на шестте най-високи планини в *De Mensura*.[12] В по-късно изследване Еспозито намира *очевидни сходства* (*marked resemblance*) на голям брой стихове от поемите на т.нар. *Ирландски изгнаник* (*Hibernicus exul*), който през 787 г. пребивава в двора на Карл Велики, с редове от *De Astronomia* и *De Mensura*. Това му позволява да отъждестви *Изгнаника* с Дикуил и да потвърди предишното си виждане за възрастта на последния през 825 г.[13]

Съществуват и мнения, които не подкрепят ранната датировка, или поне част от аргументите, изтъквани в нейна подкрепа. Healy например отъждествява Суибнеус от *De Mensura* с абата на Clonmacnoise Суибнеус, чиято смърт е в 816 г. Според него тази дата се съгласува по-добре с цялостната хронология.[14] Marrero приема хипотезата на Healy и добавя, че ако през 70-те години на VIII в. Дикуил вече е пълнолетен, той няма да има силата и енергията да предприеме пътуване до островите на Северна Европа в началото на IX в.[15] Важно е да се добавят и наблюденията на Tierney: *senis* в края на *De Mensura* не произлиза от *senex*, а от *seni*, т.е. според него второто има отношение към шестте планини (Атос, Атлас, Олимп, Пелион, Алпите и

[10] Letronne 1814, 21, 23-25.
[11] Esposito 1914, 668.
[12] Esposito 1914, 660. *De Mensura* IX.13 (Tierney 1967: 102.1-2) – *Dicuil accipiens ego tracta auctoribus ista pauca loquor senis metro de montibus altis*.
[13] Esposito 1932, 124-125.
[14] Healy 1912, 283-284.
[15] Marrero 2017, 76.

Солуриус), описани след това; няма информация за отблокиране на канала, свързващ Нил с Червено море след 767 г.[16]

Горната хронологическа граница далеч не е толкова обсъждана. Единственият Дикуил, който евентуално може да се свърже с автора на *De Mensura*, е този, чиято кончина е отбелязана в ирландските саги под 871 г. Поради възприетото виждане, че разглежданият тук Дикуил трябва да е поне 20-годишен в 795 г., отъждествяването между двамата бива отхвърляно: през 871 г. той следва да е над 90-годишен.[17]

От казаното дотук се вижда, че най-ранната и най-късната дата, които безспорно могат да се свържат с личността на Дикуил, са 795 и 825 г.

В *De Astronomia* и *De Mensura* са налични и други данни за живота на Дикуил. От първото произведение става ясно, че той живее поне две години (между 814 и 816 г.) в двора на франкския император Людовик Благочестиви.[18] Еспозито допуска, че Дикуил пристига там преди 810 г., понеже във втория от посочените трудове твърди, че лично вижда прочутия слон, изпратен от абасидския халиф Харун ал-Рашид на Карл Велики през 801 г., а е добре известно, че животното умира през 810 г.[19] Твърдението обаче е неточно:[20] в *De Mensura* е отбелязано единствено, че слонът е видян от целия народ на Франкското кралство.[21] Също без подкрепа в източниците е допускането,[22] че Дикуил живее в пределите на Франкската империя поне до пролетта или лятото на 825 г., когато завършва географския си труд.

Във второто произведение Дикуил уточнява, че близо до о. Британия съществуват много острови – големи, малки и средни, някои са в южното море, други – в западното, но най-много са тези на северозапад и север; че самият той живее на някои от тях, посещава

[16] Tierney 1967, 11-12.
[17] Вж. напр. Letronne 1814: 9, 24.
[18] *De Astronomia* I.6.5, 8.5; II.13.7; IV.7.6 (Esposito 1906/1907, 390, 395, 414, 444).
[19] Esposito 1914, 660 и бел. 9, 674.
[20] Tierney 1967, 12; Tutrone 2020, 235n45.
[21] *De Mensura* VII.35 (Tierney 1967, 82.25-26) – . . . *ut populi communiter regni Francorum elephantem in tempore imperatoris Karoli uiderunt*.
[22] Marrero 2017, 76.

други, трети само вижда, а за четвърти получава информация от прочетеното.[23] Допуска се, че в третата група (на северозапад и север от Британия) са Хебридските, Оркнейските и Шетлъндските острови;[24] че Дикуил е роден или че прекарва много години там;[25] че той е част от група отшелници, които живеят на северните Британски острови между 800 и 813 г.[26]

На перото на Дикуил са приписвани няколко съчинения. Най-ранното от тях е *Liber de Astronomia*. Творбата е и в проза, и в стихотворна форма и се състои от пет книги. Дикуил композира първата от тях през април 814 г. с намерението да я представи на годишното събрание на франкските аристократи на 15 май същата година и да получи благоволението на Людовик Благочестиви.[27] За негово съжаление, императорът не му обръща внимание.[28] На следващата година той представя втората книга с обещанието лично да обясни неразбраните от владетеля части,[29] но изглежда, че отново е пренебрегнат, понеже в третата книга името на императора не е споменато. Четвъртата книга е завършена в 816 г.[30] След посочената година Дикуил добавя още две глави към нея и други две, които представляват петата книга. Предполага се, че добавените части са композирани между 816 и 818 г.[31]

От останалите съчинения, приписвани на Дикуил, единствено *Liber de Mensura Orbis Terrae* е с безспорни авторство и хронология (825). На него е обърнато внимание по-долу. Дикуил е автор и на кратко резюме в двадесет и седем хекзаметъра на един от трудовете на

[23] *De Mensura* VII.6 (Tierney 1967, 72.32-34, 74.1) – *Iuxta insulam Brittaniam multae, aliae magnae, aliae paruae, aliaeque mediae. Sunt aliae in australi mari et aliae in occidentali, sed magis in parte circii et septentrionis illius abundant. In aliquibus ipsarum habitaui, alias intraui, alias tantum uidi, alias legi*.
[24] Esposito 1914, 669; Tierney 1967, 114 бел. към VII.6-15.
[25] Tierney 1967, 12.
[26] Marrero 2017, 76.
[27] *De Astronomia* I.6.5 (Esposito 1906/1907, 390).
[28] *De Astronomia* I.8.6 (Esposito 1906/1907, 395-396).
[29] *De Astronomia* II.13.6-7 (Esposito 1906/1907, 414).
[30] *De Astronomia* IV.7.6 (Esposito 1906/1907, 444).
[31] Tierney 1967, 14-15.

Присциан.[32] Според Еспозито то е композирано по време на престоя му във Франкската империя.[33] Друго негово произведение е *Epistula de Questionibus Decem Artis Grammaticae*. Текстът не е запазен, а единствената сигурна информация за него е налична в *De Mensura*.[34] Това е доказателство, че то е завършено преди географския му труд (825), като публикуването му се датира в същата година[35] и се свързва с престоя му във франкския двор.[36] Последните две съчинения, приписвани на Дикуил, са *Epistula Censuum* и *De Prima Syllaba*. Въпреки че той не ги цитира и че името му не е отбелязано в текстовете, обикновено се приема, че те са негово дело.[37] Предложената датировка на първото е 818 г., а на второто – 825 г.[38]

За професията на Дикуил е налично само едно сведение. В *De Astronomia* той казва следното: *impediit me etenim forsan doctrina scolarum*.[39] На тази основа и поради естеството на неговите трудове повечето съвременни изследователи са на мнение, че във франкския двор той е учител по граматика, но е определян и като астроном, географ и картограф.[40]

Liber de Mensura Orbis Terrae

De Mensura се състои от пролог и девет книги. В пролога са уточнени причините за написването на съчинението, посочени са някои от ползваните източници, както и заглавията на деветте книги. Дикуил отбелязва, че след като приключва работата си по *Epistula de*

[32] Keil 1860, 390-391.
[33] Esposito 1914, 653-654. Вж също Tutrone 2020, 233.
[34] *De Mensura* praef. 1 (Tierney 1967, 44.1-2) – *Post Congregatam Epistolam de Questionibus Decim artis grammatice cogitaui ut liber de mensura prouintiarum orbis terrae sequeretur . . .*
[35] Tierney 1967, 17.
[36] Esposito 1914, 660-661; Tutrone 2020, 233.
[37] Вж. дискусията при Tierney 1967, 14-15.
[38] Tierney 1967, 15, 17.
[39] *De Astronomia* IV.7.6 (Esposito 1906/1907, 444).
[40] Вж напр. Manitius 1911, 647; Esposito 1914, 653, 660; Tierney 1967, 13; Marrero 2017, 77; Tutrone 2020, 233.

Questionibus Decem Artis Grammaticae, решава да подготви труд, посветен на измерването на различните части на Земята. В това си начинание той се опира на авторитета на мъжете, които император Теодосий изпраща да извършат тази задача. Намерението на Дикуил е да предаде измерванията на читателя и да ги допълни с информацията, налична при Плиний Стари.[41] Причините той да предпочете сведенията на изпратените от императора мъже пред тези на Плиний са тяхното твърдение, че измерванията им са направени по-внимателно от тези на древните автори, и фактът, че ръкописите на Плиний са разбъркани от преписвачи от по-ново време.[42] Целта, която Дикуил си поставя, е да коригира, доколкото е възможно, сведенията на споменатите пратеници, понеже и в тях са налични някои грешки. Що се отнася до числата от Плиний, той възнамерява да остави неотбелязани тези от тях, които са несъмнено корумпирани, и да запише онези, чиято достоверност е съмнителна, като последните оставя на други да нанесат нужните корекции.[43] Прологът завършва с изброяване на отделните книги: I – *Европа*; II – *Азия*; III – *Африка*; IV – *Египет и Етиопия с островите ѝ*; V – *Дължина и ширина на Земята и стиховете на пратениците*; VI – *Петте реки и други*; VII – *За някои определени острови*; VIII – *Ширина и дължина на Тиренско море*; и IX – *Шестте планини*.[44]

De Mensura представлява кратко описание на света. В I книга е отбелязано стандартното деление на сушата на три континента и е описана Европа от запад към изток с начална точка Херкулесовите стълбове. Описанието завършва с Голяма Армения и народите около Каспийско море. Във II книга е обърнато внимание на Азия от запад към изток – най-общо от западния бряг на Мала Азия до р. Ганг и Индийския океан. III книга е посветена на Африка, като следваната посока е отново запад – изток – от брега на Атлантическия океан до Египет. В IV книга е налична информация за Долен и Горен Египет и

[41] *De Mensura* praef. 1 (Tierney 1967, 44.3-7).
[42] *De Mensura* praef. 2 (Tierney 1967, 44.7-12).
[43] *De Mensura* praef. 3-4 (Tierney 1967, 44.12-18).
[44] *De Mensura* praef. 6 (Tierney 1967, 44.21-27).

Етиопия в посочената последователност. В V книга са дадени мерките на Артемидор за дължината и ширината на Земята и са цитирани и коментирани дванадесет стиха, отнасящи се до заповедите на Теодосий към избраните от него мъже. В VI книга е отделено значително място на пет реки: най-вече на Нил и в по-малка степен на Ефрат, Тигър, Ганг и Истрос. Именно тук е преразказана историята на брат Фиделис за пътуването му до Светите земи и за плаването му по канала, свързващ Нил с Червено море. Наред с това има и данни за някои животни, които се срещат в Азия и Африка. Книгата завършва с информация за изворите, течението и устието на редица азиатски и европейски реки. VII книга има приносен характер, понеже в нея са изброени не само познатите на античните автори острови в моретата и в Океана, но е представена и информация (макар и оскъдна) за съществуването на такива (на север от Британия), които не са отбелязани до момента. И в нея, подобно на VI книга, са отделени редове за фауната в определени области. В VIII книга са налични данни за ширината на Средиземно море, за размерите на някои острови, разположени в неговия басейн, и за такива извън него (например Хиберния и Британия), както и за ширината на някои протоци. В последната, IX книга са разгледани шест планини – Атос, Атлас, Олимп, Пелион, Алпите и Солуриус. В самия ѝ край е указано времето, когато целият трудът е завършен – 825 г.

Както вече беше отбелязано по-горе, в пролога Дикуил посочва два от ползваните от него източници. Това са *Scriptura Missorum Theodosii* и Плиний Стари, като в първия случай всъщност се касае за *Divisio Orbis Terrarum*. В *De Mensura* обаче са цитирани 29 автори, а ако се отчете и устната информация, получена от брат Фиделис, цифрата достига 30.[45] Общоприето е, че Дикуил ползва директно само малка част от тях.[46] Освен споменатите два източника, в тази графа обикновено са поставяни *Космография*, Солин, Присциан и Исидор Севилски, но според вижданията си съвременните изследователи

[45] Вж. списък на авторите при Parthey 1870, VI-VII.
[46] За източниците на Дикуил вж. Letronne 1814, 25-32; Parthey 1870, VI-XIII; Manitius 1911, 651; Healy 1912, 284; Esposito 1914, 663-665; Tierney 1967, 17-33.

добавят и други имена. Като се изключи казаното от брат Фиделис, останалите автори са ползвани чрез посредничеството на някои от тях. На въпроса за източниците, от които Дикуил извлича информация за сведенията, свързани с Тракия, е обърнато внимание в следващия раздел.

Сведения за Тракия в *Liber de Mensura Orbis Terrae*

В I книга са налични две сведения, които имат връзка с Тракия. Първото гласи следното:

I.13 (Tierney 1967: 50.1-4)

Macedonia Thrachia (tracia D) Hellespontus et pars sinisterior Ponti: Haec finiuntur ab oriente mari Pontico, ab occidente desertis Dardaniae, a septentrione flumine Histro, †patens in longitudinem milia passuum DCC XX, in latitudinem CCC LXXXI.

Македония, Тракия, Хелеспонта и лявата част на Понта: тези са ограничени от изток от Понтийското море, от запад – от пустините на Дардания, от север – от река Хистер, †простират се на дължина 720 мили, на ширина 381.

Това е частта от географския труд на Дикуил, в която са поместени основните данни за Тракия. Тази крайно оскъдна информация представлява цитат от *Divisio Orbis Terrarum*.[47]

Второто сведение от I книга уточнява разстоянието от Златния рог и Бизантион до Дирахиум:

I.14 (Tierney 1967: 50.5-8)

Iuxta Plinium Secundum in eodem: Promuntorium †Crysone aeras†, in quo oppidum Byzantium lib<e>re conditionis antea †Logos dictum, abest a Dyrrachio DCC XI passuum. Tantum patet longitudo terrarum inter Adriaticum mare et Propontidem.

Според Плиний Секунд на същото място: нос Златен рог, на който е свободният град Бизантион, наричан Логос, отдалечен от Дирахиум на 711 мили. Толкова се простира дължината на земите между Адриатическото море и Пропонтида.

[47] *Divisio Orbis Terrarum* 13 (Riese 1878, 17.9-12) – *Macedonia, Thracia, Hellespontus et pars sinisterior Ponti. Hae finiuntur ab oriente mari Pontico, ab occidente desertis Dardaniae, a septentrione flumine Histro, † a meridie . . . ; patent in longitudine milia passus DCCCXX (DCCXX D), in latitudine CCCLXXXI.*

Тук Дикуил се позовава на Плиний Стари. Касае се за пряк цитат от *Естествена история*.[48]

Следващото сведение, което може да се свърже с Тракия, се намира в VI книга. В част от нея е обърнато внимание на изворите и на делтата на река Истрос:

VI.36 (Tierney 1967: 68.27-33, 70.1-2)

Idem longe prius de flumine Danubio inquit: Hister Germanicis iugis oritur, effusus monte qui Rauracos Galliae aspectat. LX amnes in se recipit ferme omnes nauigabiles. Septem hostiis Pontum influit. Quorum primum Peuce, secundum Naracustoma, tertium Calonstoma, quartum Pseudostoma; Borionstoma ac deinde Spilonstoma languidiora sunt ceteris, septimum uero pigrum ac palustri specie non habet quod amni comparetur. Priora quattuor ita magna sunt ut per longitudinem CCCC passuum non misceantur aequori dulcemque haustum inconsumpto detinent sapore. Longitudo ipsius DCCCC XXIII.

Същият на много по-ранно място твърди за реката Данубиус: Хистер извира от Германските планини, изливайки се от планината, която гледа към раураките в Галия. Приема водите на шестдесет реки, почти всички плавателни. Влива се в Понта чрез седем устия, първото от които е Певка, второто – устието Наракус, третото – Хубавото устие, четвъртото – Фалшивото устие; Северното устие и след това устието Спилон са по-бавни от другите; седмото обаче е бавно и блатисто и няма [име], понеже не прилича на река. Първите четири са толкова големи, че на разстояние от 400 мили не се смесват с морето и запазват сладостта си, без да губят вкуса си. Дължината му е 923 мили.

Както самият Дикуил отбелязва, тази информация е взета от Солин.[49] Изключение е последното изречение, където дължината на

[48] Pliny *NH* IV.46 (Detlefsen 1904, 59.11-13) – *. . . promunturium Chryseon Ceras in quo oppidum Byzantium liberae condicionis antea Lygos dictum – abest a Dyrrhachio DCCXI p.; tantum patet longitudo terrarum inter Hadriaticum mare et Propontidem*.

[49] Solin 13.1 (Mommsen 1864, 90.10-91.4) – *Hister Germanicis iugis oritur, effusus monte qui Rauracos Galliae aspectat. sexaginta amnes in se recipit ferme omnes navigabiles. septem ostiis Pontum influit: quorum primum Peuce, secundum Naracustoma, tertium*

реката е определена на 923 мили. Солин от своя страна ползва главно Плиний Стари.[50] При Плиний и Солин обаче разстоянието, при което първите четири устия не се смесват с морето, е определено на 40 мили, докато в *De Mensura* – на 400.

Друго сведение е налично в VII книга. То съдържа не само географска, но и историческа информация:

VII.51 (Tierney 1967: 88.11-13)

Iulius de Scithicis insulis: Insula Apollinitarum LXXX milibus pasuum abest a Bosporo Traciae †circa Histrum sita, ex qua Lucullus Apollinem Capitolinum nobis extulit.

Юлиус за скитските острови: островът на аполонийците е на 80 мили от Тракийския Боспор †намира се около Хистер, откъдето Луций ни донесъл Аполон Капитолийски.

Дикуил отново препраща към Гай Юлий Солин,[51] който извлича информация от Плиний Стари.[52]

Последните две сведения са в IX книга и се отнасят до планината Атос. В *De Mensura* тя е поставена в Македония, но поради това, че някои по-ранни автори я свързват с траките, включването на

Calonstoma, quartum Pseudostoma; nam Borionstoma ac deinde Spilonstoma languidiora sunt ceteris, septimum vero pigrum ac palustri specie non habet quod amni comparetur. priora quattuor ita magna sunt ut per longitudinem quadraginta milium passuum non misceantur aequori dulcemque haustum incorrupto detineant sapore.

[50] Mommsen 1864, 250. Plin. *NH* IV.79 (Detlefsen 1904, 69.25-70.12) – *Inde ostia Histri. Ortus hic in Germania iugis montis Abnouae ex adverso Raurici Galliae oppidi, multis ultra Alpes milibus ac per innumeras lapsus gentes Danuvi nomine, inmenso aquarum auctu et unde primum Illyricum adluit Hister appellatus, LX amnibus receptis, medio ferme eorum numero navigabili, in Pontum vastis sex fluminibus evolvitur. Primum ostium Peuces, mox ipsa Peuce insula, in qua proximus alveus Sacer appellatus XIX p. magna palude sorbetur. ex eodem alveo et super Histropolin lacus gignitur LXIII passuum ambitu, Halmyrin vocant. secundum ostium Naracustoma appellatur, tertium Calonstoma iuxta insulam Sarmaticam, quartum Pseudostoma, exin insula Conopon Diabasis, postea Borionstoma et Psilonstoma. singula autem ora tanta sunt ut prodatur in XL passuum longitudinis vinci mare dulcemque intellegi haustum*.

[51] Solin 19.1 (Mommsen 1864, 103.19-21) – *Insula Apollonitarum octoginta milibus passuum abest a Bosporo Thracio citra Histrum sita, ex qua M. Lucullus Apollinem Capitolinum nobis extulit*.

[52] Mommsen 1864, 250. Pliny *NH* IV.92 (Detlefsen 1904, 74.12-14) – *Citra Histrum Apolloniatarum una LXXX p. a Bosporo Thracio, ex qua M. Lucullus Capitolinum Apollinem advexit*.

въпросните сведения в настоящото изследване е напълно оправдано. В първото се твърди следното:

IX.2 (Tierney 1967: 98.17-19)

In XIIII Aethimologiarum uolumine haec dicuntur: Athos mons Macedoniae et ipse altior nubibus tantoque sublimis ut in Lemnum insulam umbra eius pertendat, quae ab eo LXX VII milibus separatur.

В четиринадесета книга на Етимологии е казано: Атос е планина в Македония, също – по-висока от облаците, издига се толкова високо, че сянката ѝ се простира до остров Лемнос, който е на разстояние 77 мили.

И в този случай Дикуил цитира своя източник. Тук става въпрос за пряк цитат от XIV книга на Исидоровите *Етимологии*.[53]

Второто сведение се намира в самия край на *De Mensura*, чиито последни редове представляват поема, композирана в хекзаметри.

IX.13 (Tierney 1967: 102.3-9, 15)

Summus Athos, Athlas, nubes transcendit Olympus,
Puluere ob hoc squalent terna alta cacumina quorum.
Montibus ambobus sed celsior instat Olympus,
Athlas inferior praedictis montibus altis;
Inde corona caput cingit sublime niualis. Mons medius tendens excelsa cacumina caelo
Undecies umbris obscurat milia septem.
...
Afri Athlanta tenent, Adon Argi, Grecus Olympum.

Най-високият Атос, Атлас, извисяващият се над облаците Олимп, поради това трите високи върха са покрити с прах.
Но Олимп стои по-високо от другите две планини,
а Атлас е по-нисък от споменатите високи планини;
заради това снежен венец обгражда високия му връх.
Средната планина простира върха си високо в небето и хвърля сянка единадесет пъти по седем мили.
...
Африканците държат Атлас, аргосците – Атос, гърците – Олимп.

[53] Isidor *Etym*. XIV.8.10 (Lindsay 1911) – *Athos mons Macedoniae, et ipse altior nubibus, tantoque sublimis ut in Lemnum umbra eius pertendat, quae ab eo septuaginta sex (septem K) milibus separatur*.

Част от информацията за планината Атос в поемата се препокрива с първото сведение от IX книга и съответно с данните от XIV книга на Исидоровите *Етимологии*.

Заключение

Сведенията на Дикуил за Тракия в *Liber de Mensura Orbis Terrae* нямат самостоятелна стойност. Те представляват компилация от информация, съдържаща се в *Естествена история* на Плиний Стари, в *Сбирка от забележителности* на Солин, в *Divisio Orbis Terrarum* и в *Етимологии* на Исидор. Сравнителният анализ показа, че въпросните сведения възхождат към следните места в посочените произведения:

I.13 = *Divisio Orbis Terrarum* 13 (Riese 1878, 17.9-12);
I.14 = Pliny *NH* IV.46 (Detlefsen 1904, 59.11-13);
VI.36 = Solin 13.1 (Mommsen 1864, 90.10-91.4);
VII.51 = Solin 19.1 (Mommsen 1864, 103.19-21);
IX.2 = Isidor *Etym*. XIV.8.10 (Lindsay 1911);
IX.13 = Isidor *Etym*. XIV.8.10 (Lindsay 1911).

Цитирана литература

Detlefsen, D. 1904: *Die geographischen Bücher (II, 242–VI Schluss) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
Esposito, M. 1906/1907: An Unpublished Astronomical Treatise by the Irish Monk Dicuil. – In: *Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature* 26, 378-446.
Esposito, M. 1914: An Irish Teacher at the Carolingian Court: Dicuil. – *An Irish Quarterly Review* 3, 9, 651-676.
Esposito, M. 1932: The Poems of Colmanus ‘Nepos Cracavist’; and Dungalus ‘Praecipuus Scottorum’. – *The Journal of Theological Studies* 33, 113-131.
Healy, J. 1912: *Insula sanctorum et doctorum or, Ireland’s Ancient Schools and Scholars.* Sixth Edition. Dublin, Sealy, Bryers and Walker.
Keil, H. 1860: Prisciani grammatici caesariensis de figuris numerorum de metris Terentii de praeexercitamentis rhetoricis. Libri. *Grammatici Latini.* Vol. III. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri.

Letronne, A. 1814: *Recherches géographiques et critiques sur le livre De mensura orbis terrae, composé en Irlande, au commencement du neuvième siècle, par Dicuil.* Paris, Chez Germain Mathiot, libraire, quai des Augustins, no. 25.
Lindsay, W. M. 1911: *Isidori hispalensis episcopi Etymologiarum sive originum.* Tomus II. Libros XI–XX continens. Oxonii, e typographeo clarendoniano.
Manitius, M. 1911: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Erster Teil. Von Justinian bis zur mitte des zehnten Jahrhunderts.* München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck.
Marrero, J. A. G. 2017: Nuevos enfoques en la didáctica de la cosmografía en el siglo IX. El *Liber de mensura orbis terrae de Dicuil*. – *Revista de Estudios Latinos* 17, 71-87.
Mommsen, Th. 1864: *C. Iulii Solini. Collectanea rerum memorabilium*. Berolini, in aedibus Friderici Nicolai (G. Parthey.).
Parthey, G. 1870: *Dicuili Liber de mensura orbis terrae*. Berolini, in aedibus Friderici Nicolai (A. Effert & L. Lindtner).
Riese, A. 1878: *Geographi latini minores*. Heilbronnae. Apud Henningeros fratres.
Tierney, J. J. 1967: *Dicuili Liber de mensura orbis terrae. Scriptores latini Hiberniae*. Volume VI. Dublin, The Dublin institute for advanced studies.
Tutrone, F. 2020: Lucretius Franco-Hibernicus: Dicuil's *Liber de Astronomia* and the Carolingian Reception of *De Rerum Natura*. – *Illinois Classical Studies* 45, 1, 224-252.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.06

DICUIL AND HIS REFERENCES TO THRACEIN *LIBER DE MENSURA ORBIS TERRAE*

Miroslav Ivanov Vasilev

The article deals with the references to Thrace in Dicuil's *Liber de Mensura Orbis Terrae*. The first two sections provide information on Dicuil's life, works and career, and on the structure and content of the *Liber de Mensura Orbis Terrae* and on its sources. The third focuses on the references to Thrace. They are found in Books 1 (13-14), 6 (36), 7 (51) and 9 (2, 13). The references have no independent value, but represent a compilation of data obtained from Pliny's *Natural History*, Solinus' *A Collection of Curious Things*, *Divisio Orbis Terrarum*, and Isidore's *Etymologies*. Comparative analysis has demonstrated that they derive from the following places in the works in question:

I.13 = *Divisio Orbis Terrarum* 13 (Riese 1878: 17.9-12);
I.14 = Pliny *NH* IV.46 (Detlefsen 1904: 59.11-13);
VI.36 = Solin 13.1 (Mommsen 1864: 90.10-91.4);
VII.51 = Solin 19.1 (Mommsen 1864: 103.19-21);
IX.2 = Isidor *Etym*. XIV.8.10 (Lindsay 1911);
IX.13 = Isidor *Etym*. XIV.8.10 (Lindsay 1911).

Key words: Dicuil, *Liber de Mensura Orbis Terrae*, ancient Thrace, ancient Thracians, ancient geography.

Мирослав Иванов Василев,
гл. ас. д-р, Институт за балканистика
с център по тракология „Проф. Александър Фол" – Българска академия на науките;
miroslav.vasilev@balkanstudies.bg

https://doi.org/10.62761/590.ST16.07

ДЯКОН ЕВГЕНИЯ ОТ НИКОПОЛИС И ЖЕНИТЕ ДЯКОНИ И ЦЪРКОВНАТА ЙЕРАРХИЯ И СТРУКТУРА НА УПРАВЛЕНИЕ

Стаменка Антонова

Въпросът за ролята на жените в раннохристиянското движение и в структурите на управление на църквата в първите няколко века от развитието на религията води до различни становища и интерпретации в зависимост от запазените писмени документи и материални обекти от различни части на Средиземноморския регион. Един такъв пример представлява надгробен надпис, посветен на жена от територията на съвременна България. Става въпрос за епитафията на Евгения от Никополис, която датира от 12 юни 538 г. Българският превод на старогръцкия текст гласи следното:

> „*Тук почива Евгения с похвална памет, д… [якон?], която изгради дом (храм) на славния апостол Андрей по свят начин и тя завърши живота си на 12 юни на първата инд…, през царуването на нашия благочестив и достопочтен владетел (деспот) Флавий Юстиниан, вечен Господар и Император, в дванадесетата година на консулата на благородния Флавий Йоан*“.[1]

Оригиналният старогръцки текст гласи следното, според разчитането на В. Бешевлиев: + Ἐνθάδε κατάκ[ιτε] Ευγενία ἡ τῆς εὐ[λαβοῦς] μνήμης γεναμένη δ[ιακόνισσα][2] ὀκοδομήσασσα δόμο[ν τοῦ] ἐνδόξου ἀποστόλου Ἀ[νδρέ-]ου κ(ὲ) ἐν σεμνῆ πολιτία [τε-]λέσασα τὸν βίον μ(ηνὶ) Ἰουνίῳ βι’ ἰνδ(ικτιῶνι) α’ βα[σιλί-]ας τοῦ θιοτ(άτου) κ(ὲ)

[1] Надписът на надгробната плоча в памет на Евгения е разчетен и публикуван за първи път от Beševliev 1962, 164-166 (No. 231). Той също е публикуван в превод на английски език заедно с редица други подобни монументи и текстове от същия период в Madigan, Osiek 2005, 81.

[2] В анализа на текста, В. Бешевлиев отбелязва две възможности за възстановяване на текста тук: διάκονος или διακόνισσα, ср. Beševliev 1962, 165.

εὐσεβ(εστάτου) ἡ[μῶν] δεσπό(του) Φλ(αβίου) Ἰουστινιαν[οῦ] τοῦ θιοτ(άτου) κ(ὲ) εὐσεβ(εστάτου) ἡ[μῶν] δεσπό(του) Φλ(αβίου) Ἰουστινιαν[οῦ] τοῦ αἰωνίοθ Ἀγ(ούστου) κ(ὲ) Αὐτοκρ[ά-]τορος ἔτους βι' ὑπατίας Φλα(βίου) Ἰωάννου τοῦ λαμπρ(οτάτου) +

Текстът на надгробната плоча не е напълно запазен, което представлява пречка за изясняването на титлата и позициите на споменатата Евгения в структурата на църквата на територията на Тракия в началото на VI в. Не липсват индикации обаче за съставяне на предположения. Така например, запазената „Δ“ във фрагментираната част от текста дава основание да се мисли за дякон (гр. διάκονος, διακόνισσα). Приемайки реконструкцията на титлата за актуална, епитафията визира жена със значителен принос и важна роля за местната църква в Никополис. Нейната точно обозначена позиция я вписва по интересен начин в контекста на специфичните позиции и индивидуалност не само в местната църква, която е свързана с дейността на апостол Андрей. Точна е и датата на издигането на надписа: по време на управлението на консула Флавий Йоан, в управлението на император Флавий Юстиниан (527 – 565 г.). Красивата изработка на нейната надгробна плоча, на която се виждат два пауна с палмово листо, се явяват като допълващи нейната същност черти. Те подобават за жена с високи позиции и видна роля в местното християнско общество в началото на VI в. В критичната статия на Венцислав Каравълчев публикувана през 2017, която анализира историческите данни за дейността на апостол Андрей[3] на територията на Тракия и Скития, става ясно, че той е пряко свързан с разпространяването на християнството в балканските земи през I в. и с региона на съвременна България.[4] Според автора на статията се открояват две главни традиции в мисионерската дейност на апостол Андрей. Първата е свързана с „Деянията на светия апостол Андрей“ (*Acta Andreae*) от II в. За съжаление, този труд не е запазен. През VI в.

[3] Апостолът, който е посочен като „Първозвани“, или като първия от Двадесетте, който е бил призован от Исус, и също така брат на апостол Петър (Иоан. 1:41-44; Мат. 4:18, Марк. 1:16): Cullmann 1953.
[4] Каравълчев 2017, 101-110.

се появява негова кратка форма на латински език: *De miraculis S. Andreae*, чийто автор е Григорий от Тур. Именно в него Мала Азия, наред с Тракия и Македония, са упоменати заедно: "Inde progressi ut venire Thracias…"; "…et invenit ibi navem quae in Macedoniam properaret". [5]

Втората писмена традиция касаеща мисионерските деяния на апостол Андрей произлиза от Ориген Александрийски, който посочва територията на Скития за деянията на Андрей, а за неговия брат апостол Петър територията на Понт, Витиния и Мала Азия.[6] Макар че оригиналните писания на Ориген Александрийски не са запазени, съществуват цитати в творбите на други писатели, като църковната история на Евсевий Кесарийски, където се съдържа информация за деянията на апостолите, и историята на разпространяването на християнското учение в първите три века.[7] Освен Ориген, Евсевий и Иполит Римски, в неговата творба *Περὶ τῶν 70 Ἀποστόλων (De duodecim apostolis)* както Скития така и Тракия са посочени като региони, които са пряко свързани с дейността на апостол Андрей: „Ανδρέας, Σκύθαις, Θράκαις κηρύξας".[8] Наред с тази географска информация относно деянията на апостол Андрей, Иполит Римски в *Περὶ τῶν 70 Ἀποστόλων* посочва, че той ръкополага Амплий за пръв епископ на Одесос (дн. Варна): „Ἀμπλίας επίσκοπος Ὀδύσσου".[9] Името му се споменава още и от апостол Павел в неговото писмо до християните в Рим, като той пише следното: „Поздравете обичния ми в Господа Амплия"[10] и също така изрежда редица други имена, които са свързани с

[5] Gregorii Episcopi Turonensis, *De miraculis S. Andreae*, PL 71, § 1099.

[6] Каравълчев пояснява относно писанията на Ориген следното: „Оригеновото свидетелство, че Скития „... 'Ανδρέας δέ τήν Σκυθίαν..." е отредена за проповед на св. ап. Андрей, не се е запазило в оригинал. То е цитирано „Ταύτα Ὁριγένει κατά λέξιν ἐν τρίτω τόμω τῶν είς τήν Γένεσιν ἐξηγητικῶν σαφῶς είρηται" от бащата на църковната история Евсевий Кесарийски." Каравълчев 2017, 106., ср. Eusebii Pamphili, *Historia ecclesistica*, 3:1, PG 20, § 215-216.

[7] Eusebii Pamphili, *Historia ecclesistica*, 3:1, PG 20, § 215-216.

[8] Hippoliti, *De duodecim apostolis*, PG 10, § 951-952.

[9] Hippoliti, *De duodecim apostolis*, PG 10, § 955-956.

[10] "ἀσπάσασθε Ἀμπλιᾶτον τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ" (*Рим*. 16:8).

разпространението на християнското учение на територията на Мала Азия и Европа.

Въпреки че текстът на *Acta Andreae* (датиращ от II в.) не е достигнал до нас, той е бил добре познат за дълъг период от време и е използван като база за съставянето на житие на апостол Андрей от монах Епифаний в Константинопол през IX в.[11] Според Епифаний, апостол Андрей извършва от Йерусалим три пътувания. По време на първото си пътуване той, заедно с апостол Петър, посещава Антиохия, Анкара, Синоп, Трапезунд и земите на днешна Грузия, след което се връща в Йерусалим. Второто пътешествие е това което представлява особен интерес за нас. Според Епифаний, апостол Андрей заедно с Йоан Богослов се отправя за Ефес, където Исус Христос му се явява и му казва да отиде в Скития, където в Одесос той е ръкоположил Амплий за пръв епископ на града. В житието на апостол Андрей в писанията на Епифаний се пояснява следното:

> *Андрей, заедно с Йоан пристигнал в град Ефес, където проповядвали Словото. Там (нашият) Спасител и Господ Иисус Христос се явява във видение на дивния Андрей, като го насърчава по-скоро да достигне Витиния: „Аз Съм с теб, където и да се отправиш, защото Скития те чака". Като разказа това видение на богослова Йоан, се прости с него и като взе своите ученици, боговдъхновеният Андрей се отправи за град Лаодикия във Фригия Капатиана. И оттук, като продължи нататък, той пристигна в Одисупол Мизийски. Като остана в него няколко дни и постави на повярвалите епископ по име Ампион, той премина планината Олимп и отседна в Никея, което беше най-голямото село във Витиния, защото тогава той (Никея) още не беше град, защото го укрепи и украси, както разказват, по-късно Траян, и тамошното*

[11] Epiphanii monachi et presbyteri, PG 120, § 179–286.

пристанище беше по-рано, както говорят, много малко, на голямо разстояние от самото село....[12]

Както изворите от източната територия на Византия (Ориген, Евсевий и Епифаний), така и западните (Римския мартиролог в *Marryrologium Romanum*)[13] упоменават Тракия и Скития със следните факти за живота, делото и смъртта на апостол Андрей:

На 30 ноември в Патра Ахайска се чества паметта на св. Андрей, апостола, който проповядваше Евангелието на Христа в Тракия и Скития. Той бил арестуван от Проконсула Егеас и първоначално хвърлен в затвор, после тялото му нарязано и накрая разпънат на кръст. На него той живя два дни, като поучаваше хората; И като измоли от Господа да не бъде свален от кръста, той беше обграден от голяма небесна благодат, докато една светлина за кратко го обви и той предаде Богу дух.[14]

Споменаването на апостол Андрей в надгробната плоча на Евгения от Никополис не само подчертава нейната роля на локално равнище, но и индиректно я обвързва с мисионерската работа на ранните последователи на Исус, благодарение на които се разпространява Евангелието сред различните народи в Римската империя. Сред тях има и жени – засвидетелствани в писанията на Новия Завет, като например дякон Фива, която е спомената от апостол Павел в неговото писмо до християните в Рим (*Рим*. 16:1). Освен нея в оригиналния гръцки текст се срещат други, активно подпомагали пряко дейността на Исус и тази на апостолите чрез разпространяването на учението им в средата на I в. (в текста по-долу е акцентирано върху

[12] Превод на български от Каравелчев 2017, 109. Ср. Dressel 1843, 56.
[13] *Propylaeum ad Acta Sanctorum. Decembris*.
[14] Превод на български от Каравелчев 2017, 108. Ср. Peterson 1963, 15.

името на Фива и на други споменати жени, както и църквите с които те са свързани):

1 Συνίστημι δὲ ὑμῖν **Φοίβην** τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν καὶ διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς,

2 ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ⸂ ἐν κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι, καὶ γὰρ αὐτὴ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ.

3 Ἀσπάσασθε **Πρίσκαν** καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

4 οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν, οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν,

5 καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀσίας εἰς Χριστόν.

6 ἀσπάσασθε **Μαριάμ**, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ὑμᾶς.

7 ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ **Ἰουνίαν** τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γέγοναν ἐν Χριστῷ.

8 ἀσπάσασθε Ἀμπλιᾶτον τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ.

9 ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

10 ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

11 ἀσπάσασθε **Ἡρῳδίωνα** τὸν συγγενῆ μου. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου τοὺς ὄντας ἐν κυρίῳ.

12 ἀσπάσασθε **Τρύφαιναν** καὶ **Τρυφῶσαν** τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε **Περσίδα** τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν κυρίῳ.

13 ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ καὶ τὴν **μητέρα** αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

14 ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμῆν, Πατροβᾶν, Ἑρμᾶν ⸌ καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

15 ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ **Ἰουλίαν**, Νηρέα καὶ τὴν **ἀδελφὴν** αὐτοῦ, καὶ **Ὀλυμπᾶν** καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ.

В превод на български този пасаж от писмото на апостол Павел до християнската църква в Рим е както следва (с прибавен акцент на техните имена и църковните общности):

„*1 Препоръчвам ви **Фива**, наша сестра, дяконисa при църквата в Кенхрея:*

2 приемете я в Господа, както прилича на светии, и помогнете ѝ, в каквото ще има нужда от вас, защото и тя беше помощница на мнозина и на самия мене.

*3 Поздравете **Прискила** и Акила, моите сътрудници в Христа Иисуса*

4 (които за душата ми положиха главата си; на тях не само аз благодаря, но и всички църкви из езичниците) и домашната им църква.

5 Поздравете моя възлюбен Епенет, пръв повярвал в Христа в Ахаия.

*6 Поздравете **Мариам**, която се много труди за нас.*

*7 Поздравете Андроника и **Юния**, мои сродници и съзатворници, които са чутовни между апостолите и които още преди мене повярваха в Христа.*

8 Поздравете обичния ми в Господа Амплия.

9 Поздравете нашия сътрудник в Христа Урбана и обичния ми Стахия.

10 Поздравете изпитания в Христа Апелия. Поздравете верните от дома Аристовулов.

*[11] Поздравете сродника ми **Иродиона**. Поздравете ония от домашните на Наркиса, които вярват в Господа.*

*[12] Поздравете **Трифена** и **Трифоса**, които се трудят за Господа. Поздравете обичната **Персида**, която много се потруди за Господа.*

*[13] Поздравете избрания в Господа Руфа, както и неговата и моя **майка**.*

[14] Поздравете Асинкрита, Флегонта, Ерма, Патрова, Ермия и другите с тях братя.

*[15] Поздравете Филолога и **Юлия**, Нирея и **сестра** му, и **Олимпана**, и всички с тях светии.*

[16] Поздравете се един други със свето целуване. Поздравяват ви всички църкви Христови." (*Рим*. 16:1-16)[15]

В последната глава на писмото му до вярващите в Рим, Павел споменава един дълъг лист от имена на хора, с които той е добре запознат и с които е работил заедно. Сред изредените имена се засичат и такива с важна роля в църковните общества. Фива е препоръчана и е спомената на първо място не само като διάκονος (дякон), но и като προστάτις (покровител). Може да се заключи, че нейната роля в църквата към средата на I в. (т.е. в момента на съставянето на писмото) е важна, и затова апостол Павел я хвали. Правят впечатление и другите имена на жени в християнското общност в Рим, като например Прискила, Мария (Мариам), Олимпана, Юния, Трифена, Трифоса и други, като те са похвалени и изтъкнати като работници и помощници, чиито принос е възприет, значителен и важен. Някои от тези жени са споменати поименно, а други не, като например майката на Руфа, която Павел описва и като негова майка, загатвайки отново нейната значимост за него лично и за неговото дело (*Рим*. 16:13).

[15] Българският превод тук е цитиран от новото синодално издание на Българската Православна Църква. В друг църковен превод на библията на български от 1940 г., първият стих на главата е преведен по следния начин: „Препоръчвам ви нашата сестра Фива, която е служителка на църквата в Кенхрея…" (*Рим*. 16:1).

Определенията „дякон“ (διάκονος) и „покровител“ (προστάτις) посочени в *Рим*. 16:1-2 във връзка с Фива, която е спомената първа от всички останали сътрудници и помощници на Павел, най-вероятно показва нейната официална титла като служител в църквата в ролята си на дякон и установен лидер в местното религиозно общество на Кенхрея. Освен паралела между надгробното послание в чест на паметта на Евгения от Никополис и споменатите жени, намиращи се в Рим пет века по рано от нея, в писмото на апостол Павел се споменават също така и домове, семейства и фамилии, които са пряко свързани с неговото дело и разпространяването на християнската религия в Мала Азия и Европа. В заключителната глава на писмото до Римляните се споменават няколко домашни църкви или общества от вярващи християни, като например *Рим*. 16:4, където апостол Павел адресира една от тях като „домашната им църква“ (οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν), която е сред езическото население на Рим. В надгробния надпис на Евгения от Никополис се намират подобни определения не само относно нейната важна роля и директен принос за местното християнско общество, но и за създаването на дом или храм на името на апостол Андрей (ὀκοδομήσασσα δόμο[ν τοῦ] ἐνδόξου ἀποστόλου ’Α[νδρέ-]ου). Много вероятно е неизвестният създател на тази паметна плоча да следва формулирането на текста на апостол Павел, който изтъква похвалното участие на редица жени в раннохристиянските църкви, включително и дяконисa Фива.

Освен писмото на апостол Павел от средата на I в. има и други текстове, които извеждат на преден план ролята на жени като служители и лидери в раннохристиянската структура на църквата. Единият от тях произлиза от писмата на Плиний Млади до император Траян. В него се визира арестуването на християни, включително и жени, служителки (*ministrae*) в църквата през 111 г. Вероятният гръцки превод на латинския термин е διάκονος, което може би е притежаваната от тях титла за този период:

На мен ми се струва, че е още по-важно да открия истината, дори и прилагайки тормоз, от тези две роби жени, които са наричани служителки [*ministrae*].[16]

Това е един ранен текст, датиращ от началото на II в., който също като писмото на Павел потвърждава, че жени са заемали важни роли в християнските общества и са били идентифицирани като такива от външни и вътрешни лица. Разбира се, ние не можем да бъдем сигурни за значението на латинския термин *ministrae* в този ранен период от развитието на ранната християнска църква, особено когато възприятията на последователите на учението на Исус са били често критикувани като атеисти и преследвани от официалните власти в римското общество и в еврейските среди. Можем да предположим логично, че това понятие е еквивалентно на гръцката дума διάκονος, но би следвало да се позовем и на други текстове и интерпретации на библейските текстове, които се считат за основаващи за структурата и функционирането на ранната църква.

В допълнение на списъка от жени, които се споменават от апостол Павел в неговото най-късно писмо включено в канона на Новия Завет преди той да бъде арестуван в Йерусалим и изпратен до Рим за присъда, би следвало да споменат и други важни пасажи от Библията, които са свързани пряко с организацията на ранната църква и йерархичните структури, които се зараждат в I в. В новозаветното писмо 1 Тимотей се описват подробно изискванията за длъжностите на дякони, както и презвитери и епископи. Авторът на новозаветното писмо до Тимотей пише следното относно дяконите:

8 *Дяконите също трябва да бъдат почтени, да не са двулични, да не са пристрастени към вино, нито користолюбиви,*

[16] Pliny, *Epist.* 10, 96. Ср. Durry 1947, 74. Превод на кореспонденцията на Плиний Млади на български от Бакърджиева и Тодоранова 1984.

[9] да съхраняват с чист живот тайнството на вярата.

[10] И те трябва първо да бъдат изпитвани, та после, ако са безукорни, да стават дякони.

[11] Също и жените трябва да бъдат почтени, не клеветници, сдържани и верни във всичко.

[12] Дяконите трябва да бъдат всеки мъж на една жена, добре да ръководят децата си и дома си.

[13] Защото тези, които са служили добре като дякони, си спечелват добро име и придобиват голяма увереност във вярата в Иисус Христос (1 Тимотей 3:8-13).[17]

Освен оспорването на авторството и на датата за написването на това писмо, което по традиция се смята, че е написано от апостол Павел, но мнозинството от учените считат то да е дело на някой от неговите близки съдружници и последователи по време на мисията му при разпространението на вярата извън територията на Юдея, има оспорване и на значението на думата „жени“ (γυναῖκας) в *1 Тим. 3:11*. Според някои интерпретации тя се отнася за съпрузите на мъжете дякони, а според други – тя подчертава позицията на жените дякони в рамките на ранното християнство, без това да се подлага на съмнение и обоснования от страна на автора на този текст. Макар че значението на жени – като дякони или като съпруги на дякони – е оспорвано и подлежи на разногласия и различни интерпретации, би следвало да се

[17] Оригиналният старогръцки текст на пасажа 1 *Тимотей* 3:8-13 е следният:

8 Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς,

9 ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει.

10 καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

11 γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσιν.

12 διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων ·

13 οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται καὶ πολλὴν παρρησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

погледне как този пасаж е бил четен и разбиран от членове на църквата в Късната античност, когато все още се установява и развива като институция и йерархични структури на управление.

В писанията на Климент Александрийски (150-215), например, се описват подробно точните изисквания и задължения на жените дякони към края на II в. В неговата творба *Stromata* той коментира върху новозаветното писмо *1 Тимотей* и пише следното:

> *Апостолите, които са се отдали без почивка на работата на евангелизацията, както подхожда на служението им, взеха с тях жени, не като съпруги, но като сестри, така че те могат да служат като дякони* [συνδιάκονους], *служейки на жени, които живеят в домовете им: с тяхната помощ учението на Господ достигаше местата обитавани от жени без да се предизвика подозрение. Ние също сме запознати с всички неща които се препоръчват от Павел относно служението на жените дякони в едно от писмата му до Тимотей.*[18]

Подобно на Клемент Александрийски, в една от проповедите си върху третата глава на новозаветното писмо *1 Тимотей* на Йоан Златоуст (344-407), който коментира в неговата проповед №11 върху един конкретен стих от *1 Тимотей* (3:8-11) относно изискванията за мъже и за жени дякони, той пише следното:

> *„Жените също така“: Павел тук има предвид жените дякони* [τας διάκονους]. *Някои смятат, че той тук говори за жените като цяло. Но това не е така. Няма никакъв смисъл да се добави нещо тук, което засяга жените като цяло. Той се отнася към тези които принадлежат на длъжността на дяконството* [διακονιας].

[18] Clem. Alex., *Strom.* 3. 6, § 53.

> *„Нека дяконите да са съпруг на една жена“: Това може да бъде казано също така и за жените дякони* [γυναικων διάκονων], *защото моногамията е нужна, полезна и подходяща в най-висока степен в църквата*.[19]

В случая Йоан Златоуст предлага сходна интерпретация на библейския пасаж, подобно на Клемент Александрийски, който засяга длъжността на дякони, които могат да бъдат както жени, така и мъже. Интересен факт е, че тук Клемент Александрийски поставя стриктна граница между служението от мъже и това от жени, като обосновава дейността на жените дякони предимно и изключително между жени, което може да бъде разбрано имайки предвид социалните разделения и възприятия по това време.

В допълнение към този ясен и недвусмислен коментар на библейския пасаж, който засяга пряко въпроса дали жени могат да бъдат назначавани в структурите на църквата в ролята на дякони, също е подходящо да се спомене и кореспонденцията на Йоан Златоуст и дяконица Олимпиада, която общува с него често и с която обсъждат в детайли теми свързани с вярата им и възприятията им на тяхната роля в съответните им социални и църковни среди. В едно от писмата си до дяконица Олимпиада, Йоан Златоуст[20] се обръща по следния начин към нея, изразявайки не само неговото лично уважение и висока оценка на нейния пример, но и нейното силно влияние върху околните:

> *И така, моя боголюбезна госпожо, постоянно твърдейки това и на самата себе си, и на онези, които заедно с теб водят тази прекрасна борба, укрепявайки душите на всички, набирай своя боеви строй, за да имаш двоен, троен и многократен венец на добродетелите,*

[19] Clem. Alex., PG 62, § 553.
[20] *Epistola* 5:2.

както за това, че сама търпиш, така и за това, че подтикваш и другите към същото….[21]

Също като апостол Павел, който изтъква в писмото си до Римляните положителните качества и приноси на дякон Фива за неговото дело и за самата църква през I в.,[22] така и Йоан Златоуст пише многобройни писма до дяконица Олимпиада и посочва нейните добродетели и положително влияние върху другите. Макар че до нас са достигнали само седемнадесет писма, написани от него до нея, от тях може да се види, че тя е високо уважавана от него и смятана за духовен и интелектуален събеседник, с когото може да коментира и обсъжда тайните на вярата и на библейските истини. Олимпиада е не само активна при създаването на болница и на сиропиталище за бедни, но и в подкрепата на други вярващи, включително и на Йоан Златоуст, което води и до мерки на гонение спрямо нея, както и спрямо него. От една страна, виждаме неговите принципни библейски обоснования за съществуването на жени дякони в рамките на структурата на църковната институция, а от друга страна, става ясна неговата висока оценка на жени в ролята на дякони като примери на християнска добродетел и служба на вярващите по негово време в конкретното лице на дяконица Олимпиада, която прави опити да го подкрепи и подпомогне. Взимайки предвид неговата видна роля като архиепископ в Константинопол, преди той да претърпи заточение поради разногласията си със съпругата на императора и критиката на богатата прослойка в града, може да се заключи, че неговата позиция е широко възприета и разпространена не само в града Константинопол, но и в останалите части на Империята, включително и в Тракия и Мизия към края на IV – началото на V в.

Трябва да направим и допълнение на изразените виждания на Йоан Златоуст, който въпреки опозицията и гоненията срещу него е влиятелна фигура в църковната структура на Византия. В допълнение

[21] Превод на български на Йоан Златоуст от изданието *Творения на Св. Йоан Златоуст.* Том 6, 190.
[22] *Рим*. 16:1.

към неговите популярни слова и лична кореспонденция до съвременни жени дякони, до нас са достигнали и решенията от Вселенските събори, както и каноните на събора на Халкедон от 451 година, които пряко засягат изискванията относно квалификацията на жените дякони. Там се споменава, че те трябва да са поне 40 години на възраст и да притежават безупречен характер и се уточнява следното:

Канон № 15: *За дяконица да не се ръкополага жена, ненавършила четиридесетгодишна възраст, и то след грижливо изпитване. Ако след като се ръкоположи и след като известно време престои на служба, встъпи в брак, такава, понеже е оскърбила Божията благодат, нека бъде предадена на анатема заедно с този, който се е съединил с нея*.[23]

Както е ясно посочено в този канон от третия всеселенски събор в Халкедон, има ограничения в границите на възрастта за жените, както и ограничение да не се сключва брак след ръкополагането им като дякони, но не се поставя под въпрос факта, че както мъже, така и жени могат да служат като дякони в редовете на църквата. Освен в този канон от средата на V в., също така имаме и законите публикувани по време на император Юстиниан, които принадлежат на периода, когато Евгения от Никополис е живяла и когато нейния надгробен надпис е бил създаден. В *Новела №6*, част 6 в кодекса на император Юстиниан, който е публикуван официално през 565 година, отново са дадени детайли за изискванията относно жени дякони в църквата и тук се посочва, че се изисква те да са на 50-годишна възраст. Тези закони отново показват, че позицията и титлата на дякон за жени, както и за мъже, продължава да съществува и да се развива безпрепятсвено в рамките на християнизираната империя.

[23] Превод на български от *Правила на Светата Православна Църква.* Ч. 1, 44. В оригинал текстът е следният:
Διάκονον μὴ χειροτονεῖσθαι γυναῖκα πρὸ ἐτῶν τεσσαράκοντα, καὶ ταύτην μετὰ ἀκριβοῦς δοκιμασίας· ἡ δέ γε δεξαμένη τὴν χειροθεσίαν, καὶ χρόνον τινὰ παραμείνασα τῇ λειτουργία, ἑαυτὴν ἐπιδῷ γάμῳ, ὑβρίσασα τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, ἡ τοιαύτη ἀναθεματιζέσθω μετὰ τοῦ αὐτῇ συναφθέντος. (Mansi 1764, 364).

Новела № 6, 6 § 2. На първо място, по възраст те не трябва да са прекалено млади, нито в зряла възраст, което ще доведе лесно до съгрешения, но тези които са преминали средна възраст и са в хармония с божиите закони и са над 50 години. Само тогава те заслужават да бъдат ръкоположени [χειροθεσίαν].

Новела № 6, 6 § 3. Също така, те трябва да са потвърдени като девици, или като вдовици, които са били съпруга на един мъж. Ние няма да допускаме тези, които са били обвързани с втори брак или тези, които са водили свободен живот или по някакъв начин са подозрителни, да се доближат до светите таини и да служат за преподобни обреди на кръщение или да участват в други таинства, в които те според обреда участват във връзка с почитаните тайни.[24]

В тези закони, които се основават на решения на църковните управници, се вижда, че има допълнително развитие на длъжността на жените дякони през VI в., като се изисква да има по-висока горна граница на възраст и се набляга на тяхната чистота и преданост към моралните принципи на християнството и спазване на правилата на църковните ритуали, като кръщаването или приемането на причастие от вярващите. В *Новела №3* на Юстиниановия закон се включват също така жените дякони в броя на официалните служители по това време в катедралата Света София, а в пролога на тази новела се дава списък на жени и мъже дякони и след това се споменава, че в нея има общо 100 дякони мъже и 40 жени дякони, като не се прави разграничение между тях и се представят под една категория.[25] След като в църковните правила, базирани на решенията на вселенските събори и императорските закони издадени от Юстиниан, предоставят данни за

[24] Schoell, Kroll 1928, 34-35.
[25] Schoell, Kroll 1928, 21.

съществуването на редица жени дякони и за важния им принос за църковната институция през V и VI в., е логично подобни позиции и роли да са били представяни и в Тракия и Мизия, които са пряко свързани с Константинопол. Това води до заключението, че най-вероятно и надгробният надпис на Евгения от Никополис определя нея като дякон в контекста на местната църковна общност. От региона на Балканите, Мала Азия и други части на Византийската империя са известни и други подобни стели, които излагат на показ жените дякони:

1) Паметна плоча на София от Йерусалим, IV в.: *Тук е положена служителката и невеста на Христос, София, дякон* [ἡ διάκονος]*, втората Фива, която почина в мир на 21-ви на месец март през 11-та инд... Господ Бог….*[26]

2) Надгробна стела на Мария от Кападокия, VI в.:

Тук почива дякон [ἡ διάκονος] *Мария, чиято памет е благочестива и щастлива, според думите на апостола, грижила се е за деца, приемала е странници, мила е краката на светиите (= християни),*[27] *споделяла е хляб с нуждаещите се. Помени я, Боже, когато тя пристигне в твоето Царство*.[28]

3) Епитафия на Теопрепия от Македония, IV в.:

Тук е положена служителката на Бог, Теопрепия, девственица през целия си живот и дякон [διακ…] *на Христос, която е закончила дисциплиниран, ревностен и примерен живот в Господ Бог*.[29]

[26] Eisen 1996, 154-157.
[27] Миенето на крака е имало значение в ранната християнска църква. Ср. Kötting 1957, 743-777; Thomas 1991.
[28] Eisen 1996, 163-165.
[29] Eisen 1996, 182-183.

4) Надгробна плоча на Евгения от Битиния, IV в.: *Ние бедните от Гаргатис сме прибавили гипс и подновили саркофага за паметта на Евгения, дякон* [διάκονου].[30]

Подобно на надгробното послание в памет на Евгения от Никополис, където са изброени нейните християнски добродетели и нейния голям принос за построяването на местната църква, така и тези няколко примера от други области на империята също изтъкват характеристиките и ролите на жените дякони, на които са посветени. Надписът на София от Йерусалим я описва като „дякон“ и като „втора Фива“, свързвайки я директно с апостол Павел и писмото до Римляните, където тя е спомената и похвалена наред с редица други съдружници и служители. Това посочва не само паметта и знанието за ролята на Фива в региона, но и съзнанието за продължаването на тази роля на жените дякони през първите векове на развитието на християнството на изток. Стелата на Мария от Кападокия, който я посочва като дякон и като последовател на учението на апостолите, отново се вижда нейната активност и принос към продължаването на делото на Христос, като тя се е грижила за бедни, деца и църковни служители, както и други вярващи. От тези надписи става ясно, че има силно съзнание за продължителността и значимостта на ролята на жените дякони през вековете, започвайки от самото начало на наченките на институцията и традицията на църквата, както се посочва в новозаветните текстове на *Римляни* и *1 Тимотей* още през I в. Тук може би трябва да се спомене следното: въпреки че позицията на жените дякони в църковната йерархия е била широко разпространена през първите шест века, особено в източната част на Империята, с времето тя постепенно изчезва и е заличена от практиката на източната, както и на западната църковна традиция.[31]

[30] Eisen 1996, 175-177.

[31] Например, според архиепископ Калистос Уеър, ръкополагането на жените дякони е било изоставено от православната църква като практика, но на теория то не е отречено: „The order of deaconess was never abolished, it merely fell into disuse. On my understanding of the evidence, they were regarded as ordained persons on an equal footing

В заключение, както може да се види на базата на каноническите текстове на Новия Завет и интерпретацията и приложението му според традицията на Изток през периода на първите шест века, жените заемат различни длъжности в йерархията на църквата, което включва ръкополагане като дякони и показва техния принос и активно участие в дейностите на институцията на църквата и на християнските общества в различни региони, като Балканите. Това което виждаме описано на надгробния надпис на Евгения от Никополис води до заключението, че тя действително е имала лидерска позиция и е притежавала титлата дякон.

Цитирана литература

Бешевлиев, В. 1962: *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien* 231. Berlin, 164-166.

Бакърджиева, Н., Тодоранова, В.: *Плиний Млади: Писма. Превод*. Народна култура, „Хермес“, 1984.

Йеромонах Василий(ред.) 2011: *Творения на Св. Йоан Златоуст*. Том 6. Издание на славянобългарския манастир „Св. Вмчк Георги Зограф“, Света Гора, Атон.

Каравълчев, В. 2017: Свети апостол Андрей Първозвани и проповедта му в земите на България – *Християнство и Култура* 121, 4, 101-110.

Правила на Светата Православна Църква – Част 1. Издаден с благословението на славянобългарския манастир „Св. Вмчк Георги Зограф“, Света Гора, Атон.

as the male deacons. There is some dispute in the Orthodox world about that, but my reading of the evidence is quite clear – that they have received not just a blessing but an ordination.“ (виж Regule 1997). Също така Калистос Уеър обяснява, че той не счита, че съществува разлика между ръкополагането на жени и мъже дякони: „The order of deaconess seems definitely to have been considered an ‘ordained’ ministry during early centuries in at any rate the Christian East . . . Some Orthodox writers regard deaconesses as having been a ‘lay’ ministry. There are strong reasons for rejecting this view. In the Byzantine rite the liturgical office for the laying-on of hands for the deaconess is exactly parallel to that for the deacon; and so on the principle lex orandi, lex credendi – the Church’s worshipping practice is a sure indication of its faith – it follows that the deaconess receives, as does the deacon, a genuine sacramental ordination: not just a χειροθεσια but a χειροτονια“ (виж Hopko 1982, 16).

Cullmann, O. 1953: *Peter: Disciple – Apostle – Martyr*. London and Philadelphia.
Dressel, A. 1843: *Epiphanii monachi et presbyteri edita et inedita*. Paris.
Durry, M. 1947: *Pline Le Jeune*, vol. 4. Paris.
Eisen, U. E. 1996: *Amtsträgerinnen im frühen Christentum*. Göttingen.
FitzGerald, K. K. 1983: The Characteristics and Nature of the Order of the Deaconess – In: Hopko, Th. (ed.): *Women and the Priesthood*. New York: Saint Vladimir's Seminary Press, 77-78.
FitzGerald, K.K. 1998: *Women Deacons in the Orthodox Church: Called to Holiness and Ministry*. Brookline: Holy Cross Orthodox Press.
Hopko, Th. (ed.), 1983: *Women and the Priesthood*. New York: Saint Vladimir's Seminary Press.
Kalistos of Diokleia. 1983: Man, Woman and the Priesthood of Christ – In: Hopko, Th. (ed.): *Women and the Priesthood*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 5-54.
Karras, V. 2008: Orthodox Theologies of Women and Ordained Ministry – In: Papanikolaou, A., E. Prodromou (eds.): *Thinking through Faith*. New York: Saint Vladimir's Seminary Press, 113-158.
Kateusz, A. 2021: Women Church Leaders in and around Fifth-century Rome – In: Taylor, J., I. Ramelli (eds.): *Patterns of Women's Leadership in Early Christianity*. Oxford, 228-260.
Kötting, B. 1957: 'Fußwaschung', *Reallexikon fiir Antike und Christentum*, vol. 8, Stuttgart.
Madigan, K., Osiek, C. 2005: *Ordained women in the early church: A documentary history*. Baltimore: John Hopkins University Press.
Mansi, J. D. 1764: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. 7. Florence.
Peterson, P. 1963: *Andrew, brother of Simon Peter. His history and his legends*. Leiden.
Regule, T. 1997: An Interview with Metropolitan Kallistos Ware – *The St. Nina Quarterly*, Vol. 1, No. 3, 1997. Cited in https://publicorthodoxy.org/2018/04/17/conversation-about-deaconesses/ 11/11/2024
Schoell, R., Kroll, W. 1928: *Corpus iuris civilis. 3: Novellae.* Berlin.
Taylor, J., Ramelli, I. (eds.) 2021: *Patterns of Women's Leadership in Early Christianity*. Oxford.
Thomas, J.C. 1991: *Footwashing in John 13 and the Johannine Community*. Sheffield.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.07

DEACON EUGENIA OF NIKOPOLIS AND WOMEN DEACONS AND CHURCH HIERARCHY AND STRUCTURE OF GOVERNANCE

Stamenka Antonova

This article takes into consideration the tomb inscriptions discovered in the city of Nikopolis in modern-day Bulgaria, which dated June 12, 538 CE and commemorating the death of Eugenia, a leading member of the local church. The paper makes the case that she was an ordained deaconess, in spite of the incomplete surviving inscription on the stele indicating only the letter „Δ“ (delta) rather than the entire word desisgnating deacon in the Greek. In addition to presenting parallel and similar inscriptions from the eastern provinces under the jurisdiction of the Byzantine church pointing to the existence of many other women, who were identified as deacons in the local churches, the paper also includes supportive evidence from a number of different authors, such as Clement of Alexandria and John Chryssostom, as well as a variety of other texts, including the corpus of New Testament canon, some of the decisions of the eccumenical church councils and the laws of Justinian, further supporting the existence and the prominence of female deacons in the first six centuries of the development of Christianity. All these additional texts and parallel tomb inscriptions indicate that the distinguished deceased woman, Eugenia of Nikopolis, held such a position of significance in her local church.

Key words: deaconesses; women in the early church; female leaders and ecclesial structures; women and church hierarchy in early Byzantine period; Christian tomb inscriptions.

Стаменка Емилова Антонова,
д-р, Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“
– Българска академия на науките,
sea20@columbia.edu

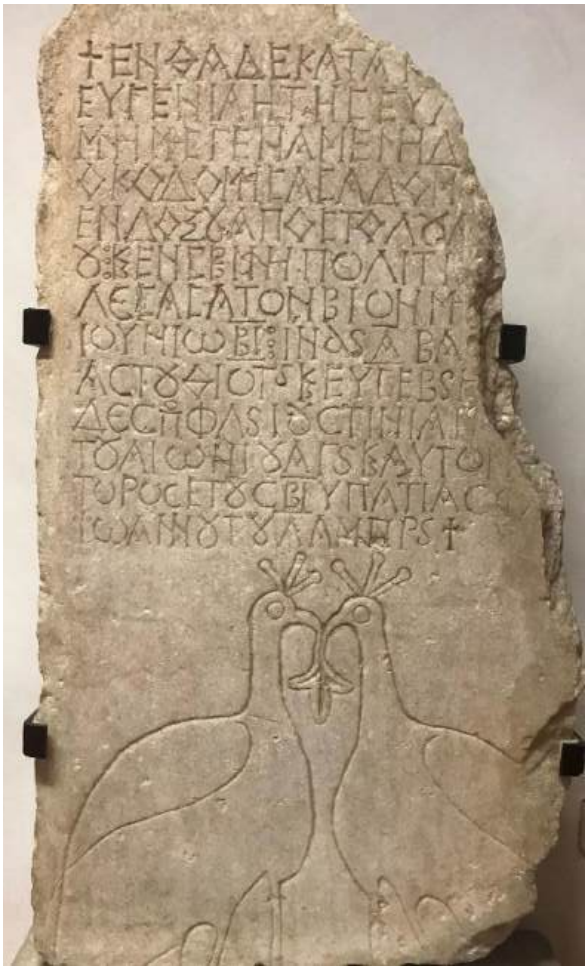

Фиг. 1. Надгробна плоча на Евгения от Никополис,
Национален Археологически Музей, София

Фиг. 2. Детайл на надгробна плоча на Евгения от Никополис, Национален Археологически Музей, София

https://doi.org/10.62761/590.ST16.08

ПРОКОПИЙ В БЪЛГАРСКАТА АРХЕОЛОГИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА

Иво Топалилов

Известията на Прокопий са едни от най-важните що се отнася до историческото, военното, културното, урбанистичното и др. развитие на източнобалканските земи поради което те присъстват осезателно и в българската археологическа литература.[1] Те се разглеждат като извор от „първа ръка“ и степента им на достоверност в преобладаваща част от случаите не се подлага под съмнение, а дори напротив. Факт е обаче, че в някои изследвания напоследък, основно тези, свързани с коректното локализиране на кастелите, представени в „De aedificiis“, се изказва известен скептицизъм относно пълната достоверност на представените данни.[2] Предвид характера на съществуващите извори, логично, акцентът в българската археологическа литература пада върху Прокопиевото произведение „De aedificiis”, но инцидентно се използват и други негови сведения. Така например, известието за кончината на пълководеца Герман, братовчед на император Юстиниян, в Сердика,[3] е достатъчно основание да се тълкува потенциала на града и оттук – неговата роля като евентуална изходна военна база за мащабна военна акция, предвид възможностите за продължително пребиваване на значителна военна формация.[4] С последната пък в литературата се свързва възстановяването на крепостните стени на града, за което споменава в Прокопий,[5] но комбинирано с данните от

[1] В настоящия текст са коментирани единствено тези на български учени и на такива, които са работили на държавна длъжност в рамките на България.

[2] „Сам по себе си той не е надежден извор за локализирането на селищата, без използването на други данни“ – Динчев 2013, 458; вж. също и Velkov 1977, 8–19.

[3] Proc., *Goth.* 7, 40.

[4] Динчев 2014, 56.

[5] Proc. *Aed*. 4, 1: Това известие до момента не се опровергава от археологическите разкопки – Динчев, Гатев 1999: 55-56.

археологическите проучвания и скъпия градеж *opus latericium* – и на базиликата „Св. София“.[6]

Значително по-голямо разнообразие на теми се открива в българската археологическа литература когато се използва Прокопиевото „За строежите“. В следващите параграфи ще бъдат разгледани някои от най-характерните.

Когато се изследва посветената на източните Балкани глава в De aedificiis, 4, съответно представляваща основен интерес за българската археологическа литература, акцентът на изследванията логично пада върху списъците с построени или възстановени крепости в Тракия, на долния Дунав и Скития. Въпреки панагеричния стил на произведението, неговата достоверност не само че не буди съмнение, а дори напротив – в повечето от случаите се приема като експлицитно доказателство за съществуването на съответните крепости, имперските строителни инициативи, състояние на укрепителната система и др.[7] Акцентът, върху който се концентрират първите изследвания на основателите на археологическата наука в България, К. Иречек и К. Шкорпил, логично пада върху локализирането на кастелите, представени в тези списъци, първият занимаващ се с кастелите, разположени във вътрешността,[8] а втория – с тези, разположени покрай река Дунав.[9] Техните изследвания се базират основно на представената последователност на кастелите, единични открити епиграфски паметници, видимите за времето архитектурни и други останки, ясните ориентири в текста на Прокопий и местните предания. По-голямата част от предложените интерпретации са приети в българската археология, докато при други е все още дискусионна, а при някои – неизвестна. И това е логично предвид факта, че част от кастелите и укрепленията са споменати единствено в Прокопий. В този смисъл, правилното им идентифициране става възможно едва след извършването на комплексен анализ на епиграфски паметници,

[6] Динчев 2014, 64.
[7] Велков 1959, 20, 55.
[8] Jireček 1877.
[9] Шкорпил 1905.

лингвистичния анализ на имената, теренните наблюдения и археологическите проучвания. Подобно систематизиране на данните е направено в изследването на Велизар Велков, издадено през 1959 г.,[10] което и до момента си остава актуално, и в коментарите към текста на Прокопий, издаден в поредицата Извори за българската история. Разбира се, с развитието на българската археологическа наука, впоследствие някои от предложените локализации се прецизираха, други коригираха, а част от все още неясните – уточнени, именно базирани на едно подобно комплексно изследване, позовавайки се също така и на яснотата и стриктната последователност при изброяването на кастелите в Прокопиевото изложение.[11] Без да изброявам всичките подобни приноси бих желал да посоча примерите с локализирането на топонимите Νοβὸν, Τρικεζα и Ὄνος[12], локализирани съответно в с. Ботево, Видинско, с. Долно Линево, Ломско и селище, разположено в близост до пристанището на град Козлодуй,[13] с Λαπιδαρίας и Λουκερναριαδούργου/Λουκερναριαβοῦργον или бургът Λουκερναρία, локализирани край с. Сомовит,[14] Алтинум,[15] както и кастели, разположени във вътрешността. В някои от случаите стриктната последователност в Прокопиевото съчинение се явява решаващ аргумент при локализизацията, като особено характерен пример за това, но не и единствен, може да се посочи интерпретирането на разкритото селище, разположено на хълма Царевец (дн. Велико Търново) като Зикидева като следствие от споменаването му в Aed. след Никополис ад Иструм,[16] но също така и кастелите Adina and Tilicium[17] и др. Предложените локализации позволяват да се извърши и отъждествяването на споменатите кастели със споменати в други

[10] Велков 1959.
[11] Вж. Beševliev 1970, 124-125.
[12] *Aed.* 4, 6, 24, 28.
[13] Стоичков 2003, 332 -335.
[14] Торбатов 2016, 233-276.
[15] Торбатов 2002, 18-19.
[16] Вж. Велков 1988, 76-82; Velkov 1995: 493-495. Това споменаване обаче не може да се разглежда като решаващо дискусията за локализирането на Зикидева от една страна и идентифицирането на селището на Царевец от друга – вж. Динчев 2013, 458.
[17] Torbatov 2000, 58-77.

извори, синхронни или не на Прокопиевото съчинение. Така например, Πούτεδις се идентифицира с Pomodiana,[18] Βιγραναὴ с Regiano,[19] Λιμώ с Dimo/Dimum[20] и др., като те показват понякога и развитието на самата структура. Дискусията с бургът Λουκερναρία[21] е особено показателен в този аспект, но не единствен. Същевременно с това, археологическите разкопки не само доказват или допълват предложените локализации, но в някои от случаите ги отхвърлят. Много характерен пример за това е споменатия Κάστρα Μάρτις, който първоначално се локализира в рамките на дн. град Кула,[22] но където според археологическите разкопки липсват останки, които могат да се свържат със споменатия в Прокопий кастел, включително и като период на обитаване.[23] Изглежда, че Прокопиевият кастел би трябвало да се търси на друго място.

Обект на изследване и локализация са не само кастелите, разположени покрай р. Дунав, въпреки че акцентът в изследванията логично пада върху тях като неотменна част от лимеса на Империята. Специални изследвания са посветени на споменатите топоними, локализирани в провинция Хемимонт,[24] в провинция Тракия,[25] във вътрешността на провинция Долна Мизия,[26] в провинция Малка Скития в рамките на територията на България,[27] и не само.[28] От своя страна, локализирането на отделните топоними позволява ясното очертаване на територията на отделните провинции, но също така и на административните територии на градовете, разположени в тях, както и разграничаването в последните на отделните региони и области. Едно подобно изследване е възможно за късноантичните провинции

[18] Велков 1959, 78.
[19] Велков 1959, 78, б. 6.
[20] Beševliev 1970, 140.
[21] Торбатов 2016, 235-243, 252-254.
[22] Beševliev 1970, 85.
[23] Атанасова et al. 2005, 252.
[24] Beševliev 1970; Beševliev 1967, 280; Велков 1959, 95; Велков 1965, 95-99; Разбойников 1944, 191-192.
[25] Цончев 1961, 274; Beševliev 1974, 127; Beševliev 1979, 209.
[26] Beševliev 1970, 60, 89-90, 142-145; Милчев, Дамянов 1972, 275.
[27] Миков 1968, 32-33.
[28] Вж. Торбатов 2002.

Крайбрежна Дакия,[29] Вътрешна Дакия,[30] Хемимонт,[31] Долна Мизия,[32] Родопа[33] и Тракия.[34]

Предложената локализация на някои неясните селища и кастели напоследък, позволява да се уточнят някои все още дискусионни въпроси, свързани както с определянето на отделни отсечки от провинциалните граници, но и с границата на самия диоцез. Така например, предложената локализация на кастелите Λαπιδαρίας и Λουκερναριαδούργου/Λουκερναριαβοῦργον или бургът Λουκερναρία край с. Сомовит позволява ясно да се дефинира границата между диоцезите Тракия и Илирия, която до този момент е била трасирана отново по данните на Прокопий следвайки топонима на р. Янтра.[35] В случая се взема под внимание факта, че Λαπιδαρίας е бил разположен в рамките на диоцез Илирия, а Λουκερναριαδούργου в рамките на диоцез Тракия[36] (Aed. 4, 6, 36; 7, 4). Случаите с локализирането на Адина и Тиликиум, от своя страна, позволяват да се маркира провинциалната граница между Втора Мизия и Скития.[37]

Списъците с крепостите, показващи извършването на мащабна строителна дейност на Долния Дунав при управлението на Юстиниан, но също така и при Анастасий I и Юстин I, се разглеждат като основни извори за състоянието на Долнодунавския лимес на Империята през първата половина – средата на VI в. Особено любопитен е случаят с т. нар. „скитски аномалии“, при които в един от най-богатите на информация извори за укрепителната система на Скития липсват имената на кастели и укрепления, чието съществуване е доказано по археологически данни до края на VI в. сред които Сацидава, Капидава, Циус, Берое, Арубиум, Диногеция, Салсовия, Истрия, Тропеум Траяни, Акре и Дионисополис. Едно от обясненията за тази липса е

[29] Велков 1959, 74-79.
[30] Велков 1959, 81-83.
[31] Велков 1959, 98; Геров 1950, 28-29.
[32] Велков 1959, 88.
[33] Велков 1959, 105.
[34] Велков 1959, 107, 109-110.
[35] Вж. Бешевлиев 1954, 341-355.
[36] *Aed*. IV, 7, 17-21
[37] Torbatov 2000, 58-77; Торбатов 2000а, 59-72; Торбатов 2002, 19-21.

нашествието на кутригурите в началото на 559 г., които на път към Константинопол преминали през Скития и подложили на унищожение съществуващата военна инфраструктура, както може да се съди от откритите при археологически разкопки в съответните центрове горели пластове, датирани към средата на века. В този смисъл, логично 559 г. е предложена като terminus post quem за поне на тази, преработена част, на Прокопиевия труд,[38] датировка, която обаче не е изцяло приета в българската библиография.[39]

Представените топоними в Прокопиевия труд са в основата на извършването на лингвистичен анализ, касаещ етимологията на имената, проблемите на фонетиката и граматиката на латинския език през VI в. в специално посветени на темата изследвания на В. Бешевлиев.[40] Неговата монография от 1970 г., издадена в Амстердам, е една значителна стъпка в този аспект, касаещ изследването на днешните български земи, като всеки топоним е съпътстван с изчерпателен за времето си коментар.[41]

„За градежите“ се разглежда и като основен извор, наред с археологическите разкопки, за процесите на етнически промени, протекли на Долния Дунав.[42] От една страна, той показва промените, настъпили през първата половина – средата на VI в., свързани със славяните, но от друга, в него се откриват и податки за евентуално по-ранно варварско присъствие в региона. Ето защо в някои от изследванията акцентът пада върху етимологията на имената на кастелите и особено на тези, свързани със славяните, като в този аспект ясно са разграничени 96 названия.[43] Те, наред със специфичните известия за славяните в Прокопиевото съчинение, са достатъчен ориентир за славянското присъствие в района. Много характерен пример са известията за славянската активност в района на Улметум и Адина, които наред с известието за възстановяването на крепостните

[38] Торбатов 2002, 35-39; Торбатов 2002а, 49-57.
[39] Вж. Динчев 2014, 101.
[40] Бешевлиев 1952, 239-245; Бешевлиев 1955, 279-302; Beševliev 1970.
[41] Beševliev 1970.
[42] Вж. Тъпкова-Заимова 1966.
[43] Георгиев 1958: 86.

им стени[44] и открития при археологически разкопки горял пласт, примесен с фрагменти от славянска керамика в Трезмис, е интерпретиран като безспорен пример именно в тази посока.[45] Споменаването на участието на славяните във византийската войска, т. е. като федерати, съчетано с археологическите данни, позволяват да се интерпретират синхронните славянски находки във византийски контекст и да се уточни характера им.[46]

Същевременно с това обаче, трудът на Прокопий не се използва единствено при изследването на съвременните на автора етнически промени. Някои от топонимите, които се срещат при него имат келтски характер, като например Βουγάραμα, Ἀρκοῦνες, Δουρίες, Βουτερίες, Ἀρβατίας и др.[47] показващи запазването на вековни традиции в местните топоними, а пък Οὖνον[48], както и Βαστέρνας and Σκυθιάς[49] се използват като ориентир за варварско присъствие в региона.[50] Прави впечатление, че данните на Прокопий в този аспект се приемат безкритично. Не е така обаче случаят с градските дефиниции, представени от него.

Сведенията на Прокопий са сред основните извори при изследването на градската форма на живот в диоцезите Thracia и Dacia, но съпоставени с резултатите от археологическите проучвания. От една страна, се изтъкват милитаризиращите процеси, свързани с появата на фортификацията,[51] а от друга страна, се изследва характерът на градските центрове чрез предложените градски дефиниции. Последните са в основата за изграждането на класификация на късноантичните градове, но трябва да се подчертае, че към представените градски дефиниции трябва да се подхожда с известна предпазливост. Така, особено показателен е случаят с т. нар. надценени

[44] *Aed*., IV. 7.
[45] Ангелова, Колева 2003, 162.
[46] Ангелова, Колева 2003, 163.
[47] Те са дискутирани в Beševliev 1970, 19-27.
[48] *Aed*. 130, 19.
[49] *Aed.* 4, 11, 20.
[50] Stanev 2014, 76, n. 34.
[51] *Aed*. IV, 3 - Динчев 2006, 53.

центрове сред които изпъкват Кастра Мартис, Улметум и Германия, които без съмнение са били локални административни центрове, но в Прокопиевото съчинение са представени като градове. Последното е в противоречие с резултатите от археологическите разкопки, разкриващи понякога твърде малка по размер укрепена площ за една подобна дефиниция.[52] В други случаи, археологическите разкопки опровергават сведенията на Прокопий що се отнася до размерите и многолюдността на съответния град. Ярък пример за това е Iustiniana Prima, която в *De aedificiis* 4, 1 той определя като „град голям и многолюден“, който „по своята големина той е пръв“ сред „останалите градове“ на Illyricum. Разкопките показват, че неговата площ възлиза до 8 ха, което го прави пример за несъответствие между реален мащаб и административни привилегии.[53] Изглежда, че в този случай Прокопий следва модела за пряката връзка между големината на града и административните му привилегии, което в този случай не се спазва по обясними причини. По този начин, в частта от *De aedificiis*, посветена на Балканите, се открива наличието на неточности и грешки, но въпреки това, комплексното използване позволяват изготвянето на една правдива представа за същността на градската форма на живот в тези диоцези.[54]

„За строежите“ намира своето приложение и при изследването на крепостните стени на големите градски центрове, които били поправени или възстановени.[55] В тези случаи Прокопиевите данни се приемат основно безкритично, като тяхното подкрепяне от археологическите разкопки позволява и наблюдения, свързани с урбанистичното развитие на съответния град. Случаят с Ulpiana е много показателен със „събарянето на по-голямата част от околоврътната крепостна стена“.[56]

[52] Динчев 1998, 16-23; Динчев 1998а, 25-33; Динчев 1999, 11-31; Dintchev 1999, 39-73; Dintchev 2000, 65-84.
[53] Динчев 2014, 98.
[54] Динчев 1998, 16-23; Динчев 1998а, 25-33; Динчев 1999, 11-31; Dintchev 1999, 39-73; Dintchev 2000, 65-84.
[55] Велков 1959, 55.
[56] Динчев 1998а, 25-33.

Съществуват и случаи, при които известие на Прокопий, което е подкрепено от резултатите от археологическото проучване, дава възможност за друга интерпретация. Примерът свързан със строителството на крепостните стени на Сердика, посочен по-горе, и споменаването на пребиваването на голям експедиционен корпус в 550 г., в съчетание с използваната за целта техника (*opus latericium*), което позволява да се допусне, че този корпус е бил преангажиран не само с изграждането на крепостните стени на града – укрепване с кули и протейхизма, но вероятно и на базиликата „Св. София“, предвид нейните архитектурни особености,[57] е много показателен.

В някои от случаите, известието в Прокопий се използва като експлицитно свидетелство за датиране на изграждането на крепостни стени. Особено характерен е примерът с крепостните стени на Филипопол, разположени на Трихълмието, които са наречени „Юстинианови“, именно базирайки се на сведението.[58] В случая визираните крепостни стени са били построени по-рано, но в литературата впоследствие това известие е отнесено към крепостната стена, разположена в равнината.[59]

Наред с тези въпроси, съществуват и частни, някои от които са били обект на коментар. Така, разказът на Прокопий в De aedef. IV, 1, потвърждава установената йерархия, че на архиепископа на Iustiniana prima се подчиняват епископите от провинциите в северен Illyricum, включително и от провинция Dacia mediterranea, следвайки новела от 535 г. (Nov. Ius. XI) и 545 г. (Nov. Iust. CXXXI),[60] докато допусната датировка на труда към 550/551 г. поставя проблема за локализирането на Iustiniana Prima, която е отнесена към провинция Dardania.[61]

[57] Динчев 2014, 64.
[58] Кесякова 2001, 52-66.
[59] Динчев 2001, 225.
[60] Динчев 2014, 95-96.
[61] Динчев 2014, 101.

Цитирана литература

Beševliev, V. 1967: Zur Topographie der Balkanhalbinsel in Prokops Werk „De aedificiis". – *Philologus. Zeitschrift für antike Literatur und ihre Rezeption* 111-3/4, 267-282.

Beševliev, V. 1970: *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*. (Amsterdam).

Beševliev, V. 1974: Die Byzantinische Heerstrasse Adrianopel-Verigava. – *Actes du XI Congrès International des sciences onomastiques*, vol. 1, Sofia, 125-129.

Beševliev, V. 1979: Zur historischen Geographie Thrakiens. – JÖB 28, 209-210.

Dintchev, V. 1999: Classification of the Late Antiques Cities on the Dioceses of Thracia and Dacia'. – *Archaeologia Bulgarica* 3, 39-73.

Dintchev, V. 2000: About the Limit of the Urban Form of Life in the Late Antique Dioceses of Thracia and Dacia: the Overestimated Centers. – *Archaeologia Bulgarica,* 2, 65-84.

Jireček, K. 1877: *Die Heerstraße von Belgrad nach Konstantinopel.* Prag.

Stanev, A. 2014: Observations on the Barbarian presence in the province of Moesia Secunda in Late Antiquity. *Studia academica Šumenensia* 1, 65-86.

Torbatov, S. 2000: Procop. De Aedif. IV, 7, 12-14 and the historical geography of Moesia Secunda', – *Archaeologia Bulgarica* 3: 58-77.

Torbatov, S. 2000a: The Roman Road Durostorum – Marcianopolis, *Archaeologia Bulgarica* 1. 59-72.

Velkov, V. 1977: *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*. Amsterdam.

Velkov, V. 1980: *Roman Cities in Bulgaria*. Amsterdam.

Velkov. V. 1995: Der Wohnsitz der Gothi minores (der Wulfilagoten) in Moesien. – In: Fol, Al. (ed.) *Studia in honorem Georgii Mihailov*. Sofia, 491-496.

Ангелова, С., Колева, Р. 2003: Археологически данни за ранното славянско заселване в България. – *Годишник на Софийския университет, Исторически факултет - специалност Археология*, т. 2. София, 159-185.

Атанасова, Й., Кабакчиева, Г., Йоцова, А., Кузманов, Г., Димитров, К. 2005: *Кастра Мартис: Квадрибургий и кастел* (Разкопки и проучвания 33). София.

Бешевлиев, В. 1952: Една особеност в образуването на сложните местни названия от латински произход в Мизия и Тракия. – *Известия на Института за български език* 1, 239-245.

Бешевлиев, В. 1954: Античната топонимия у нас като исторически извор. – *Известия на Института за български език* 3, 341-355.
Бешевлиев, В. 1955: Латинските местни имена в Мизия и Тракия, – *Известия на Археологическия институт* 1, 279-302.
Велков, В. 1959: *Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV-VI в.). Проучвания и материали.* София.
Велков, В. 1965: Нови данни за икономиката и историята на античния град при днешното Малко Търново. – *Известия на Народния музей – Бургас* 2, 95-99.
Велков, В. 1988: ZIKIDEVA <ΣΥΙΔΑΒΑ = дн. Велико Търново?, – В: К. Попконстантинов и др. (ред): *Палеославистика и епиграфика. В памет на проф. Иван Гълъбов.* Велико Търново, 76-82.
Георгиев, В. (1958): *Въпроси на българската етимология*. София.
Геров, Б. 1950: Северната граница на провинция Тракия'– *Известия на Археологическия институт* 17, 19-25.
Динчев, В. 1998: По въпроса за градските дефиниции в късноантичните извори за диоцезите Тракия и Дакия, – *Археология* 1-2, 16-23.
Динчев, В. 1998а: Класификацията на късноантичните центрове – аспекти, възможности и решения. – *Археология* 3-4, 25-33.
Динчев, В. 1999: За границата на градската форма на живот в късноантичните диоцези Thracia и Dacia – надценените центрове. – *Археология* 1-2, 13-31.
Динчев, В. 2001: Класификация на късноантичните градове на Thracia и Dacia – модел и интерпретация. – *Годишник на Археологическия институт с музей* 1, 223-252.
Динчев, В. 2006: *Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диозеците Thracia и Dacia)* (Разкопки и проучвания 35).София.
Динчев, В. 2013: Notitiae episcopatum, Theophylactus Simocatta и S. Plteanu. Zikideva и Долното Подунавие в края на VI-началото на VII в. – В: Динчев, В. (ред.): *In honorem professoris Георги Кузманов – Известия на националния археологически институт* 41. София, 453-493.
Динчев, В. 2014: *Св. София" и Сердика*. София.
Динчев, В., Гатев, Й. 1999: Разкопките при археологическия музей в София. – *Археология* 3-4, 49-61.
Кесякова, Е. 2001: Ранновизантийската укрепителна система на Филипопол, *Годишник на Археологически музей. – Пловдив* 10, 52-66.

Миков, В. 1968: Локализиране на някои изчезнали антични и средновековни селища и крепости в България. – *Археология* 3, 28-48.
Милчев, А., Дамянов, С. 1972:Археологически разкопки на късноантичната крепост при с. Войвода, Шуменски окръг'. – *Известия на Археологическия институт* 33, 263-277.
Разбойников, А. 1944: Где е било селището и крепостта Бурдепто? – *Известия на българското историческо дружество* 19/20, 191-192.
Стоичков, В. 2003: Към въпроса за локализация на три топонима, споменати от Прокопий. В: – *Studia Archaeologica, Supl. I: Сборник в памет на д-р Петър Горбанов, Годишник на Софийския университет, Исторически факултет - специалност Археология.* Т. 1. София, 332 - 335.
Торбатов, С. 2002: *Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII в*. Велико Търново.
Торбатов, С. 2002а: „Скифские аномалии" Прокопия Кесарийского и вопрос о времени составления его трактата „О постройках". – *Византийский временник* 61 (86), 49-57.
Торбатов, С. 2016: „Най-крайната част на илирийските предели", *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 6, 233-276.
Тъпкова-Заимова, В. 1966: *Нашествия и етнически промени на Балканите през VI-VII в.* София.
Цончев, Д. 1961 Римският път Carassura-Beroe. – В: *Изследвания в памет на Карел Шкорпил*. София, 271-277.
Шкорпил, К. 1905: Некоторые из дорог Восточной Болгарии. – *Известия Русскаго Археологическаго Института в Константинополь* 10, 443-502.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.08

PROCOPIUS IN BULGARIAN HISTORICAL LITERATURE

Ivo Topalilov

The evidence provided by Procopius are considered as some of the most important sources for the historical, military, cultural, urbanistic, and other aspects of the development of the Eastern Balkan territories during Late Antiquity. As they are "first-hand" sources, their credibility remained largely unquestioned for a long time. On the contrary, in many cases, the information provided was accepted as *explicit evidence.* Logically, Procopius' works are actively utilized in Bulgarian archaeological literature, with particular emphasis on *De Aedificiis*, although his other works also find their place in the field.

These evidence are employed in discussions about the reconstruction of city walls, the construction or restoration of fortresses in Thrace, along the Lower Danube, and in Scythia, as well as the localization of specific *castella*, settlements, and toponyms. They also aid in delineating the territories of individual provinces and the administrative areas of cities, defining sections of provincial borders and the *Dioecesis Thraciae,* identifying urban centers, and more. However, this over-reliance on Procopius' accounts is problematic, and recently, many of his texts have been subjected to re-evaluation. This text presents key examples of this issue.

Key words: Procopius, Roman fortresses, archaeology.

Иво Топалилов, доц. д-р,
Институт за балканистика с
Център по тракология „Проф. Александър Фол“,
itopalilov@yahoo.com

II. RES ARCHAEOLOGICA

https://doi.org/10.62761/590.ST16.09

НЕОЛИТНИ КУЛТОВИ МАСИЧКИ ОТ ГРАМАДА

Веселин Данов

Култовите масички са едни от най-интересните предмети, откривани при проучването на археологически обекти от времето на неолитната епоха. Представляват малки съдове с предимно триъгълно или четириъгълно хоризонтално сечение на вместилището (легенчето), завършващи в долната си част с три или четири крачета. През годините са изказвани различни предположения, свързани с тяхната функция.[1] Наложило се е схващането, че това са предмети с култово предназначение, използвани в различни религиозни дейности. До голяма степен това се потвърждава от специфичната им форма и богата орнаментация.

Предмет на настоящото изследване са култовите масички от Грамада. Колекцията включва 101 предмета.[2] Тук имаме за цел да представим най-обща информация за тях. Пълното им публикуване предстои.

Обектът при Грамада. Местоположение и хронология

Обектът се намира в местността „Гладника“ в землището на гр. Грамада, област Видин.[3] Отстои на приблизително 4 км югоизточно от съвременния град (Фиг. 1). Разположен е върху незаливна тераса с наклон на изток. От север и юг тя е ограничена от два дола – Конов и Зебляжки, през които преминават малки притоци на река Витбол. Проучен е частично при спасителни археологически разкопки, проведени във връзка с разширение на газопреносната система на

[1] За повече информация относно различните варианти на наименованието на този тип предмети и интерпретацията на функцията им вж. Николов 2007, 105-112 и Schwarzberg 2003, 79.

[2] Обработката на праисторическата керамика не е завършена и вероятно сред нея ще бъдат открити други, неразпознати при терените проучвания фрагменти от масички.

[3] Александров и др. 2020; Димитров и др. 2020а; Димитров и др. 2020б.

„Булгартрансгаз“.[4] На площ от около 10 дка са изследвани структури от късния неолит, бронзовата, ранножелязната епоха, Античността и Средновековието.

От периода на късния неолит са проучени останките на три опожарени жилища и няколко десетки ями. Част от тях са нарушени от съвременната селскостопанска обработка на земята и от вкопавания, извършени през по-късните епохи. Съгласно радиовъглеродните данни структурите от късния неолит се датират в периода 5550–5350 ВС.[5]

Култовите масички от Грамада. Технологични данни

Направените наблюдения относно технологията на изграждане на масичките, не се различават от тези на други колекции от подобни предмети. Стените, краката и основата на легенчето са изградени от самостоятелни парчета глина, които са прилепени едно към друго. Допълнителното оформянето на повърхността на масичките е извършено чрез налепен пласт от по-фина глина. Използвано е глинено тесто с предимно неорганични примеси – пясък, шамот и малки камъчета с размери до 4-5 мм. При отделни предмети се забелязва наличие на органични примеси в тестото (предимно плява), но те не надвишават 15% от общото количество.

Преобладаващият цвят на повърхността е кафяв до сиво-кафяв, по-рядко черен или бежов. Често е неравномерен. Това е в следствие от изпичането на предметите или от вторичното им нагряване. Голяма част от повърхността на масичките е добре загладена, а при някои фрагменти личат следи от излъскване. Изключение правят вътрешната страна на краката и долната страна на легенчето, които са по-грубо оформени. Те остават скрити от погледа на страничния наблюдател и вероятно това обуславя този начин на третиране на повърхността им.

[4] Обектът е обозначен с номер 13/1012. Ръководители на археологическите разкопки са доц. д-р Здравко Димитров (НАИМ-БАН) и доц. д-р Стефан Александров (НАИМ-БАН).
[5] Димитров и др. 2020б, 87.

Класификация

Класификация на масичките от Грамада е съобразена с вече предложените в научната литература за сходни предмети.[6] Наличните масички позволяват да се разграничат две основни групи:

I група – триъгълни масички с вписано легенче. Към тази група са отнесени преобладаващата част от наличните находки. При повечето външната повърхност на легенчето и краката е богато орнаментирана. Краката са моделирани от две плоски, вертикално разположени парчета глина, залепени в единия край едно към друго. Хоризонталното сечение на крачетата е V – образно (Фиг. 3, 6; Фиг. 4, 1, 3). В зависимост от начина на оформяне на горната част на легенчето са разграничени следните две подгрупи:

Подгрупа I.1 – триъгълни масички с вписано легенче равно оформено в горната си част (Фиг. 3, 5). Тази подгрупа преобладава сред триъгълните масички.

Подгрупа I.2 – триъгълни масички с вписано легенче с израстъци, оформени в ъглите им. Тези израстъци имат главно декоративна роля, но вероятно могат да се използват като индикатор за хронологически и регионални различия. Наличието им променя общия силует на масичките и тяхната семантична натовареност, което обуславя и отделянето на тези екземпляри в самостоятелна подгрупа. Според някои изследователи наличието на израстъци в горните ъгли на масичките е характерно за последния етап на Късния неолит.[7] В зависимост от формата на израстъците са разграничени няколко варианта.

Вариант I.2.1 – със зооморфен израстък. От Грамада произлиза една масичка (Фиг. 4). Предната ѝ част представлява стилизирано изображение на протоме на овен или козел. Не са ми известни подобни къснонеолитни масички от територията на България. Сходни се срещат в ареала на култура Винча.[8]

[6] Вандова 1995; Грембска-Кулова 2000; Николов 2007; Самичкова 2017; Тодорова, Вайсов 1993; Чохаджиев 2007; Pavuk, Bakamska 2014; Vandova 1997.
[7] Николов 2007, 85.
[8] Сталио 1972, 207; Stankovic, 8-10.

Вариант I.2.2 – с малки пъпковидно оформен израстък, моделирани в ъглите на масичката (Фиг. 3, 1; Фиг. 4, 4). Въпросните израстъци са само загатнати. Имат конична форма.

Вариант I.2.3 – с висок, цилиндрично оформен израстък, който се разширява леко в горния си край (Фиг. 3, 1, 3). Това е най-често срещаният вариант.

Вариант I.2.4 – с дисковидно оформен израстък. Известен е един екземпляр (Фиг. 3, 4). За разлика от повечето познати подобни образци, той не е украса. Доскоро се смяташе, че масички с подобен израстък са характерни само за къснонеолитната култура Хотница.[9] През последните години подобни са публикувани от Южна България, Североизточна Турция и Румъния,[10] а образецът от Грамада допълнително разширява ареала в който се срещат.

Вариант I.2.5 – с издължен и силно извит навън израстък. От Грамада произлиза един фрагмент от подобна масичка (Фиг. 5, 6). Възможно е въпросният израстък да представлява стилизирано изображение на животинска опашка. Липсата на запазен цял образец затруднява интерпретацията му.

II група – четириъгълни масички с вписано легенче. Тази група е значително по-слабо представената в керамичния репертоар на селището. В зависимост от наличието на моделирани крачета могат да се обособят в две подгрупи.

Подгрупа II.2 – четириъгълни масички с крачета. Краката са плътни и пропорционално къси. В зависимост от начина на оформяне на горната част на легенчето са разграничени следните два варианта:

Вариант II.2.1 – с равно оформено в горната си част легенче (Фиг. 5, 5).

Вариант II.2.2 – с оформени пъпковидни израстъци в най-горната част на ъглите. Към този вариант се отнася единствената изцяло запазена масичка (Фиг. 6). Израстъците са къси, с цилиндрична форма.

[9] Тодорова-Вайсов 1993, 219.
[10] Самичкова 2017, 318-319, обр. 8. 5; обр. 8. 7-2, 4; Schwarzberg 2005; Mirea 2015.

Подгрупа II.1 – четириъгълни масички без оформени крачета. Отнасянето на тези предмети към групата на култовите масички до голяма степен е условно, тъй като не отговарят на един от основните критерии, а именно наличието на крачета. Възможно е част от наличните фрагменти да принадлежат на недовършени масички, при които не са моделирани краката. Основание за такова предположение ни дава и отсъствието на украса при част от тях (Фиг. 5, 2). Причината за отделянето им в самостоятелна подгрупа в рамките на класификацията на култовите масички е следната: до голяма степен оформянето на вместилището (легенчето) като пропорции, размери и морфологични характеристики се доближава до това на известните ни четириъгълни масички и вероятно отразява близкото им (ако не и същото) функционално приложение.

От Грамада произлиза фрагмент от четириъгълна култова масичка, при която личат следи от крак, моделиран в един от ъглите (Фиг. 5, 5). Последният е отчупен още в древността, а мястото на слепването му с легенчето е допълнително загладено и оформено с цел да се продължи използването на масичката по предназначение.

Украса

За орнаментацията на масичките от Грамада са използвани следните техники – врязана; набодена; щампована; украса, получена чрез отнемане на част от глиненото тесто; рисувана и пластична. Често са комбинирани две или три техники при украсата на масичките. Единствено врязаната, пластичната и тази с отнемането на глиненото тесто се срещат самостоятелно.

Използвани са следните орнаментални мотиви: ромбове; кръгове; спирало-меандри; ъглести меандри; Х-образни; мрежест мотив; триъгълници и др. Част от мотивите са запълнени с набодени точки (Фиг. 2, 1; Фиг. 3, 6) или пастозна боя. Украсата е разположена върху външната страна на легенчето и краката. Единствено пластичната украса е моделирана в горната част на ъглите на масичките. Тя е представена от различни пъпковидни израстъци, а в един от случаите от оформена зооморфно протоме.

Повечето фрагменти от култови масички са украсени. Такива са около 93% от общото количество. Почти всички са орнаментирани с врязана украса. При 64 от тях тя се среща самостоятелно, а при 24 врязаната украса е комбинирана с друга, най-често набодена (13 бр.). Среща се комбинация на врязана украса с щамповани кръгчета и пластично моделиран израстък (1 фрагмент); на врязана украса, комбинирана с такава, получена чрез отнемане на част от повърхността, най-вече за направата на шахматно разположени квадратчета (2 фрагмента). При един фрагмент е засвидетелствана комбинация между врязана украса, пастозна боя и моделиран израстък в горната част. При седем фрагмента имаме комбинация между врязана и пластична украса. Само при пет от украсените фрагменти не е използвана врязана орнаментация. При един от тях мотивите са направени чрез отнемане на част от повърхността, а останалите четири са украсени с моделирани израстъци в ъглите. Повечето фрагменти от триъгълни масички са украсени. Изключение правят три от тях, които представляват около 6.25 % от този тип масички. Доста по-голям е процентът на четириъгълни масички без украса – около 18 %. Три от четириъгълните масички имат единствено пластична украса, което допълнително затвърждава впечатлението за по-семплата им орнаментация на фона на богато украсените триъгълни масички.

Дискусия

В Грамада се потвърждава наблюдението, направено при други неолитни обекти, за силна фрагментираност на този тип находки. Показателно е, че от наличните само една масичка е напълно цяла (Фиг. 6). Открита е в една от проучените сгради. Има четириъгълна форма. Богата украса покрива голяма част от външната ѝ повърхност. От останалите образци само при един е представен повече от 50% от обема (Фиг. 4). Това е част от триъгълна масичка с оформена зооморфна глава в единия ъгъл. Тя също произлиза от жилище. С други думи, едва около 2% от общия брой от тези предмети са представени с повече от половината си обем. Показателен за силната фрагментираност на находките е фактът, че преобладаващата част от останалите парчета от

масички отразяват по-малко от 1/4 от общия им обем. Това затруднява наблюденията върху организацията на украсата и често прави невъзможно определянето на типа масичка, към който се отнася съответния фрагмент (особено ако е представена само част от легенчето). Такъв е случаят с 41 от фрагментите. От останалите парчета – 49 са определени като част от триъгълни масички, а 11 – от четириъгълни. Имайки предвид общото съотношение между триъгълни и четириъгълни масички, което е почти 5:1, с голяма доза сигурност може да предполагаме, че преобладаващата част от неопределените фрагменти също са част от триъгълни масички. От фрагментите доминират тези, които са част от крачета на масички или представят краче с част от легенчето. Те са общо 57 броя. Причината за това вероятно е фактът, че крачетата са по-масивни, често се отчупват на по-големи парчета и са по-разпознаваеми сред останалите фрагменти от съдове. Не такъв е случаят с горната част на масичките. Легенчетата често са с пропорционално ниски стени, силно фрагментирани. Дъната им са неорнаментирани и нехарактерни, което затруднява разпознаването им сред останалите материали.

Приблизително 1/3 от култовите масички са без данни за контекст на намиране. Това са предимно фрагменти, открити на повърхността или в горния пласт орница. Такива са и фрагментите, открити в пластове с преотложени материали от няколко епохи. Дългото обитаване на района през различни епохи е довело до нарушаване на структурите от късния неолит. И в трите проучени, горели неолитни жилища са открити култови масички (Фиг. 2, 1; Фиг. 4; Фиг. 6). Това дава основание да ги свържем с жилищното пространство. Най-много масички са намерени в къснонеолитния пласт, залягащ над ямите, проучени в източния сектор на обекта. Често се откриват сред големи струпвания от керамика, дребни камъни и други малки находки (предимно кремъчни и костени оръдия на труда, огладени каменни сечива). В близост до тях са проучени няколко огнища, което дава основание да смятаме, че и тази част от обекта е била застроена и обитавана през късния неолит. Вероятно намиращите се тук постройки са били паянтови или не са загинали при пожар, поради което не са се

запазили части от обмазаните им с глина стени, какъвто е случая с другите три проучени сгради. Възможно е проучените тук ями да са конструктивно свързани с тези постройки и да са имали стопански функции.

Предположението за преднамереното натрошаване на масичките изглежда малко вероятно.[11] Причината за лесното им фрагментиране е по-скоро свързана с начина им на моделиране от отделни парчета глина. Подобно мнение вече е изказано при наблюденията върху подобни предмети.[12] Показателно е, че при две от масичките от Грамада има следи от „ремонтиране“, направено след отчупването на краката, което показва, че въпросните предмети са били ценни за притежателите им. Едва ли, ако са направени само за да се натрошат на по-късен етап, ще бъдат полагани усилия за поправянето им.

Заключение

Колекцията от култови масички от Грамада е най-представителната за територията на днешна Северозападна България, което допълнително определя важността на нейното обнародване. Тя показва голямо разнообразие по отношение на формата и орнаментацията на този тип предмети. Особено впечатляващо е разнообразието в моделираните в ъглите на масичките израстъци. Тази традиция в украсата се запазва и развива по време на ранно халколитната култура Градешница, където израстъците имат подчертано антропо-зооморфна форма.[13] Откриването на масички във всички проучени късноеолитни сгради, дава основание да ги свържем с жилищното пространство и предполага участието им в домашни култови дейности.

[11] Chapman 2000.
[12] Венелинова, Григоров 2017. https://be-ja.org/index.php/journal/article/view/be-ja-7-2-2017-173-197/25 (последно посетен на 13. 12. 2023 г.).
[13] Николов 1981; Данов 2019, 109-115, Т. IV. 2-Т. IV. 4.

Благодарности

Изказвам искрена благодарност към ръководителите на археологическите разкопки доц. д-р Здравко Димитров (НАИМ-БАН) и доц. д-р Стефан Александров (НАИМ-БАН), за предоставената ми възможност да публикувам колекцията от неолитни култови масички от обект 13/1012 до гр. Грамада.

Цитирана литература

Александров, С., Димитров, З., Данов, А., Цветков, И. 2020: Спасителни археологически проучвания на обект 13/1012 по трасето на „Разширение на газопреносна система на Булгартрансгаз“ до Грамада, обл. Видин. – В: *Археологически открития и разкопки през 2019.* Книга 2. София, 894-899.

Вандова, В. 1995: Типология на неолитните култови масички от Южна България. – *Археология* 4, 1-7.

Венелинова, С., В. Григоров 2017: Глинени масички от неолитното селище при Върбица, област Шумен. – *Bulgarian e- Journal of Archaeology* 7, 2, 173-197.
https://be-ja.org/index.php/journal/article/view/be-ja-7-2-2017-173-197/25 (последно посетен на 13. 12. 2023 г.).

Грембска-Кулова, М. 2000: Култови масички от къснонеолитното селище при Дамяница, Сандански. – В: *Тракия и съседните райони през неолита и халколита.* Карановска конференция за праистория на Балканите. София, 51-59.

Данов, В. 2019: *Керамични съдове и малка пластика от енеолитното селище Градешница.* Дисертации Том 14. София.

Димитров, З., Александров, С., Данов, В., Данов, А. 2020а: Спасителни археологически разкопки на обект 13/1012 по трасето на разширение на газопреносната система на Булгартрансгаз до гр. Грамада, Видинско. – *Българска археология 2019.* Каталог към изложбата. София. 24-26.

Димитров, З., Александров, С., Данов, В., Данов, А. 2020б: Обект А10/1012 край Грамада, област Видин. – В: Попов, Х., Чукалев, К., Димитрова, Я., Кечева, Н., Дамянов, М., Иванова, Н., Грозданова, Г. (ред.). *Поток през времето.* Спасителни археологически проучвания по разширението на газопреносната мрежа на „Булгартрансгаз“ ЕАД. Национален археологически музей Каталози. Supplementum 1. София, 86-102.

Николов, Б. 1981: Праисторически жертвеници от глина. – *Изкуство* 9-10, 43-46.
Николов, В. 2007: *Неолитни култови масички.* София.
Самичкова, Г. 2017: Култови масички. – В: Бъваров, К., Тонкова, М., Кацаров, Г. (ред.) *Сърнево. Вкопани структури от късния неолит и късната желязна епоха и римския период.* Том 1. Късноneолитно ямно поле. София, 317-333.
Сталио, Б. 1972: *Градац. Праисторијско насеље.* Београд.
Тодорова, Х., Вайсов, И. 1993: *Новокаменната епоха в България (краят на седмо-шесто хилядолетие преди новата ера).* София.
Чохаджиев, С. 2007: *Неолитни и халколитни култури по течението на Струма.* В. Търново.
Chapman, J. C. 2000: *Fragmentation in archaeology: People, places and broken objects in the prehistory of South Eastern Europe.* London/ New York: Routledge.
Mirea, P. 2015: Between Everyday and Ritual Use – "Small Altars" or "Cult Tables" from Magura "Buduiasca", Teleorman County (II): the Developed Neolithic Finds. – *Buletinul Muzeului Judetean Teleorman.* Seria Arheologie 7, 45-58.
Pavuk, J., Bakamska, A. 2014: *Typologie und Chronologie* der *neolithischen Altärchen auf dem Balkan*. – *Slovenská archeológia* 62, 1-82.
Schwarzberg, H. 2003: On Problems in Identifying Ritual Pottery: The Example of the So-called"Cult-tables". – In: Nikolova, L. (ed.) *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe.* BAR International Series 1139, 79-84.
Schwarzberg, H. 2005: Kultgefäbe von Aşağı Pınar. "Kulttischchen"und ihre Stellung im Neolithikum und Chalkolithikum Südosteuropas und Westanatoliens. – In: Parzinger, H., Schwarzberg, H. (eds.). Aşağı Pınar II. Die mittel- und spätneolithische Keramik. Archäologie in Eurasien 18 = Studien im Thrakien-Marmara Raum 2, Mainz/Rhein, 247 – 417.
Stankovic, S. 1986: *Zrtvenici I prosopomorfni poklopci iz Vince*. Beograd.
Vandova, V. 1997: Tipology of the Neolithic small altars from Southern Bulgaria. – *Archaeology in Bulgaria* 1, 1, 23-29.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.09

NEOLITHIC CULT TABLES FROM GRAMADA

Veselin Danov

The purpose of this article is to briefly present the cult tables from Gramada. The collection includes 101 items. They originate from the Late Neolithic settlement that has been excavated in the locality of "Gladnika" near the modern town of Gramada, Vidin district, Northwestern Bulgaria. According to radiocarbon data, the Late Neolithic structures are dated to the period 5550–5350 BC. The cult tables are some of the most interesting objects found during the excavations of the archaeological sites from the Neolithic period. The Gramada tables show great variety in terms of shape and ornamentation. Their discovery within the confines of excavated dwellings suggests their involvement in domestic cultic activities.

Keywords: cult tables, Gramada, Late neolithic, Northwest Bulgaria.

Веселин Данов, гл. ас, д-р
Институт по балканистика
с Център по тракология –
Българска академия на науките
veselindanov87@gmail.com

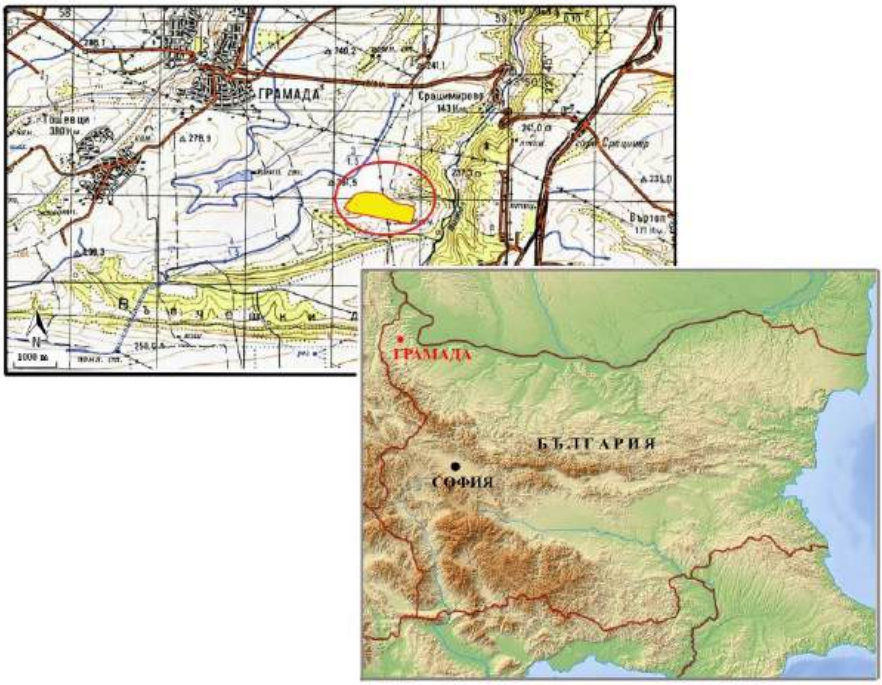

Фиг. 1. Карта с локацията на обекта в м. „Гладника“
до гр. Грамада (изготвил В. Данов)

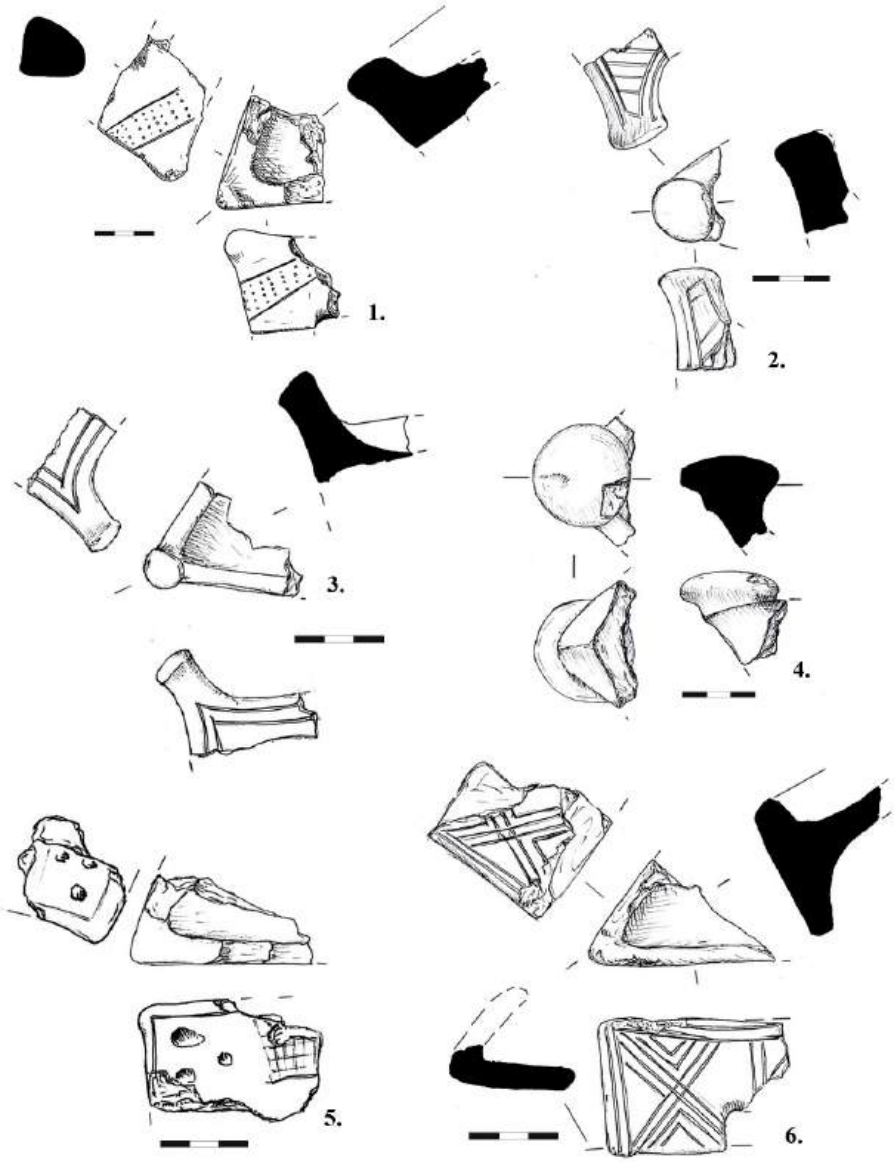

Фиг. 2. Грамада. Фрагменти от култови масички
(рисунки В. Данов)

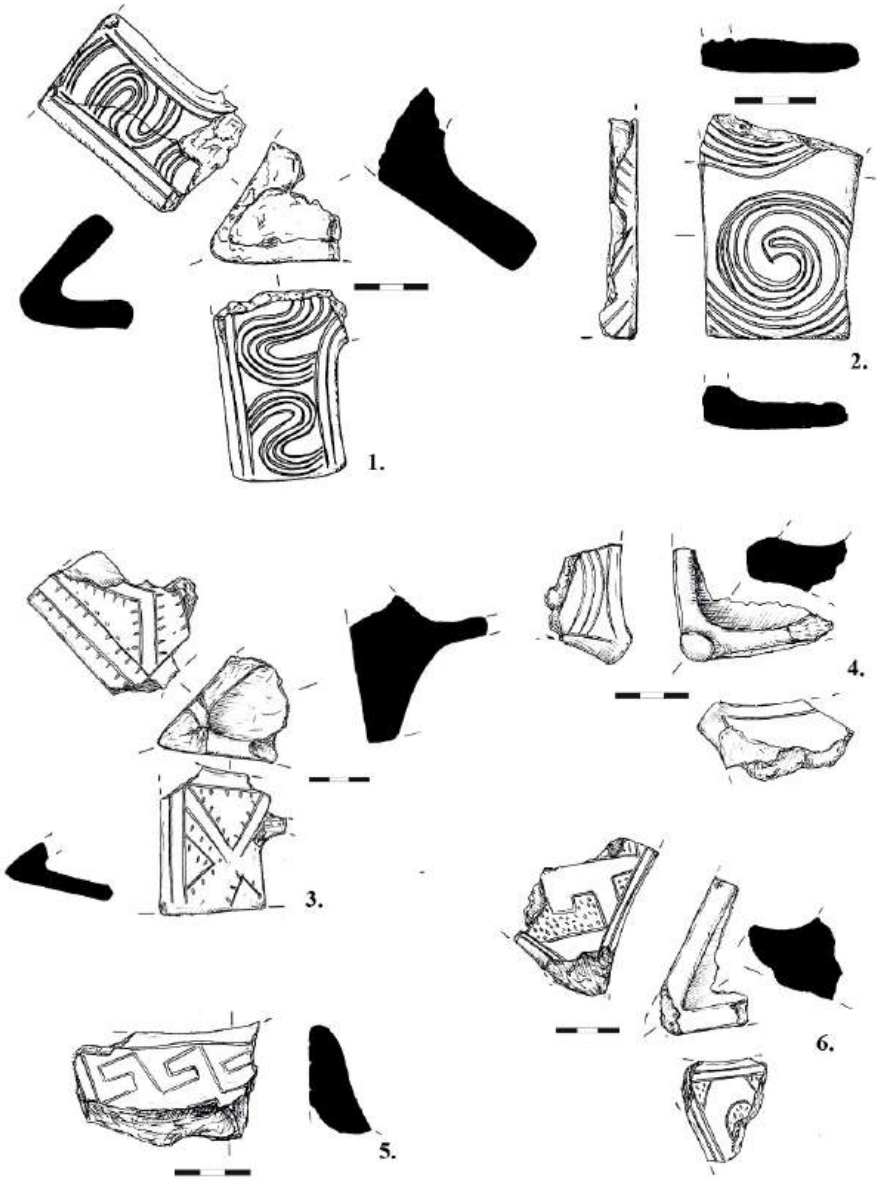

Фиг. 3. Грамада. Фрагменти от култови масички
(рисунки В. Данов)

Фиг. 4. Грамада. Триъгълна култова масичка
с моделирано животинско протоме
(рисунка В. Данов, снимки А. Данов и К. Георгиев)

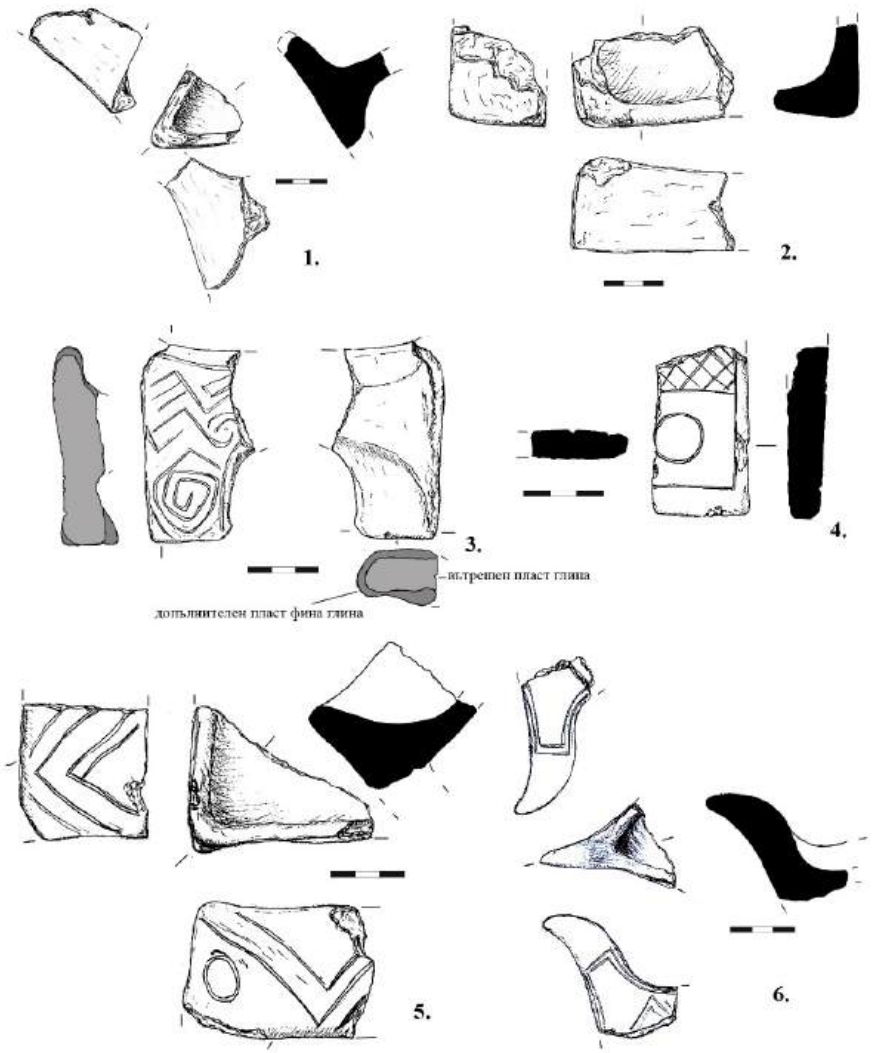

Фиг. 5. Грамада. Фрагменти от култови масички (рисунки В. Данов)

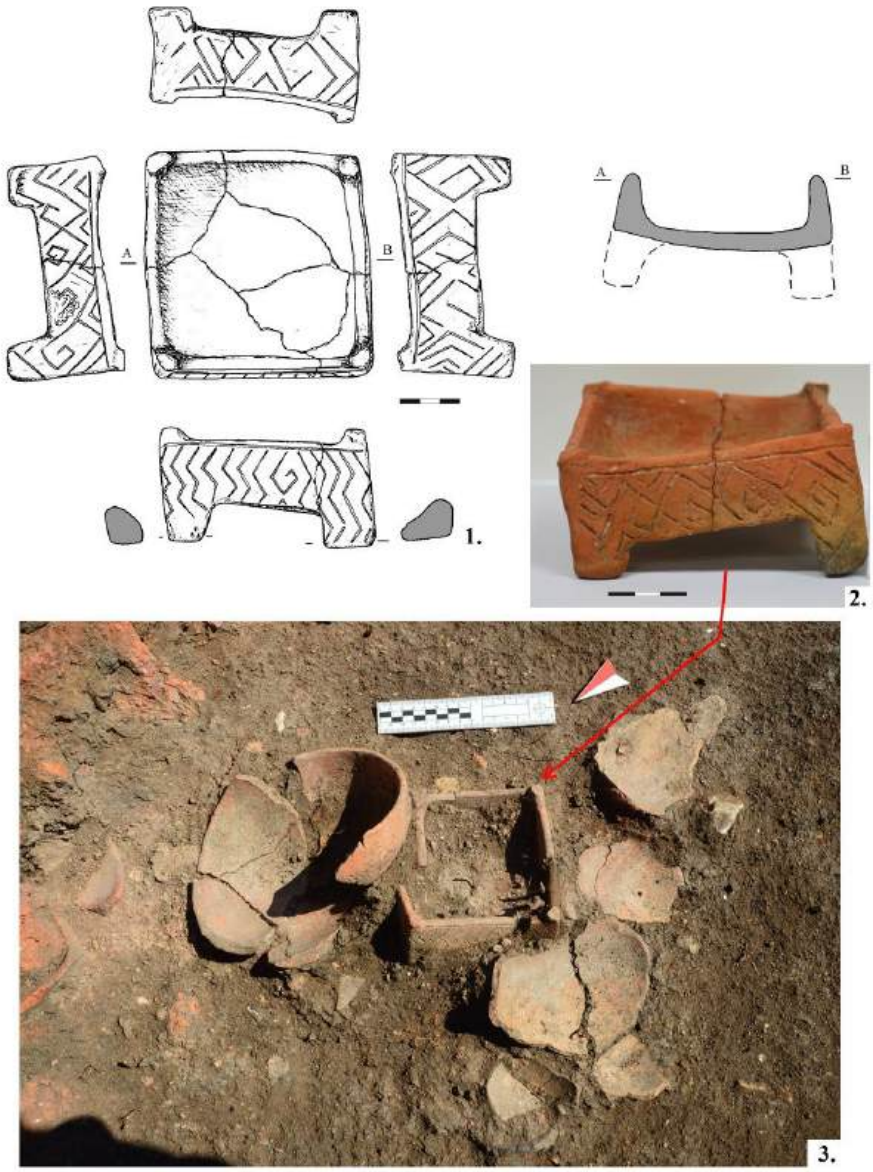

Фиг. 6. Грамада. Четириъгълна култова масичка
(рисунка В. Данов, снимки А. Данов и К. Георгиев)

https://doi.org/10.62761/590.ST16.10

ЕГЕЙСКА ТРАКИЯ МЕЖДУ РАННОЖЕЛЯЗНАТА И АРХАИЧНАТА ЕПОХИ (СПОРЕД ДАННИТЕ ОТ КЕРАМИЧНИЯ КОМПЛЕКС ОТ КЪСНИЯ VIII И VII В. ПР. ХР.)

Петя Илиева

Дискусиите в подкрепа или срещу методологическата обоснованост на използването на артефакти, глинени съдове в този случай, за възстановяването на епизоди от миналото на група или групи от хора, както и идентифицирането на тези хора са продължаващи и много често защитаваната гледна точка зависи от основната категория извори, с която борави съответният автор. Опитите за съпоставка на сведенията на античните автори с паметници на материалната култура, както и опитите за кръстосано потвърждаване на информацията, получена от всеки един от тези източници, е почти невъзможна задача. Ситуацията е резултат, отчасти, от създадените стереотипи на интерпретация, които Джон Пападопулос определя като „тирания на текста“.[1] Идеалният пример за такава ситуация е Гръцката колонизация от кр. VIII до VI в. пр. Хр. Абсолютно коректен е неговият коментар, че голяма част от миналото, най-вече на пред- и безписмените общества би останала неидентифицирана и по този начин бива „отказано правото на опитност и глас…на всички култури и хора, които не са пишели“.[2] Тъй като настоящият текст има за цел да коментира контакти между различни групи от обитатели на Северноегейския басейн, довели до обмен на технологични знания, общностни и култови практики и съответно промяна в начина на живот на траките от южния бряг на Тракия преди създаване на гръцките *апойкии* там, анализът се фокусира върху културните трансформации, които се случват в резултат на контактите между отделни групи от обитатели на Северноегейския басейн (фиг. 1). От тази гледна точка трябва да се възприема и изборът на хронологическите термини в заглавието, които принадлежат на

[1] За задълбочен коментар, виж Papadopoulos 1999, 377-394.
[2] Виж Бел. 1.

различни културни среди. Използването им заедно има за цел да подскаже, че става въпрос за културен преход от Ранножелязната епоха на Тракия към Архаичната епоха на Егейския свят, който е отразен в археологическия запис от обектите по Северноегейския бряг. Тези културни промени могат да бъдат идентифицирани единствено, когато бъдат съпоставени с данни от времето преди осъществяване на контакта.[3] Именно идеята за промяна в материалната култура дава възможност на археолога да идентифицира контакт, т.е. новостите в материалните останки. Важно е да се уточни, че определянето на характера на този контакт зависи както контекста на материалите, които свидетелстват за неговото осъществяване, така и от критерии, които да позволят разграничаването на спорадични контакти осъществявани от отделни индивиди от организирани такива, които водят до временно настаняване на група от чуждо население в местна среда. Сред тези критерии се включват елементи като предпочитани форми на съдове, форми, които са предназначени за специална употреба, надписи, архитектура, погребални обичаи.[4] Трябва да се добави и известния пасаж от Херодот (Hdt. 8.144.2), който определя идеята за *to Hellenikon*, т.е. общността на елините, като живеещи по еднакъв начин.[5] Споделените, общи елементи в начина на живот определят принадлежността към определена общност, която в случая с Егейска Тракия през разглеждания период ясно се очертава на регионално ниво.

Тъй като анализът, който следва е базиран на най-масовия за периода материал – керамичните съдове, е редно да бъдат припомнени изказани в изследванията възражения срещу отъждествяването на керамика с хора.[6] Това възражение е принципно правилно, когато е противопоставено на допускането, че хората, които изработват,

[3] Т. нар. pre-contact context, виж бел. 1.

[4] За задълбочена дискусия на проблема, където са формулирани тези критерии, но от гледна точка на ранното гръцко присъствие в селища от Източното Средиземноморие- Waldbaum 1997, 1-17. Наборът от критерии, обаче, е приложим и към други географски и културни среди.

[5] Hdt.8.144.2:
αὖτις δὲ τὸ Ἑλληνικὸν ἐὸν ὅμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἱδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἤθεά τε ὁμότροπα

[6] За коментар по тази проблематика, виж Papadopoulos 2011, 113-133.

разпространяват и използват определени съдове са едни и същи, особено в контекста на гръцка колониална среда. Често обаче и това зависи от периода, който се изследва, това са три различни, дори етнически различни групи от хора. Дали, само въз основа на археологическите данни, можем да идентифицираме етнически тези различни хора, които са отговорни за всеки един от етапите на „живот“ на съдовете, е съвсем различен въпрос. Въпреки това не може да бъде отречен фактът, че производството, разпространението и употребата на съдове са резултат от човешки дейности и контакти, които същите тези съдове илюстрират. От тази гледна точка съдовете говорят, образно казано, за дейностите на хората. Трънливият въпрос е не дали между съдове и хора трябва да има знак за равенство, а как идентифицираме различните хора, които стоят зад всеки отделен цикъл от живота на един съд. Така например, появата на нова керамична група, която е много различна от керамичната традиция на определен обект или територия, може да е била съпроводена от усвояването на нова технология и форми, както и знание как тези нови форми на съдове да бъдат използвани. Това е процес, който изисква присъствието на хора, които могат да пренесат знанието за производството[7] и употребата на новите съдове. От тази гледна точка появата на нова керамична група може да се тълкува и като проява на присъствие (дори то да е временно или периодично) на група от хора, които се различават по начина си на живот от местната общност и които са носители на знание, отразено в новите елементи на материалната култура.

Пример, който илюстрира новостите в начина на живот на обитателите по Егейския бряг на Тракия, включва производството, разпространението и употребата на глинени съдове, които принадлежат на керамична група известна като G 2-3 Ware.[8] Това е

[7] Твърде показателен в това отношение е коментарът на Vitelli 1977, 30: „In my experience to see a pot, or handle it, or even discuss how it is made, is not sufficient experience to be able to reproduce it. There must be some actual experience of the process if one is to enter the tradition of the medium“.

[8] За обобщаващо представяне на тази група, с анализ на различните аспекти, от технологичните данни до сведенията за нейната употреба, както и данни в подкрепа

керамична група, която се произвежда и употребява в Северноегейския басейн между втората половина на VIII и втората половина на VII в. пр. Хр., като разцветът ѝ се отнася към първата половина на VII в. пр. Хр. Включва съдове, които са предназначени основно за сервиране и консумация на течности – различни видове чаши, кани, трапезни амфори и лебеси (фиг. 2). Съдовете са изработени на колело, от изключително фино пречистена глина, изпечени са при отлично контролиране на температурата и кислородна атмосфера в пещите, повърхността е излъсквана и покривана с фина ангоба, Украсата е предимно рисувана, в духа на гръцката протогеометрична керамична традиция, нанесена с единична или многосъставна четка и пергел, но се среща и врязана и релефна, заета от орнаменталния репертоар на Сивата Анатолийска керамика. Посочените характеристики се повтарят във всички обекти, в които са намерени съдове от тази керамична група, което подсказва доста висока степен на стандартизация на производствения процес.[9] Картата на нейното разпространение (фиг. 1) обхваща крайбрежни обекти в целия Северноегейски басейн, като количествено доминира в района между Троя и Тасос, т.е. централната и най-вече източната част на този регион. Двата основни производствени центъра са в Троя и на остров Лемнос, като по-ограничено по мащаб производство, изглежда, е съществувало и на Тасос, както и на срещуположния му бряг. От картата на разпространение става ясно, че голяма част от обектите, където са открити съдове от тази керамична група, попадат в земите на древна Тракия, а хронологическите рамки на нейното производство и употреба недвусмислено подсказват, че се отнася към периода непосредствено преди основаването на гръцките *апойкии* в региона. В допълнение може да се отбележи, че обектите, в които такива съдове са намерени в стратиграфска среда, като Тасос, Ейон, Аргилос, Акантос, Самотраки също потвърждават принадлежността ѝ към пластове определяни като

на изказаните по-долу твърдения, виж Ilieva 2024. Странното ѝ име идва от квадрати G 2 и 3 от план-квадратната мрежа на Троя, където за първи път е открита в големи количества, Blegen et al. 1958, 249, 253-255, 280.

[9] За стандартизацията в производството на G 2-3 Ware, виж Ilieva 2014, 85-96.

пред-колониални. Така разпространението и употребата на тази керамична група показват, че местните обитатели на южния бряг на Тракия, както и на островите Тасос и Самотраки, са приобщени към културното *койне* на Северноегейския басейн и са в контакт със съседни територии поне няколко десетилетия преди основаването на гръцки колонии в региона. Това е моментът на преминаване на крайбрежните общности към Северноегейския културен кръг и „излизането“ им от сферата на Ранножелязната епоха в Тракия. Този културен преход има няколко важни аспекта, свързани с въпроса за осъществяването на морските връзки в региона, с определянето на различните по характер контакти между отделните тракийски селища и центровете производител, а също така и с пренасянето на технологични знания и умения и възприемането на нови култови и общностни практики, в които тези съдове са използвани.

Прави впечатление, че в някои селища, като например това на Асар тепе, в предгръцкото селище на Аргилос, в предгръцкия некропол на Акантос от РЖЕ, както и в Мадитос, се откриват единични съдове от групата G 2-3 Ware или фрагменти от такива, които недвусмислено показват, че не става въпрос за регулярен, организиран внос, а по-скоро за отделни съдове, които биха могли да са попаднали там по различни начини, като включително не трябва да се подценява и ролята на отделните индивидуални пътувания в региона.

Подобна е ситуацията в няколко обекта от вътрешността на България, в долината на Марица, където са открити фрагменти от единични съдове от G 2-3 Ware.[10] Съвсем различна е ситуацията на Тасос и в обектите в неговата Переа, както и на Самотраки, където G 2-3 Ware е доминиращата трапезна керамика в контекстите от късногеометричната и ранноархаичната епохи. Общото и в двата случая е, че от технологична гледна точка, както и предвид репертоара от използвани форми, съдовете от G 2-3 Ware са в абсолютен контраст с местните съдове изработвани в традицията на керамичното производство на Тракия от Ранножелязната епоха, т.е. изработени на

[10] Божкова 2017, 24-25, обр. 3-4.

ръка, изпичани в редукционна атмосфера и украсени основно с врязана и по-рядко отпечатана украса (фиг. 3).[11] От тази гледна точка данните, че керамични съдове от групата G 2-3 Ware са изработвани на Тасос и неговата Перея, а е възможно и част от тези на Самотраки да са изработени на място, са изключително показателни за усвояването на нови технологични умения, както и за твърде вероятното присъствие на грънчари, които са били отговорни за пренасянето на необходимите технологични знания.

Твърдението за вероятно местното производство се базира на резултати от анализи на глиненото тесто на 117 проби, проведени в Изследователски и технологичен Институт Атина в гр. Ксанти, Гърция.[12] Тъй като G 2-3 Ware е технологично, морфологично и декоративно абсолютно различна от местната керамика от РЖЕ на Тасос и в неговата Переа, е ясно, че производството ѝ там няма как да започне без физическото присъствие на грънчари, които да пренесат технологичните знания, необходими за успешен производствен процес, като се започне от пречистването и подготовката на глината, през работата с грънчарско колело и се стигне до рисуването с многосъставна четка и пергел, както и до изпичането при висока температура. Тъй като както керамичният комплекс от Тасос от късния VIII и ранния VII в. пр. Хр, и в частност съдовете от G 2-3 Ware, този от късния VII – ранния VI в. пр. Хр., така и други находки от острова, показват стабилни контакти със съседния остров Лемнос, може да се защитава хипотезата, че именно лемноски грънчари са тези, които пренасят производството на съдовете от групата G 2-3 Ware към Тасос и неговата Переа. То не е сравнимо като мащаб с това на самия Лемнос или в Троя и може да се предположи, че отразява работата на временно съществуващо ателие или пътуващи грънчари, които живеят в

[11] За обобщаваща дискусия на регионалния вариант на керамичния комплекс от Егейска Тракия от РЖЕ, вж. Ilieva 2022, 6-27. Виж също Τριαντάφυλλος 1990, 297-322. За керамичния комплекс от същия период на Тасос водещо остава изследването на Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992.

[12] За резултатите от анализ на глиненото тесто на съдовете, които позволяват подобна интерпретация, виж Ilieva et al. 2014, 565-574, Ilieva 2024, 63-72.

крайбрежното тракийско селище на острова, което предшества парoската колония.

Друга група глинени съдове от Тасос, които са открити в един контекст заедно със съдовете от групата G 2-3 Ware, а именно готварски триподи,[13] също подсказват вероятното присъствие на население от Лемнос (фиг. 4). Те са чужди на репертоара от глинени кухненски съдове от селището от КБЕ и РЖЕ на Тасос в местността Кастри, където животът приключва във втората половина на VIII в. пр. Хр., но се появяват в крайбрежното селище, върху което е основана парoската колония на Тасос, и чието начало се поставя около средата или най-общо втората половина на VIII в. пр. Хр.[14] В него продължава употребата на местните кухненски съдове, но наред с тях и заедно с различни групи керамични съдове изработени на колело, се появяват и готварски триподи. За разлика от Тасос, на Лемнос те са използвани от КБЕ, до VI в. пр. Хр. и очевидно тяхната употреба следва дълга традиция, започната от микенските обитатели на острова.[15] Това не е случайно, тъй като формата е микенска и изглежда, навлиза в северноегейския басейн с появата на микенско население в региона. На Тасос обаче се появява заедно със съдовете от G 2-3 Ware и подсказват възприемането на чужда традиция, която изглежда, е привнесена от остров Лемнос.

За разлика от фината трапезна керамика, която често е търговска стока, а не етноопределящ белег, кухненската обикновено се счита за

[13] За обобщено представяне и анализ на данните за използването на готварски триподи в Северноегейския басейн, виж Ilieva 2021, 101-112.

[14] За резултатите от археологическото проучване на тези най-ранни пластове виж Bernard 1964, 77-146, а за преразглеждане на стратиграфските данни от този сондаж и отнасяне на най-ранното селището към предколониална фаза, виж Kohl et al. 2002, 58-72. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1993, 679-733 всъщност е първата, която защитава идеята за предколониалния характер на това селище, като по този начин го свързва с местните тракийски обитатели. В подкрепа на предгръцкия характер на селището са и анализите на Muller 2010, 213-224; Muller, Mulliez 2009, 135-150. Виж също така Ilieva 2024, 90-91, 108-109.

[15] За готварските триподи на Лемнос, виж Μπουλώτης et al. 2017, 53, εικ. 10, Messineo 2001, 115, fig. 98-100, Benvenuti 2005, 957, tav. VI, e-f; Danile 2008, 40, Danile 2010, 32, fig. 10:4, 12:9-10, Beschi 2005a, 975, tav. XII, c-e.

показател за присъствие на население, което е носител на традиции за приготвяне на храна в съответните съдове.[16] Тя се състои от форми, които са доста консервативни и са свързани с готварските традиции на отделни общности. Поради тази причина появата на триподи, наред с трапезни съдове от G 2-3 Ware, е важен индикатор за най-вероятното присъствие, може и временно, на обитатели на Лемнос в тракийското селище на остров Тасос.

Самата керамична група G 2-3 Ware също илюстрира въвеждането на съвършено нови форми в трапезния етикет и вероятно в общностните практики. Като конкретен пример може да се посочи използването на лебеси от групата G 2-3 Ware.

Заедно с останалите керамични съдовете от G 2-3 Ware, готварските триподи и други керамични групи, лебесите са открити в сравнително малък сондаж, където е достигната най-голямата за момента дълбочина на проучване в античния град на Тасос. В тези предколониални пластове са открити основи от овална или апсидална сграда (фиг. 5), вероятно с кирпичени стени и сламен покрив, във връзка с която са открити споменатите глинени съдове.[17] Фрагментите от лебеси открити там принадлежат на 16 различни съда, което е много висок брой за малкото пространство, на което са открити и то във връзка с една сграда. Тъй като лебесът е форма, която е свързана предимно със специални случаи – култови или различни по характер събирания на всички или някои членове на общността, включително и като високо ценена награда в състезания,[18] вероятно са използвани от няколко души едновременно, а и големият им брой на Тасос насочват към предположението, че сградата най-вероятно е използвана за събиране на голям брой хора по определени поводи, независимо дали с култов или светски характер. Към същия извод насочва и голямото

[16] За интерпретацията на кухненските керамични съдове, заедно с други характерни находки, като белег за присъствието на етнически чужда група от хора в определен регион или населено място, виж Fantalkin 2015, 233-241.

[17] Виж бел. 14 за библиографска справка относно откритите останки от това селище и тяхната интерпретация.

[18] За сведенията свързани с тази форма в старогръцките автори, виж Richter, Milne 1935, 9-11.

количество чаши с различни форми от същото място, като особено впечатление правят дълбоки чаши с една дръжка (фиг. 2:8), чиято вместимост е изчислена на 1.5 л. и самите те може да са използвани от няколко души едновременно. Тук може да бъде припомнен известният фрагмент от Архилох (fr. 42), че траките и фригите пиели бира със сламки. Предвид обема на чашите, които са доста големи за индивидуална употреба е възможно да се предположи използването им от няколко души, всеки с индивидуална сламка или тръбичка за пиене.[19]

Комбинацията от лебеси и същите чаши е добре известна от Кабириона на Лемнос и от т.нар. Каменни кръгове в Троя – съоръжение с култов характер, където се предполага събирането на голямо количество хора, разделени на малки групи с лебес за всяка една от тях.[20] Явно е, че тези форми и използването им са били първоначално чужди за местното тракийско население на Тасос, което предполага, че заедно с въвеждането на новата керамика, на острова са възприети и нови практики на обществени събирания и пиене.

Освен социалния аспект в интерпретацията на новите съдове възприети от тракийската общност на Тасос, трябва да се потърсят и причината и механизмите на тяхното появяване, както и на хората-носители на тази традиция, там. Лемнос е известен като център на производство на метални изделия[21] и не случайно дори митологията свързва острова с бога-ковач Хефест. Кабирите, почитани в Кабириона,

[19] За пиенето на бира в античния свят виж събраните сведения в Nelson 2005, особено стр. 17-19 за използването на съдове за нейното филтриране, както и сламки или тръбички за консумация. Виж също така Mellink 1969, 71-76 с коментар на съдовете за бира и нейната консумация с тръбички в Анатолия и Месопотамия през Бронзовата епоха. За вероятната връзка на лебесите и големите чаши с една дръжка от групата G 2-3 Ware с бирата, виж Ilieva 2024, 106-107.

[20] За Каменните кръгове в Троя виж Blegen et al. 1958, 274-279; Aslan 2011, 415-416; Aslan 2018, 117-124, 266-267; Aslan, Rose 2013, 13-14.

[21] За археологически находки от Хефестия, свидетелстващи за производството на метални изделия в късния VIII и първата половина на VII в. пр. Хр. и открити заедно с керамични съдове от групата G 2-3 Ware, виж Beschi 1985, 52; 1996, 32; 2005b, 60; 2006, 107. За обобщение и коментар на тези находки, виж Ficuciello 2013, 110-114.

също се свързват с металургията,[22] а писмената традиция (Hell. Fr. 71a) представя местните синти като изкусни в производството на оръжие.[23] Самият остров Лемнос обаче няма залежи на метални руди,[24] което предполага необходимостта от внос на суровина. От друга страна, останките в предколониалните пластове на Тасос недвусмислено показват интензивна металургична дейност, свързана с извличане на метал от рудата, а не с производство на изделия. Проучванията на френската археологическа мисия на острова също така показват, че хълмът, на който по-късно е изграден Акропола на града, е служил за доста интензивен добив на руда от тракийските обитатели на селището.[25] Като свържем добива на желязна руда на Тасос и силните връзки с Лемнос, днес видими в запазения керамичен ансамбъл на Тасос, е твърде вероятно Тасос да е бил един от източниците на суровина за Лемнос. Прави впечатление също така че вносна лемноска керамика продължава да се появява на Тасос и след създаването на Пароската колония. Това означава, че гръцките заселници вероятно са продължили съществуващите стари връзки между двата острова. Ако причината все още е била интересът на Лемнос към добива на желязо на Тасос, то тогава възниква въпрос за това кой е продължавал да има контрол над този добив и кой е работил в мините на Тасос. Пароските гърци не са носители на тази традиция, за разлика от местните траки, за които това изглежда е било доходоносно занимание още в пред-колониалния период и което ги включва в системата на обмен на Северноегейския басейн, непосредствено преди гръцката колонизация в района. Освен това допускането, че траките са продължили металургичната си дейност на Тасос влиза в противоречие с наложеното мнение, че те са прогонени от острова от настанилите се Пароски заселници.

[22] Blakely 2013, 155-181. За археологическите данни от разкопките на Кабириона на Лемнос, виж Beschi 1994a, 31-37; 1994b, 65-76; 1998a, 48-76; 1998b, 45-58; 2000, 7-192; 2001, 151-179; 2005a, 963-1023.
[23] Ilieva, 2017, 253-276; Massa 2020, 51-78.
[24] Ficuciello 2013, 118.
[25] Kohl et al. 2002, 58-72; Muller, Mulliez 2009, 135-150.

От друга страна, по-прецизната датировка на лемноските керамични съдове от Тасос показва, че съдовете от групата G 2-3 Ware могат да се отнесат в периода от втората половина или късни VIII в. пр. Хр. до първата четвърт на VII в. пр. Хр. включително, когато на острова се появяват гръцките колонисти. Друга група от лемноски съдове, открити в същото селище на Тасос, се датира във втората половина на VII и в VI в. пр. Хр. (фиг. 6), т.е. липсват съдове, които да бъдат безспорно датирани във втората четвърт на VII в. пр. Хр., когато се отнася първата вълна на пароски заселници на острова. Излиза, че появата на гърците на Тасос съвпада с липсата на данни за контакти между Тасос и Лемнос, поддържани преди това от местните траки. За възобновени контакти по данни от керамиката, може да се говори след средата на VII в. пр. Хр. Това наблюдение намира интересно съвпадение с ново тълкуване на фрагменти от Архилох предложено от гръцкия филолог Тсантаноглу.[26] Според него паросците първоначално гонят траките от Тасос, но тъй като самите те са нападнати от наксосци, които също се опитват да се заселят на Тасос, паросците викат обратно траките като свои съюзници и по този начин успяват да победят наксосците. Така излиза, че керамичните съдове ни показват тесни контакти на местните траки с Лемнос преди идването на паросците, вероятно основани на търговията с желязо, след това изчезването на лемноски съдове от Тасос съвпада с предполагаемото изгонване на траките от острова, а появата отново на лемноски съдове, съвпада с връщането на траките на Тасос, съгласно този прочит на Архилох. Дали при подновените контакти с Лемнос водеща роля от страна на Тасос са имали старите им партньори – траките, или новозаселилите се гърци, е трудно да се каже. В друго четене на фрагментите от Архилох, свързани със събитията от ранната фаза на основаване на пароската колония на Тасос, няма препратка към изгонване на траките от острова,[27] но това също не противоречи на изразената тук хипотеза, че керамичният

[26] Tsantanoglou 2003, 235-55. Предложената интерпретация е приета от Tiverios 2008, 73-85.
[27] Salviat 2017, 65-113.

ансамбъл от късния VIII и VII в. пр. Хр. на Тасос отразява включването на местната тракийска общност в културното койне и контактите развити в Северноегейския басейн през този период. Вероятно събитията около основаването на апойкията са довели до временно прекъсване на регионалния обмен и комуникация, които изглежда, са възстановени скоро след тези събития, както подсказват лемноските керамични съдове на Тасос от втората половина на VII и VI в. пр. Хр.

Цитирана литература

Божкова, А. 2017: *Антична керамика от южна Тракия (VII – I в. пр. Хр.). Характеристика, разпространение и употреба*. София.

Aslan, C. 2011: A Place of Burning. Hero or Ancestor Cult at Troy. – *Hesperia,* 80, 381-429.

Aslan, C. 2018: The West Sanctuary at Troy in the Protogeometric, Geometric, and Archaic Periods. – In: Rose, Ch. B., K. Lynch and G. Cohen (eds.): *Troy Excavation Project Final Reports. The West Sanctuary I: Iron Age – Classical*. *Studia Troica Monograph* 10. Bonn, 28-418.

Aslan, C., Ch. B. Rose 2013: City and Citadel at Troy from the Late Bronze Age through the Roman period. – In: Redford, S., N. Ergin (eds.), *Cities and Citadels in Turkey: from the Iron Age to the Seljuks*. Leuven-Paris-Walpole MA, 7-38.

Benvenuti, A. G. 2005: Hephaestia 2005. 6. La ceramica ad impasto proveniente dallo scavo del terrapieno. – *ASAtene* 83/2 (serie 3, 5), 957.

Bernard, B. 1964: Céramiques de la première moitié du VIIe siècle a Thasos. – *Bulletin de Correspondance Hellénique,* 88.1, 77-146.

Beschi, L. 1985: Materiali subgeometrici e arcaici del Nord-Egeo: Esportazioni di Lemnos. – *Quaderni del Centro nazionale per le ricerce,* 112, 51-64.

Beschi, L. 1994a: Το Ιερό των Καβείρων στη Λήμνο. – *Αρχαιολογία,* 50, 31-37.

Beschi, L. 1994b: Η ιστορική σημασία του Ιερού των Καβείρων στη Λήμνο. – In: *Λήμνος Φίλτατη. Πρακτικά του πρώτου συνεδρίου δημάρχων του Αιγαίου*, Athens, 65-76.

Beschi, L. 1996: I Tirreni di Lemno alla luce dei recenti dati di scavo. – In: *Magna Grecia Etruschi Fenici*. Naples, 23-50.

Beschi, L. 1998a: Arte e cultura di Lemno arcaica. – *Parola del Passato* 53, 48-76.
Beschi, L. 1998b: Imagini dei Cabiri di Lemno. – In: Gabriella Capecchi 1998 (Ed.): *In memoria di Enrico Paribeni*, vol. I. Rome, 45-58.
Beschi, L. 2000: Cabirio di Lemno: testimonianze letterarie ed epigrafiche. – *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente,* 74-75, 7-192.
Beschi, L. 2001: Τέχνη και πολιτισμός της αρχαϊκής Λήμνο. – *Egnatia,* 5, 151-179.
Beschi, L. 2005a: Il primitivo Telesterio del Cabirio di Lemno (campagne di scavo 1990 – 1991). – *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente,* 81.2, 963-1023.
Beschi, L. 2005b: La ceramica subgeometrica di Troia VIII e di Lemnos. – In: Adembri, B (ed.) *AEIMNESTOS. Miscellanea di scritti in memoria di Mauro Cristofani, Prospettiva II Suppl.,*Firenze, 58-63.
Beschi, L. 2006: Culto e riserva delle acque nel santuario arcaico di Efestia– *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente,* 83.1, 95-221.
Blakely, S. 2013: *Daimones* in the Thracian Sea: Mysteries, Iron, and Metaphors. – *Archiv fur Religionsgeschichte,* 14.1, 155-181.
Blegen, C., Boulter, C., Caskey, J. and Rawson, M. 1958: *Troy, settlement VIIa, VIIb and VIII. Vol. IV*. Princeton.
Danile, L. 2008: La cultura materiale tra la fine dell'Età del Bronzo e gli inizi dell'Età dell Ferro. – In: Greco, E., Papi, E. (eds.). *Hephaestia 2000-2006. Ricereche e scavi della Scuola Archeologica Italiana di Atene in collaborazione con il Dipartimento di Archeologia e Storia delle Arti dell'Università di Siena: Atti del Seminario, Siena, Certosa di Pontignano (28 – 29 maggio 2007)*. Paestum, Athens (Tekmeria 6), 39-53.
Danile, L. 2010: Area 26. Materiali Arcaici. – *ASAtene,* 87 (serie 3, 10), 17-37.
Fantalkin, A. 2015: Coarse kitchen and household pottery as an indicator for Egyptian presence in the Southern Levant: a diachronic perspective. – In: Spataro, M, A. Villing (eds.), *Ceramics, Cuisine and Culture: the Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*. Oxford & Philadelphia, 233-241.
Ficuciello, L. 2013: *Lemnos. Cultura, storia, archeologia, topografia di un'isola del Nord-Egeo.* Athens.

Ilieva, P. 2014: Regional standardization and local variation: the case of the North Aegean G 2-3 Ware. – In: Kotsonas, A. (ed.), *Understanding standardization and variation in Mediterranean ceramics. Mid-2nd to late 1st millennium BC, BABesch Suppl. 25*. Leuven-Paris-Walpole MA, 85-96.
Ilieva, P. 2017: Thracians on the Northern Aegean islands: written *testimonia* and current archaeological evidence. –*Thracia*, 22, 253-275.
Ilieva, P. 2021: The cooking tripods of the Northern Aegean. – In: Delev, P., Boteva-Boyanova, D., Grozdanova, L. (eds.), *Jubileus, 8.2. Back to the sources. In Memory of the Editors of "Sources for the Ancient History and Geography of Thrace and Macedonia"*. Sofia, 101-109.
Ilieva, P. 2022: The Early Iron Age ceramic assemblage from the Aegean coast of Thrace (between lake Bistonis and Hebros river) and the island of Samothrace: a reassessment. – В: Ников, К., П. Илиева (ред.), *...ἐκ Θρῄκης ἐριβώλακος εἰληλούθει. Сборник в чест на Румяна Георгиева*, Sofia, 6-27.
Ilieva, P. 2024: *The Late Geometric and Early Archaic North-Eastern Aegean*. Berlin-Boston: De Gruyter
Ilieva, P., Tsiafaki, D., Tsirlinganis, N., Sakalis, A., Kazakis, N. 2014: G 2-3 Ware από τον Βορειοελλαδικό χώρο: η αρχαιομετρική έρευνα 2008 – 2011. – *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη*, 24, 565-574.
Kohl, M., Muller, A., Sanidas, G., Sgourou, M. 2002: Ο αποκισμός της Θάσου: η επανεξέταση των αρχαιολογικών δεδομένων. – *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη,* 16, 58-72.
Massa, M. 2020: *Efestia (Lemno), una città tra Anatolia NO, Tracia e Grecia*. Bologna.
Mellink, M. 1969: A four-spouted krater from Karataş. – *Anadolu,* XIII, 71-76.
Messineo, G. 2001: *Efestia. Scavi Adriani 1928-1930. Monografie della Scuola Archeologica di Atene e della missioni Italiane in Oriente XIII*. Padova.
Muller, A. 2010: D'Odonis à Thasos. Thraces et Grecs (VIIIe – VIe s.): essai de billan. – In: Tréziny, H. (ed.), *Grecs et Indigènes de la Catalogne à la Mer Noir*. Paris, 213-224.
Muller, A., Mulliez, D. 2009: Από την Οδωνίδα στη Θάσο. Θράκες και Έλληνες (8^{ος}-6^{ος} αι.π.Χ.): προσπάθεια απολλογισμού. – In: Bonias, Z., J. Perreault (eds.), *Greeks and Thracians in coastal and inland Thrace during the years before and after the Great Colonization*. Thasos, 135-150.
Nelson, M. 2005: *The Barbarian's Beverage. A history of beer in ancient Europe*. London & New York.

Papadopoulos, J. 1999: Archaeology, myth-history and the tyranny of the text: Chalkidike, Torone and Thucydides. – *Oxford Journal of Archaeology,* 18:4, 377-394.
Papadopoulos, P. 2011: "Phantom Euboians" – A Decade On. – In: Rupp, D., J. Tomlinson 2011 (Eds.): *Euboea and Athens. Proceedings of a Colloquium in Memory of Malcolm B. Wallace.* Athens, 113-133.
Richter, G., Milne, M. 1935: *Shapes and names of Athenian vases*. New York.
Salviat, F. 2017: Archiloque hoplite et general – À Thasos avec Glaucos – Retour à Paros. – In: Mullez, D., Bonias, Z. (eds.): *Thasos. Métropole et colonies*. *École Française d'Athènes* , 65-113.
Tiverios, M. 2008: Greek Colonisation of the Northern Aegean. – In: Tsetskhladze, G. (ed.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Vol. II, Leiden – Boston, 1-154.
Tsantanoglou, K. 2003: Archilochos Fighting in Thasos. – *Hellenika* 53, 235-255.
Vitelli, K. D. 1977: Neolithic Potter's Marks from Lerna and Franchthi Cave. – *Journal of the Walters Art Gallery,* 36, 17-30.
Waldbaum, J. 1997: Greeks in the East or Greeks and the East? Problems in the Definition and Recognition of presence. – *Bulletin of the American Schools of Oriental Research,* 305, 1-17.

Τριαντάφυλλος, Δ. 1990: Η Θράκη του Αιγαίου πριν από τον ελληνικό αποικισμό. – *Θρακική επετηρίδα* 7, 297-322.
Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., 1992: *Πρωτοϊστορική Θάσος. Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί*, Athens.
Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., 1993: Η πρώιμη εποχή του σιδήρου στην Ανατολική Μακεδονία. - *Αρχαία Μακεδονία*, τ. 1. Θεσσαλονίκη, 1993, 679-733.
Μπουλώτης et al. 2017: Μπουλώτης, Χρ., Ε. Καρδαμάκη, Τ. Μπολώτη: Κουκονήσι Λήμνου. Πρώτες παρατηρήσεις από τη μελέτη της Μυκηναϊκής κεραμικής. – *Το Αρχαιολογικό έργο στα νησία του Αιγαίου*, Mytilene, 45-62.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.10

AEGEAN THRACE BETWEEN THE EARLY IRON AGE AND THE ARCHAIC PERIOD (ACCORDING TO THE EVIDENCE OF THE LATE 8th – 7th C. BC CERAMIC ASSEMBLAGE)

Petia Ilieva

The ceramic assemblage of the late 8th and 7th c. BC from sites located along the Aegean coast of Thrace and the islands of Thasos and Samothrace shares a number of features, which manifest the cultural transition of this entire area from the Early Iron Age of Thrace to the Early Archaic koine developed in the North-Eastern Aegean. The novelties include change of settlement locations from inland to coastal sites, which received new pottery groups, very different to the native, traditional hand-made wares. The new, wheel-made, fine painted wares are represented by different stylistic groups, among which G 2-3 Ware is discussed in the article as a case-study. Its introduction to the local Thracian communities brought new technological expertise, as well as new repertory of shapes and likely – the knowledge of how to use these. Many of the shapes were likely used in communal events of public or cult character. The process may have been facilitated by regular visits or temporary settlement of people from the island of Lemnos.

Key words: G 2-3 Ware, Aegean Thrace, Early Iron Age, Archaic pottery, cultural transition, regional interactions

Петя Илиева, доц. д-р,
Институт за балканистика
с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ –
Българска академия на науките;
petia76ilieva@gmail.com

Neapolis
Asar Tepe
Argilos
Eion
Thasos
Karabournaki
(Therme)
Akanthus
Samothrace
Methone
Kabeirion
Myrina
Hephaestia
Troy
Tenedos
Lemnos
Antissa
Skyros
Lesbos

Фиг. 1.

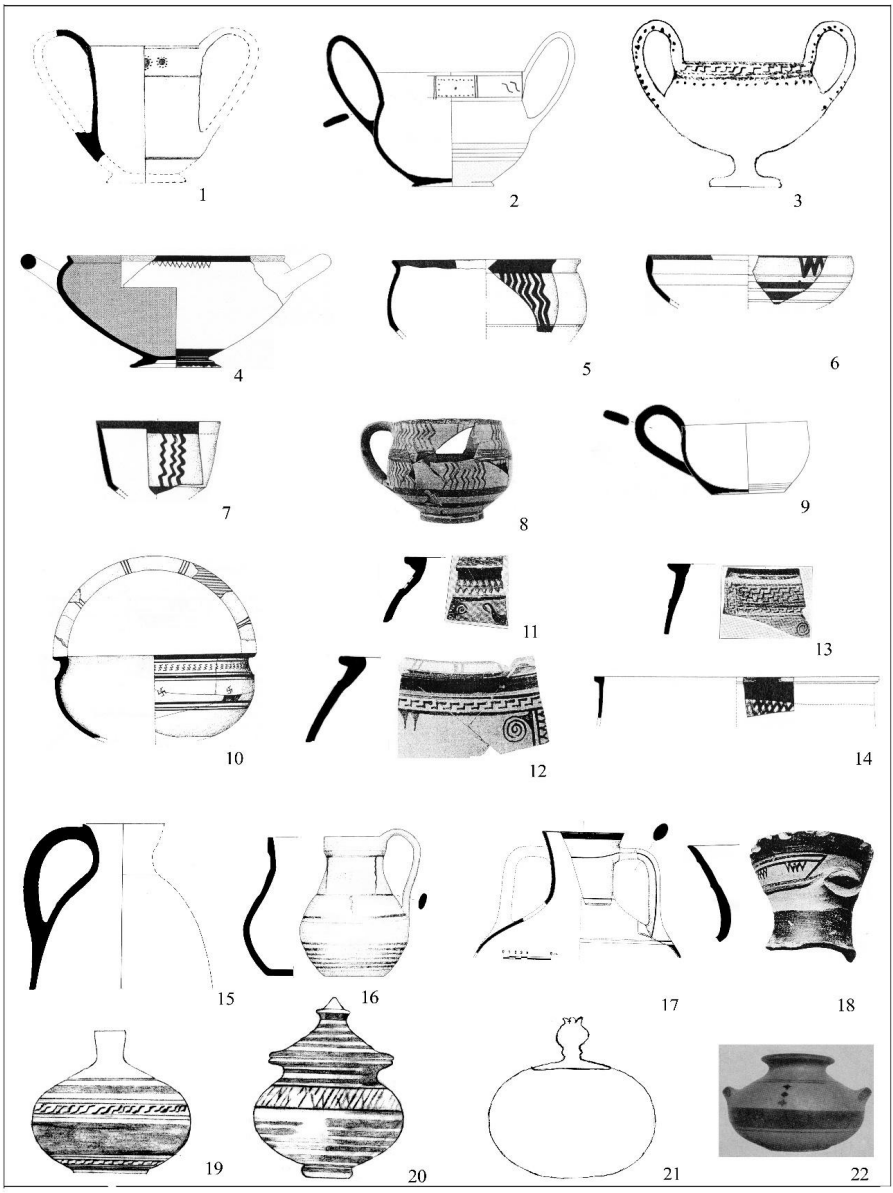

Фиг. 2.

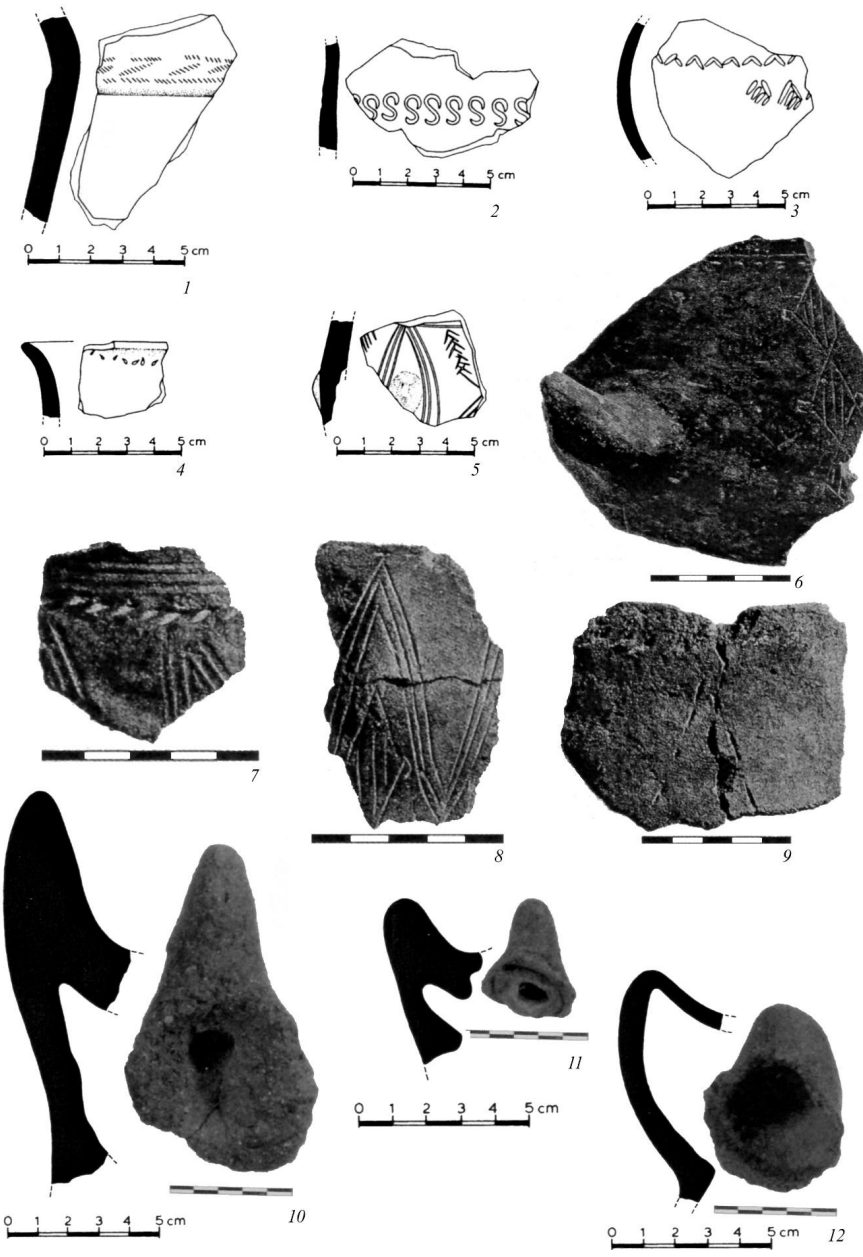

Фиг. 3.

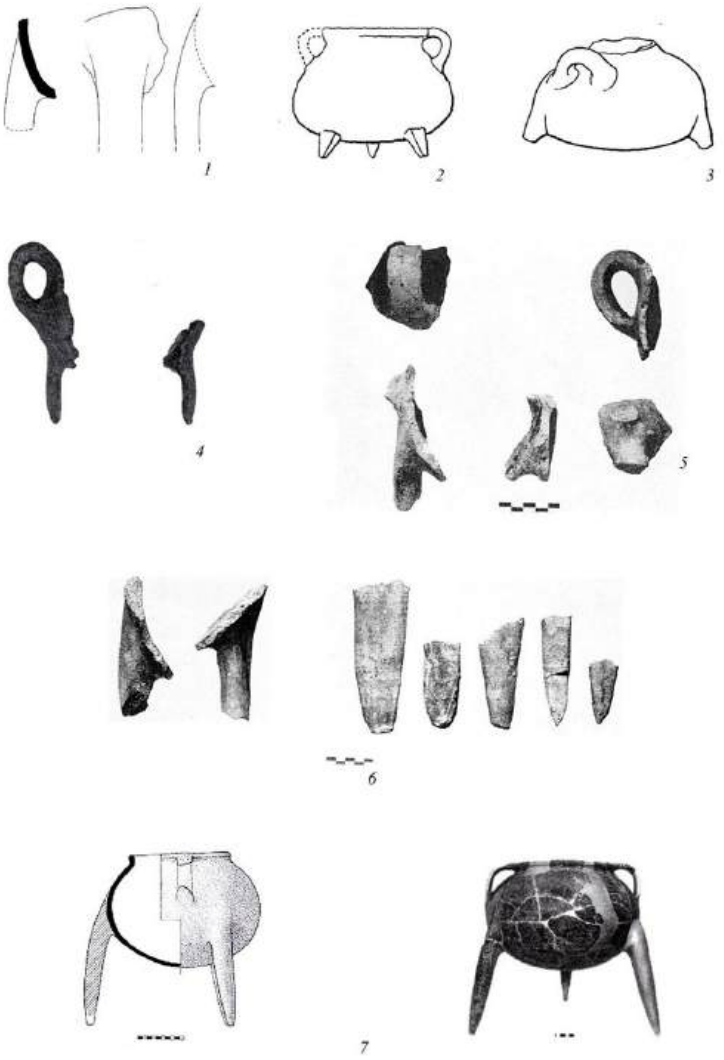

Фиг. 4

MUR1
MUR3
FOS33
MUR5
MUR13
MUR10
N

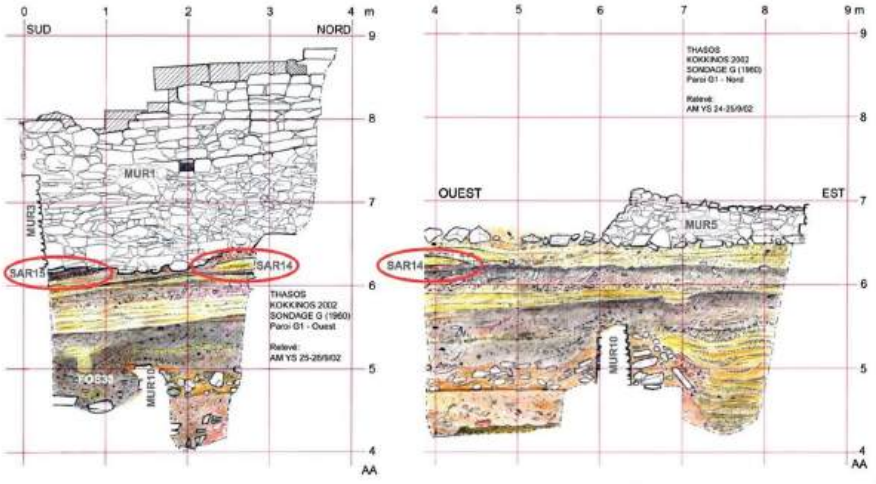
SUD
NORD
MUR1
MUR3
SAR13
SAR14
FOS33
MUR10
THASOS
KOKKINOS 2002
SONDAGE G (1960)
Paroi G1 - Ouest
Relevé:
AM YS 25-26/9/02
AA
OUEST
EST
MUR5
SAR14
MUR10
THASOS
KOKKINOS 2002
SONDAGE G (1960)
Paroi G1 - Nord
Relevé:
AM YS 24-25/9/02
AA

Фиг. 5

Фиг. 6

https://doi.org/10.62761/590.ST16.11

АРХИТЕКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ НА ТРАКИЙСКАТА КУЛТОВА СГРАДА ПОД МОГИЛЕН НАСИП. СТЪПАЛАТА

Адриана Сърбова

Статията е част от серия изследвания, посветени на елементите на тракийската култова сграда под могилен насип. Този тип архитектура се явява материален израз на духовните и религиозни разбирания на траките или поне на аристократичния елит, който се приема, че е използвал тези съоръжения за ритуални практики, най-вероятно обвързани с вярата им в безсмъртието. Архитектурни елементи от различен вид и мащаб биха могли да бъдат идентифицирани в структурата на тракийските култови сгради. В тази серия статии са подбрани такива, които имат както функционално, така и смислово значение, превърнало ги в архетипни модели на сакралното. Методиката на анализ следва идеята за многопластовия смисъл[1] на архитектурата, включващ задължително както функционално, така и семантично ниво. Целта на подобен анализ на отделни елементи в едно сакрално пространство, където символиката и функционалността са от еднакво значение, е в разширяване на хоризонта на тълкуване и разбиране на ролята им в цялостната концепция на сградата.

Настоящата статия е фокусирана върху стъпалата, но същевременно третира изобщо въпроса с движението във вертикално направление, неговото семантично значение и архитектурното му изражение в тракийската архитектура. Затова, наред със стъпалата, се разглеждат и други елементи и принципи, които отчитат промяна в равнината на движение в подмогилните съоръжения на траките. Целта е да се проследят специфики в архитектурния образ, смисъла на съответния елемент, както и особености и причини за използването му. Изследват се показателни примери, като в заключение са изведени

[1] За различния вид код в архитектурата вж. Eco 1997.

архитектурни модели, свързани с движението във вертикала, които са се превърнали в архетипни в сакралната архитектура.

СТЪЛБАТА КАТО НОСИТЕЛ НА СИМВОЛИКА

„Стъпалата изразяват същността на нашето психологическо съществуване чрез последователността от хоризонтален и вертикален елемент, като вертикалният съответства на изправената позиция на човека – стоящ или вървящ, а хоризонталната предостявя необходимата стабилност на земята, дефиниращи същевременно правия ъгъл, превърнал се в строителна норма.“

(Janson, Tigges 2014, 308-309)

Фиг. 1. Произведението „House to Watch the Sunset” на швейцарския визуален артист Not Vital, разположено в сакралното пространство на църквата „Сан Джорджо Маджоре“, намираща се на едноименния остров във Венеция. Снимка: А. Сърбова

Според „Книга на символите“ стълбата първоначално се асоциира с изкачването – но бавното изкачване по трудни стъпала – каквито има в храмовете, зикуратите и пирамидите на маите, във Вавилон или в Рим,[2] символизиращи *„мост от земята към небето“*, или стъпаловидните пирамиди в Египет, където стълбата олицетворява прехода между зоната на живите и мъртвите.[3] Смисълът на стълбата като преходно състояние е отбелязана и в книгата *„Fundamental Concepts of Architecture. The Vocabulary of Spatial Situations”*,[4] която изследва различните архитектурни ситуации като пространствено преживяване.[5] Нейните автори също оприличават стълбата на мост и казват, че *„когато се намира на стълбата, човек не е нито тук, нито там“*.[6]

Фиг. 2. Камбанарията на параклиса „Св. Бенедикт“ в Зумвитг, Швейцария на арх. Петер Цумтор прилича на стълба към небето. Снимка: А. Сърбова

[2] Ronnberg, Martin 2010, 566.
[3] Ronnberg, Martin 2010, 566; Chevalier, Gheerbrant 1996: 924.
[4] Janson, Tigges 2014.
[5] Janson, Tigges 2014, 5-6.
[6] Janson, Tigges 2014, 308.

Според „Речник на символите“ стълбата е символ на достигането до познание и трансформация.[7] По думите на авторите, ако стълбата се издига към небето, то познанието е свързано с божествения (небесния) свят, а ако води под земята, то е насочено към окултното и дълбочината на подсъзнанието.[8] Наред с това, изкачването означава и цялостно издигане и извисяване.[9] И тук, както и в „Книга на символите“ се разграничават два вида стълба – едната е отделен елемент, който може да съществува самостоятелно, независимо от сградата, докато другата е по-скоро стълбище и е част от постройка.[10] Стълбата, особено витата стълба, се асоциира с *axis mundi*[11] (виртуалната ос, свързваща световете), както и с дървото и неговата триделна структура.[12]

От прагматична и функционална гледна точка може да се каже, че стълбата осъществява връзката между две равнини на различно ниво. Същевременно външните стъпала привързват сградата към ландшафта.[13]

ВИДОВЕ КОМПОЗИЦИОННИ ОСИ В ТРАКИЙСКИТЕ КУЛТОВИ СГРАДИ ПОД МОГИЛЕН НАСИП

За настоящото изследване е важно да бъдат изяснени основните композиционни принципи в тракийските култови сгради под могилен насип, защото те дефинират и видовете движение в тях.

[7] Chevalier, Gheerbrant 1996, 923.
[8] Пак там.
[9] Пак там.
[10] Ronnberg, Martin 2010, 566-571; Chevalier, Gheerbrant 1996, 580-585; 923-924. В „Книга на символите“ са разгледани стълбата (*ladder* на англ.) и стълбището (*stairway* на англ.).
[11] Елиаде 2012, 394.
[12] Ronnberg, Martin 2010, 568.
[13] Janson, Tigges 2014, 311.

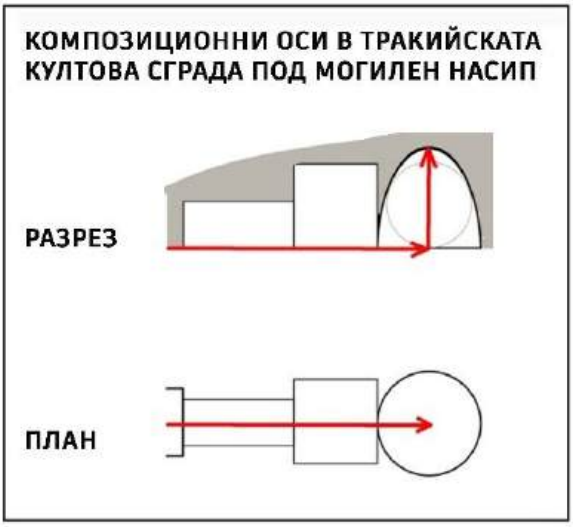

Фиг. 3. Композиционна схема на тракийската култова сграда под могилен насип. Автор: А. Сърбова

В архитектурното решение на този тип сгради могат да се идентифицират две основни композиционни оси – хоризонтална и вертикална. В план помещенията на тракийските подмогилни съоръжения са подредени най-често едно след друго (анфиладно) по хоризонтална ос, свързваща входа и средата на централното помещение. Засега като изключения от този модел се открояват няколко сгради, като например сградата под Гинина могила край Свещари[14] или едната постройка под Жаба могила.[15] По хоризонталната ос се осъществява влизане и излизане от сградата. То е реално физическо движение. Вертикалната композиционна ос в тракийската култова сграда под могилен насип минава през средата на централната (кръгла в план) камера. В тази точка хоризонталната ос преминава във вертикална и ако дотук физическото движение е осъществимо, то по *axis mundi* е възможно само имагинерно движение, виртуално „пътуване“, осъществявано чрез ума. Единственото

[14] Вж. Чичикова, Стоянова, Стоянов 2012.
[15] Виж Китов 1979.

изключение е култовата сграда в Поморие, където вита стълба, разположена в куха колона (вертикален тунел) е отвеждала до върха на могилата.

Движението в тракийските култови сгради под могилен насип може да бъде тълкувано и като „режисирано преживяване“. Така както *горе* и *долу* изразяват едновременно позиция в пространството, но същевременно имат своята семантична натовареност, така и движението по хоризонтала (хоризонтална ос) и вертикала (вертикална ос) отвежда физически, но и символично на различно място.

За физическия материален свят е характерна привързаността към хоризонталната равнина, към земята, продиктувана от действието на гравитацията.[16] За движение по вертикала тялото трябва да преодолее, да се противопостави на гравитацията и това изисква определено физическо усилие. Преминаването физически на по-голяма височина обаче много често се свързва и със символично издигане, асоциирано с промяна в социалния статус или придобиване на сила и власт,[17] а високо разположеното място се възприема като по-ценно и свещено.[18]

Може да се заключи, че двете основни композиционни оси отразяват идеята за хармония между земното и божественото, между материалното и духовното, изразена чрез пространствена символика, а архитектурата на сградата създава предпоставка за нейното физическо преживяване.

ПРИНЦИПИ НА ДВИЖЕНИЕ ВЪВ ВЕРТИКАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ И ПРИМЕРИ ОТ ТРАКИЙСКИТЕ КУЛТОВИ СГРАДИ ПОД МОГИЛЕН НАСИП

В архитектурата съществуват различни начини за преодоляване на дадена височина, тоест за движение във вертикално направление, свързани със специфични архитектурни съоръжения (елементи). Това са: *рампа (наклонена равнина); стъпало (праг); стълба,* в по-ново време – *асансьора и ескалатора.*

[16] Janson, Tigges 2014, 231.
[17] Janson, Tigges 2014, 232-233.
[18] Janson, Tigges 2014, 23.

С изключение на последните два, всички изброени елементи за движение във вертикално направление присъстват в архитектурни решения на тракийски култови сгради под могилен насип.

Важно е да се отбележи, че в никоя тракийска култова сграда под могилен насип на територията на днешна България няма открита низходяща стълба, водеща към помещение, разположено по-ниско от предходното (при движение навътре в сградата).

- ***РАМПА***

Фиг. 4. Част от рампата пред входа на тракийската култова сграда под Четиньова могила край Старосел. Автор: А. Сърбова

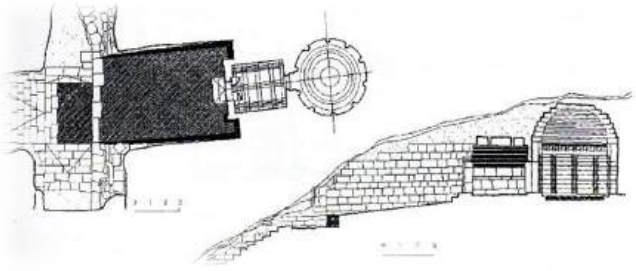

Фиг. 5. План и разрез на тракийската култова сграда под Четиньова могила край Старосел. Автор: М. и Б. Бужашки, от (Русева 2013, 99)

Най-изявената като наклон рампа в тракийската култова архитектура е тази в култовата сграда под Четиньова могила в Старосел. Тя се намира в откритото преддверие на сградата и осъществява връзката между междинната площадка, до която отвеждат стъпала от терена около могилата до входа на сградата. Пред самия вход има още три стъпала, последното от които е самият праг на сградата. Рампата предопределя плавно и равномерно изкачване без преодоляване на препятствия. Поглед към входа от терена преди стълбите, отвеждащи до междинната площадка показва, че тази рампа „изчезва“ от перспективата. Това означава, че нейната роля най-вероятно е свързана и с визуално „издигне“ на входа на сградата, така че той (а може би и човек, разположен в неговата рамка) да бъде изцяло видим от терена пред сградата (виж фиг. 6). Това не би било възможно, ако пода на преддверието беше хоризонтален. Тогава част от отвора на входа щеше да се закрие. Това наблюдение говори за голяма вероятност в подножието на могилата да е имало наблюдаващи ритуални действия, извършвани пред входа на сградата. В този смисъл, рампата пред входа на тази сграда може да се приеме, че има до голяма степен и сценично значение.

Фиг. 6. Входът на тракийската култова сграда под Четиньова могила край Старосел, гледан от терена пред стъпалата, водещи към междинната площадка

- УВЕЛИЧАВАНЕ НА НИВОТО НА ПОДА В ПОМЕЩЕНИЯТА, КОЕТО Е ВИД РАЗТЕГЛЕНА СТЪЛБА

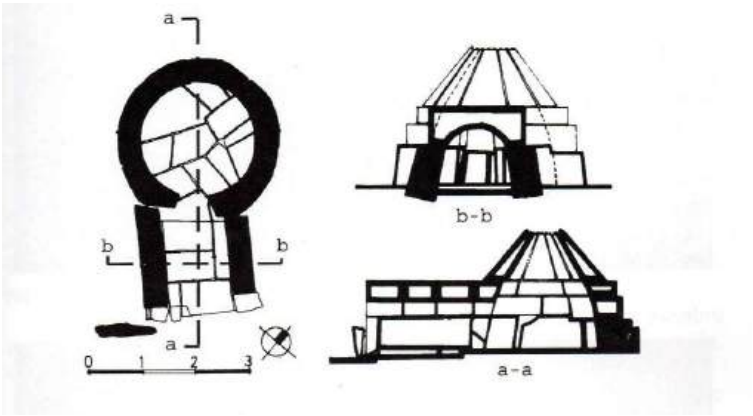

Фиг. 7. План и разрез на тракийската култова сграда в местността Пропада в Странджа. Автор: арх. М. Русева, от (Русева 2000: 90-91)

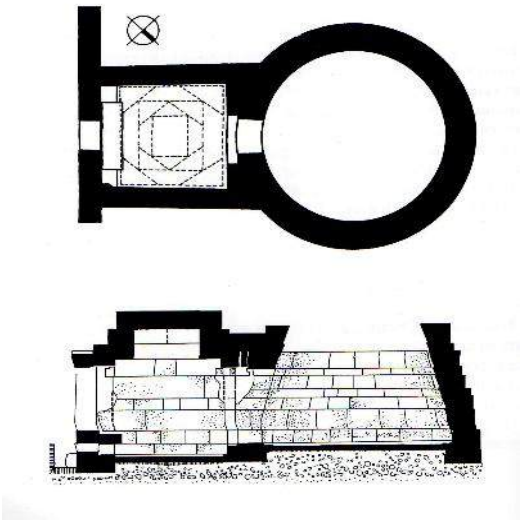

Фиг. 8. План и разрез на тракийската култова сграда под Жаба могила край Стрелча. Автор: арх. Р. Пройкова, от (Русева 2000, 116)

В някои тракийски култови сгради се забелязва увеличаване на височината на нивото на помещенията в посока към централната камера. Такива примери са сградата от местността Пропада в Странджа, както и тази с кръгла в план централна камера под Жаба могила край Стрелча. Този принцип прилича на разтеглена стълба.

- стъпало/ праг;

Фиг. 9. Входът къмсградата под Жаба могила край Стрелча. Ясно се вижда прагът, въпреки че пред него е изградена нова рампа и е загубено усещането за автентичното контактуване на сградата с прилежащия терен. Автор: А. Сърбова.

Фиг. 10. Входът към сградата под могила Грифоните край Казанлък. И тук се вижда прагът, който трябва да се преодолее при влизане във вътрешното пространство. В случая той е покрит с метална скара, по която се осъществява днес достъпа до сградата. Автор: А. Сърбова

Според Дженсън и Тигес дори индивидуалното стъпало вече разграничава горе от долу и изпълнява функцията на праг.[19] Прагът е

[19] Janson, Tigges 2014, 308.

натоварен със значението на граница между вън и вътре, между две различни среди, между сакрално и профанно, между позволено и забранено.[20] Това, което прави впечатление при тракийските/античните култови сгради е, че прагът на входа е винаги изразено повдигнат от равнината на пода (виж фиг. 9 и 10). Това може да се забележи и при голяма част от скалните гробници.[21] Възможно обяснение е предпазване от навлизането на вода, но също така може да бъде търсено и символично значение – на прекрачването в друг вид пространство.

Друг вид стъпало, който отчитам в разглеждания тип архитектура представлява плочата, поставена в посока на отваряне на вратите. По нея са издълбани улеи, в които се движи лагерите на крилата на вратата. По този начин тази плоча понася тежестта на тежките каменни порти. Същевременно, тя увеличава площта на прага, което улеснява хода при отваряне и затваряне на вратата (фиг. 10 и 11).

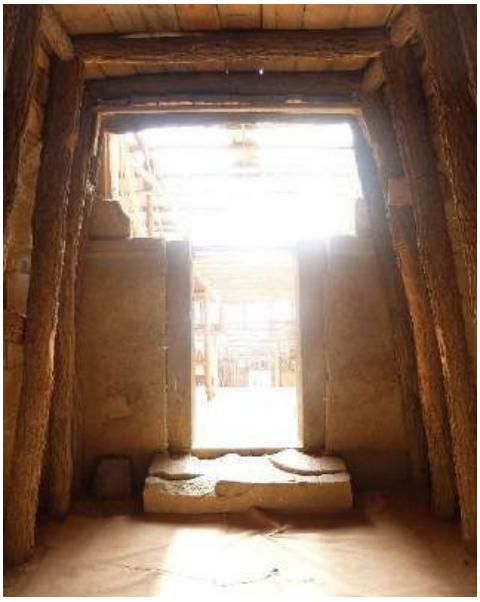

Фиг. 11. Входът към сградата под Четиньова могила край Старосел, погледнат отвътре. Автор: А. Сърбова

[20] Chevalier, Gheerbrant 1996, 997.
[21] Венедиков, Фол 1976, 82-114.

Фиг. 12. Плочата, разположена зад входа на сградата под Четиньова могила край Старосел, по която личат следи от отварянето на двете крила. Поглед отвътре. Автор: А. Сърбова

Стъпало като отделен елемент може да бъде идентифицирано на още едно място в някои тракийски култови сгради – пред каменните легла. Интересен факт, който само се споменава, но не се тълкува е, че същите стъпала – плочи има и пред тронове, например тези от стенописите в тракийската култова сграда под могила Тюлбето в Казанлък.[22] Важно е да се отбележи видната от фиг. 13 и 15 обвързаност между ширината на светлинната проекция, ширината на стъпалото пред каменното легло и средната част, оставена без бордове на самото ложе. Допълнително, тази светлинна проекция вертикализира цялостното възприемане и сякаш се противопоставя на иначе определено хоризонтална мебелната композиция. По този начин сякаш акцентът е поставен върху предмет / обект единствено в централната част на леглото и то придобива по-скоро образа на трон (виж фиг. 15).

[22] Стоянова 2018, 162-163.

Фиг. 13. Снимка на каменното легло в тракийска култова сграда под могила Грифони край Казанлък. На снимката се вижда светлинна проекция, чийто контур в дадения момент е близък като ширина с каменното стъпало пред леглото, както и със средната част (без борд) на ложето. Автор: А. Сърбова

Фиг. 14. Част от стенописите в тракийската култова сграда под могила Тюлбето в Казанлък, на която са изобразени тронове със стъпала пред тях. Автор: А. Сърбова

Фиг. 15. Снимка на светлинното проектиране върху каменното легло в тракийска култова сграда под могила Грифони край Казанлък. Автор: А. Сърбова

- СТЪЛБА

В статията се разглеждат три конкретни стълби от тракийската култова архитектура, които представят три различни архитектурни модела.

1. Старосел

Първата е тази от култовата сграда под Четиньова могила в Старосел. Специфичното при тази сграда е, че е ситуирана на естествен хълм, върху който е насипана могилата ѝ. Съответно самата постройка е разположена на известна височина спрямо заобикалящия терен, което е правило входното пространство видимо отдалече, преди да бъде и то засипано със земя (виж фиг. 16).

Фиг. 15. Поглед отдалеч към Четиньова могила и защитното съоръжение на сградата под могилата. Автор: А. Сърбова

До самия вход се стига посредством система от стъпала и рампа. От терена тръгва стълбище с 9 стъпала с размери средно 25*47см, отвеждащо до междинна площадка, откъдето започва рампа към входа на сградата (вече описана по-нагоре в статията). Вляво и вдясно от междинната площадка тръгват две допълнителни стълбищни рамена с различен брой запазени или възстановени стъпала (вдясно – 5ст. 25*50см наляво – 4ст.26*50см.). Прави впечатление, че цялото стълбище е отместено спрямо централната хоризонтална ос на сградата

и поради тази причина едното стълбищно рамо (лявото, гледано на влизане) навлиза пред отвореното преддверие на сградата, докато другото остава изцяло зад стената, подпираща могилата нагоре (виж фиг. 18 и 19).

17.

18.

19.

Фиг. 17. Снимка на основното стълбище пред тракийската култова сграда под Четиньова могила край Старосел. Автор: А. Сърбова

Фиг. 18. Снимка на лявото крило, тръгващо от общата площадка преди откритото преддверие на тракийската култова сграда под Четиньова могила край Старосел. Автор: А. Сърбова

Фиг. 19. Снимка на дясното крило, тръгващо от общата площадка преди откритото преддверие на тракийската култова сграда под Четиньова могила край Старосел. Автор: А. Сърбова

Има две основни хипотези относно предназначението на тези стълбищни рамена.[23] Според едната, те са начало и край на пътека, която е обикаляла могилата. В подкрепа на тази теория е спецификата на могилата, която всъщност е насипана върху естествен хълм. Отстрани може да се види, че задната част на могилата е значително по-висока кота от предната (южна). По този начин една хоризонтална пътека на тази по-висока кота е логично да се привърже със стъпала към междинна площадка, до която води основната централната ос на сградата. Това е единственият начин да се достигне до необходимата височина, без да се навлиза допълнително навътре в могилата.

Фиг. 20. Четиньова могила край Старосел, гледана странично.
Автор: А. Сърбова

Според другата хипотеза тези стълби са служели за места за сядане и наблюдаване на извършван пред входа на сградата ритуал. Видимостта обаче особено от дясното рамо не е особено добра, тъй като то е разположено изцяло зад стената, фланкираща рампата, водеща към входа на сградата. Също така се вижда, че размерите на стъпалата

[23] Kitov 2003, 8.

в централното и страничните рамена на стълбата са почти еднакви, което говори и за еднакво предназначение. Смятам, че ако пред тази сграда е имало публика, наблюдаваща ритуални действия, то тя е била разположена още преди стълбището.

От една страна, подобна стълба е предпоставка за действие, наблюдавано от хора, разположени в подножието на могилата пред сградата, в която символично определена фигура или действие е представено като по-висша, високопоставена или свещена. Този модел на представително стълбище пред сакрално пространство се е превърнало в архетипен и може да се проследи и в по-късни храмове. Той пресъздава и внушава издигането на сакралното над заобикалящото профанно. Този модел може да бъде видян в архитектурата на много храмове в следващите епохи, например в църквите „Сан Джорджо Маджоре“ или „Ил Реденторе“ на Андреа Паладио във Венеция (Фиг. 21).

Фиг. 21. Църквата „Ил Реденторе“ във Венеция.
Автор: А. Сърбова

След рампата три още по-стръмни стъпала с размери средно 30*40см отвеждат до самия вход. Последното стъпало всъщност е прага на вратата. В тази стълбищна композиция се забелязва увеличаване на дължината на всяко по-долно стъпало, тоест образуване на своеобразна пресечена пирамида пред отвора на входа/вратата, което е доброто архитектурно решение за стълби, които не са фланкирани отстрани със стена или парапет.

2. Поморие

Второто решение на стълба от тракийска култова сграда под могилен насип, представено в настоящата статия се е намирала във вертикалния тунел (куха колона) в средата на централната камера на култовата сграда в днешния град Поморие. Сградата търпи различни интерпретации по отношение на датировка (в диапазона II – IV в.), културния си контекст, както и относно функционалността си,[24] като се откроява идеята, че тя е продължител на тракийските културни традиции, което ми дава основание да разглеждам архитектурното ѝ решение в настоящата статия.

Смята се, че стъпалата са били първоначално изработени от дърво, а стълбата е била използвана единствено по време на строителството на сградата. След това те са били премахнати и отворите в стената – запълнени с оформени каменни блокчета.[25] Част от блокчетата обаче изглеждат сякаш конзолната им част е била

[24] В „Архитектурното наследство на България“ (Стамов 1988) е датирана IV в. от н. е., сградата е наричана „гробница“ и композиционно се отнася към традициите на тракийската гробнична архитектура, но в строително-конструктивно отношение принадлежи към римското строително изкуство (Стамов 1988, 60). Петров, Венедиков и Кузупов датират сградата между втората половина на II в. и първата половина на IV в. (Петров, Венедиков и др. 1960, 21), като я наричат „тракийски мавзолей“ (Петров, Венедиков и др. 1960, 26). Според Дафина Василева датировката е към втората половина на IIв. (Василева 1973, 56), а функцията на сградата „тракоримска гробница мавзолей“ (пак там). Малвина Русева я определя като продължител на тракийската традиция през римската епоха и я дефинира като хероон (Русева 2006, 33).

[25] Петров, Венедиков, Кузупов 1960, 12.

отчупена (виж фиг. 22). В паралела, който прави Дафина Василева със сграда (цистерна) в Рим,[26] която повтаря конструктивното решение на покривното решение и до голяма степен плана на кръглата камера, не се съобщава за спираловидна стълба, което поставя под въпрос нейната реална необходимост в строителния процес. Вероятно стъпалата в стената биха улеснили например измазването на стените, но дали това е единственият начин?[27]

Специфичната форма на стълбата също предполага нещо повече от спомагателно строително съоръжение. Спиралата е носител на символика, свързана с ритъма на живота, цикличността и вечното движение.[28] По тази причина витата стълба от Поморийската култова сграда, може да се възприеме като материално осъществяване на идеята за движение по оста Axis Mundi, за движение между световете.

Фиг. 22. Един от каменните блокове/стъпала, разположени спираловидно в стената на кухата колона в средата на централното помещение на тракийската култова сграда в Поморие. Автор: А. Сърбова

Фиг. 23. Поглед в кухата колона в средата на централното помещение на тракийската култова сграда под могилен насип в Поморие. Автор: А. Сърбова

[26] Василева 1973.
[27] Коминте, например се измазват от вътрешна страна още по време на зидането.
[28] Chevalier, Gheerbrant 1996, 907; Русева 2006, 30.

3. Върбица

По могилата на тракийската култова сграда при гр. Върбица са открити стълби, водещи към върха ѝ.[29] Георги Атанасов прави две предположения относно използването на тази стълба – или от служителите на култа, или от строителите на сградата (фиг. 23).[30] Подобно стълбище не е откривано до този момент при други тракийски култови сгради под могилен насип. Малвина Русева обвързва стълбата по могилата с открити на върха предмети, поставени най-вероятно върху каменни площадки, като изказва хипотезата, че е възможно такива площадки и стълби да са съществували и при други сгради.[31]

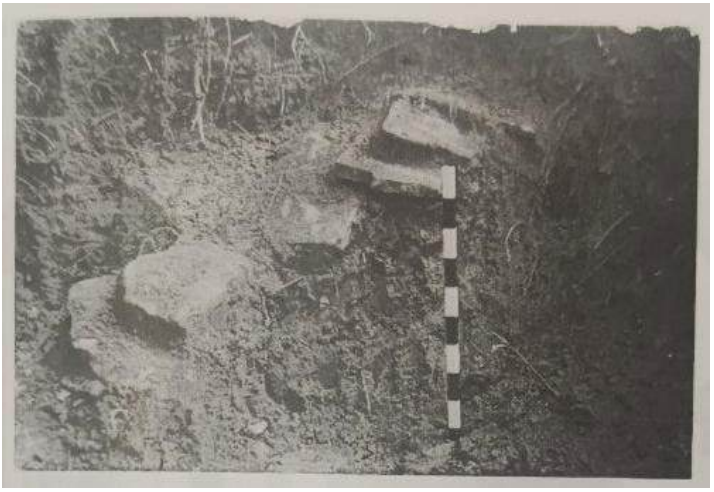

Фиг. 24. Стълбата, водеща от началото до върха на могилата на тракийската култова сграда при Върбица. Автор: Георги Атанасов (Атанасов 1990: 32)

Това съоръжение говори за още един вид движение при тракийските култови сгради. В своята същност, то е комбинация от хоризонтална и вертикална компонента и в този смисъл отразява отразява процеса на едно сакралното преживяване вътре в сградата (виж фиг. 3, където са показани хоризонталната и вертикалната композиционни оси, по които се осъществяват съответно реалното и

[29] Атанасов 1990, 27.
[30] Атанасов 1990, 27.
[31] Русева 2000, 72-73.

предполагаемо имагинерно движение в сградата). Освен с утилитарна функция, може да се обвърже и с желанието за преход от ниското към възвишеното – буквално и преносно. Такова движение може да се асоциира с изкачването на „свещената планина“,[32] което го обуславя като вид духовно пътешествие, тоест сакрално преживяване. Смятам, че осмислянето му като част от ритуалността, извършвана в сградата може да се обвърже от както с предмети,[33] открити на върха на могилата при някои сгради, така и с всеобхватната гледка от това място, обикновено към цялата местност (виж пример на фиг. 25).

Фиг. 25. Гледката към морето от върха на могилата над култовата сграда в Поморие. Автор: А. Сърбова

Сходна идея откриваме в проекта на Not Vital „Къща за наблюдение на слънцето“ (фиг. 1), който напомня на древните пирамиди и зикурати. Изглежда като система от стъпала, но всъщност представлява 4 квадратни помещения, разположени едно над друго. До всяко от тях има достъп през врата, до която води стълба. На първото ниво има директен достъп и няма допълнителен прозорец. До второто

[32] В статията си „Опит за тълкуване на погребалните паметници в Тракия като модел на света“ (Русева 1995), М. Русева обвърза могилата в Тракия с образа на „свещената планина“ или „всемирния хълм“ (Русева 1995, 28-29), където „се осъществява прехода от единия към другия свят, от живота чрез смъртта към безсмъртието“ (пак там).

[33] Русева 2000, 72-73.

ниво води стълбище и на него има оставен един прозорец. До третото ниво се стига по по-дълга и висока стълба, но на него има и два прозореца. До най-високото ниво се стига по най-дълга и висока стълба, която не е по силите на всеки, но от това ниво има три прозореца и гледка във всички посоки. Идеята е, че според възможностите си, всеки достига до различна височина, но тя предопределя и широтата на хоризонта му.[34]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От изследваните примери става ясно, че движението във вертикала в тракийските култови сгради под могилен насип е свързано основно с изкачването.[35] Възходящото движение в този тип сгради се осъществява по различни принципи – чрез стъпала, прагове и рампи. Достигането на по-високо ниво винаги предопределя полагането на усилие. Същевременно, в това се търси и символично значение, свързано с желанието за духовно извисяване над материалния свят, както и вероятно с придобиването на познание или по-широк хоризонт (както буквално, така и метафорично), което е в основата на сакралното преживяване. Архитектурни модели, като символиката на прага или високоразположен вход към сакралното пространство, достиган по внушителна стълба, се използват и до днес и са се превърнали в архетипи.

„Магическата привлекателност на високите места изглежда, че е антропологична константа“.

(Janson, Tigges 2014,23)

[34] Theus 2020: 245.

[35] Изключения правят сградите в Керч, които са на територията на дн. Украйна (Русева 2002).

Цитирана литература

Атанасов Г. 1992: *Тракийска гробница при град Върбица, Варненска област*. – *Годишник на музеите в Северна България*, 16, 1990, 23-32.
Василева, Д. 1973: Два паметника на римската архитектура. – *Археология*, 3, 51 -57.
Венедиков, И., Ал. Фол (ред.) 1976: *Тракийски паметници. Том 1. Мегалитите в Тракия. Част* 1. София.
Вълев, П. 1996: *Sectio Aurea: Пантеонът в Рим и античната гробница край Поморие. –Археология*, 31, 2, 31 - 43.
Елиаде, М. 2012. *Трактат по история на религиите*. София.
Китов, Г. 1979: *Тракийските могили край Стрелча.* София.
Петров, Т., Венедиков, Ив., Кузупов, Б. 1960: *Античната гробница край Поморие (кухата колона)*, Бургас.
Русева, М. 1995: *Опит за тълкуване на погребалните паметници в Тракия като модел на света*, *Анали* 1-2, 28-38.
Русева, М. 2000: *Тракийска култова архитектура в българските земи през V-III в. пр. н.е.* Ямбол.
Русева, М. 2002: *Тракийска гробнична архитектура в България*. Ямбол.
Русева, М. 2006: Тракийската култова сграда край град Поморие – шедьовър на тракийската архитектурна школа през римската епоха. *Сборник с материали от международната научна конференция БРЕГЪТ – МОРЕТО-ЕВРОПА. Модели на интеркултурна комуникация"*. София, 22-36.
Русева, М. 2013: Методика за научното изследване на тракийската архитектура. Анализи, тълкуване, символика. София, Издателство „Институт за изследване на изкуствата – БАН".
Стамов, Ст. et al. 1988: Архитектурното наследство на България, Държавно издателство „Техника".
Стоянова, Д. 2018: Гробни легла с декорация тип С в Тракия. – В: Вълчев, Ив. (ред.) *Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, Suppl. VI, 151-167.
Филов, Б. 2019: Куполните гробници при Мезек. София.
Фол, Ал. 1990: *Политика и култура в Древна Тракия*. София.
Чичикова, М., Стоянова Д., Стоянов Т. 2012: *Царската гробница с кариатидите край село Свещари. 30 години от откриването.* Исперих.

Chevalier, J., Gheerbrant, A. 1996: *The Penguin Dictionary of Symbols.* Penguin Books, London.
Eco, U., 1997: *Function and Sign: The Semiotics of Architecture*. – In: Lach, N. (ed.) *Rethinking Architecture. A Reader in Cultural History*, Routhledge, New York.
Janson, A., Tigges, F. 2014: *Fundamental Concepts of Architecture. The Vocabulary of Spatial Situations.* Birkhaeuser, Basel.
Kitov G. 2003: Starosel – centre culturel thrace. – *Orpheus*, 11-12 (2001-2002), 5-60.
Renaud-Clement O., Von Albertini G., eds. 2020: Not Vital - SCARCH. Hauser & Wirth Publishers.
Ronnberg, A., K. Martin 2010: *The Book of Symbols. Reflections on Archetypal Images*. Köln, Tascen.
Theus T. 2020: Poetry, Unique and Intense. -In: Renaud-Clement O., Von Albertini G., eds. Not Vital - SCARCH. Hauser & Wirth Publishers.
Unwin, S. 1997: *Analyzing Architecture*. London.

https://doi.org/10.62761/590.ST16.11

ARCHITECTURAL ELEMENTS OF THE THRACIAN CULT BUILDING. THE STEPS

Adriana Sarbova

The article is a part of a series of studies focused on the architectural elements in the Thracian cult buildings under mounds. Apart from their specific functionality, the selected elements are bearers of meaning and symbolism. This is why most of them have turned into architectural archetypes of the sacred.

This article concerns not only the steps, but the vertical movement in these buildings in general – both the symbolism and the architectural representation. The theme regards also the concept of the vertical structure of the world as well as the ways of communication between them, on the one hand. On the other hand, it explains the metaphorical meaning of the vertical movement and the change of one's position in height.

Keywords: Thracian cult buildings, vertical movement.

Адриана Сърбова,
гл. ас. д-р, Институт за
балканистика с Център по тракология
„Проф. Александър Фол“,
adriana_sarbova@yahoo.com

STUDIA THRACICA 16.

Тракия и траките в извороведска перспектива

Изследвания

Българска
Първо издание

Съставители и научни редактори Калин Стоев, Иво Топалилов, Стефан Янакиев, Стоянка Димитрова

Научни рецензенти проф. д.и.н Валерия Фол, доц. дн Нарцис Торбов

Дизайн на корицата и предпечат Любомира Парижкова – Люля
Изображение на корицата Fol. 59r от манускрипа на Флор Codex Latinus Palatinus; https://doi.org/10.11588/diglit.307#0129

© Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ при Българската академия на науките

ISBN 978-619-7179-59-0 https://doi.org/10.62761/590.ST16

София, 2025

ISBN 978-619-7179-59-0
https://doi.org/10.62761/590.ST16